

(...)Recenzowana monografia stanowi ważny głos w dyskursie akademickim i publicznym na temat granic bezpieczeństwa i praw jednostki we współczesnym demokratycznym państwie prawa. Jej interdyscyplinarny charakter, połączenie analizy teoretycznej z praktycznym wymiarem oraz aktualność podjętej problematyki czynią z niej nie tylko wartościowe opracowanie naukowe, ale także ważny materiał dydaktyczny i źródło dla praktyków, decydentów i przedstawicieli organizacji pozarządowych.

dr hab. Karol Dobrzeński, prof. UMK

Wybór problematyki i sposób jej ujęcia jest niewątpliwie trafny. Należy zauważyć, że każde z wyżej wskazanych pojęć jest zarazem hasłem legitymizującym współczesną władzę, przynajmniej na szeroko pojętym Zachodzie – ma ona zapewniać ochronę życia i dobrostanu fizycznego (stąd kategoria biowładzy), a zarazem chronić prawa człowieka, a wszystko to czynić to metodami prawnymi – państwa Zachodu to, w swym samo-rozumieniu, państwa prawa.

dr hab. Arkadiusz Barut

ISBN 978-83-68172-28-7

BEZPIECZEŃSTWO, PRAWO I OCHRONA PRAW CZŁOWIEKA Interdyscyplinarne ujęcie systemów porządku publicznego

Redakcja naukowa

Anna Dąbrowska

BEZPIECZEŃSTWO, PRAWO I OCHRONA PRAW CZŁOWIEKA

Interdyscyplinarne ujęcie
systemów porządku publicznego

Redakcja naukowa

Anna Dąbrowska

BEZPIECZEŃSTWO, PRAWO I OCHRONA PRAW CZŁOWIEKA

**Interdyscyplinarne ujęcie
systemów porządku publicznego**

Monografia

Nr 343

Recenzenci:

dr hab. Karol Dobrzeniecki, prof. UMK

dr hab. Arkadiusz Barut

Opracowanie wydawnicze

Monika Fetraś

Redakcja

Karolina Derleta

Projekt okładki

Robert Bondarowicz

Copyright © by Anna Dąbrowska, Sławomir Gąsior, Radosław Kapusta, Mirosław Kopeć, Agnieszka Łozińska-Piekarska, Magdalena Płachecka, Katarzyna Siczek, Weronika Ścibor, Damian Witczak

Copyright © by Uniwersytet Radomski im. Kazimierza Pułaskiego

(Wydawnictwo 2025)

26-600 Radom, ul. Malczewskiego 29

www.uniwersytetradom.pl, e-mail: wydawnictwo@urad.edu.pl

ISSN 1642-5278

ISBN 978-83-68172-28-7

Wszelkie prawa zastrzeżone. Nieautoryzowane rozpowszechnianie całości bądź fragmentów niniejszej publikacji w jakiejkolwiek postaci jest zabronione. Wykonywanie kopii metodami: kserograficzną, fotograficzną, a także kopiowanie na nośnikach: filmowym, magnetycznym lub innym powoduje naruszenie praw autorskich do niniejszej publikacji.

Autorzy dołożyli wszelkich starań, by zawarte w tej książce informacje były kompletne i rzetelne. Nie biorą jednak żadnej odpowiedzialności za ich wykorzystanie ani za związane z tym ewentualne naruszenie praw autorskich lub patentowych. Autor nie ponosi również żadnej odpowiedzialności za ewentualne szkody wynikłe z wykorzystania informacji zawartych w książce.

Wyd. 1

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
--------------------	----------

ROZDZIAŁ I

Międzynarodowe i systemowe ujęcie ochrony praw człowieka w kontekście bezpieczeństwa

Anna Dąbrowska

<i>Ochrona praw człowieka w czasie konfliktów zbrojnych – między normami prawnymi a rzeczywistością</i>	13
---	-----------

Weronika Ścibor

<i>Międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych</i>	33
---	-----------

Radosław Kapusta

<i>Decyzje i procedury w zarządzaniu kryzysowym – aspekty prawne i organizacyjne w systemie porządku publicznego.....</i>	44
---	-----------

Magdalena Plachecka

<i>Transhumanizm a systemy porządku publicznego</i>	60
---	-----------

ROZDZIAŁ II

Systemy porządku publicznego i bezpieczeństwa w Polsce

Sławomir Gąsior

<i>System edukacji obronnej w Polsce w kontekście bezpieczeństwa narodowego – stan obecny, wyzwania i perspektywy rozwoju.....</i>	75
--	-----------

Damian Witczak

<i>Problemy praktyczne i kierunki reform dotyczące odpowiedzialności dyscyplinarnej w Państwowej Straży Pożarnej.....</i>	88
---	-----------

ROZDZIAŁ III**Standardy ochrony praw jednostki w postępowaniu karnym****Katarzyna Siczek**

*Problemy i wyzwania dotyczące rzetelności postępowania karnego
w świetle standardów strasburskich.....* 103

Agnieszka Łozińska-Piekarska

*Środki przymusu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi w procesie
karnym – granice legalności i standardy ochrony* 114

Mirosław Kopeć

*Strona podmiotowa przygotowania do zabójstwa a gwarancyjna funkcja
prawa karnego* 127

Contents

INTRODUCTION.....	7
-------------------	---

CHAPTER I

International and systemic approaches to human rights protection in the context of security

A. Dąbrowska

<i>Human rights protection during armed conflicts – between legal norms and reality</i>	13
---	----

W. Ścibor

<i>International standards for human rights protection in states of emergency</i>	33
---	----

R. Kapusta

<i>Decisions and procedures in crisis management – legal and organisational aspects in the public order system</i>	44
--	----

M. Plachecka

<i>Transhumanism and public order systems</i>	60
---	----

CHAPTER II

Public order and security systems in Poland

S. Gašior

<i>The defence education system in Poland in the context of national security – current status, challenges and prospects for development.....</i>	75
---	----

D. Witczak

<i>Practical problems and directions for reform concerning disciplinary responsibility in the State Fire Service</i>	88
--	----

CHAPTER III**Standards for the protection of individual rights in criminal proceedings****K. Siczek**

*Problems and challenges concerning the fairness of criminal proceedings
in the light of Strasbourg standards* 103

A. Łozińska-Piekarska

*Coercive measures against persons with mental disorders in criminal
proceedings – limits of legality and standards of protection* 114

M. Kopeć

*The subjective aspect of preparation for murder and the guarantee function
of criminal law* 127

Wstęp

Współczesny świat stawia przed państwami i całą społecznością międzynarodową nowe złożone wyzwania w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa, przy jednoczesnym poszanowaniu fundamentalnych praw człowieka. Wydarzenia ostatnich lat – od pandemii COVID-19, przez konflikty zbrojne w Europie, po rosnące zagrożenia cybernetyczne i terrorystyczne – unaocznily, jak delikatna jest równowaga między koniecznością ochrony porządku publicznego a zachowaniem demokratycznych standardów ochrony praw jednostki.

Prezentowana monografia powstała z przekonania, że tradycyjne, jednowymiarowe podejście do zagadnień bezpieczeństwa nie jest już wystarczające. W dobie globalizacji, cyfryzacji i nowych form zagrożeń potrzebujemy bowiem interdyscyplinarnej analizy, która uwzględni złożoność współczesnych systemów porządku publicznego. Szczególnie istotne staje się pytanie o to, jak w praktyce funkcjonują mechanizmy ochrony praw człowieka w sytuacjach kryzysowych, gdy państwo musi szybko reagować na zagrożenia, często korzystając z nadzwyczajnych uprawnień.

Głównym celem prezentowanej monografii jest kompleksowa analiza relacji między wymogami bezpieczeństwa a ochroną praw człowieka w kontekście funkcjonowania systemów porządku publicznego. Autorzy postawili sobie za zadanie nie tylko teoretyczne omówienie tych zagadnień, ale przede wszystkim praktyczne zdiagnozowanie wyzwań, przed jakimi stoi współczesne demokratyczne państwo w obliczu rosnących zagrożeń.

Opracowanie ma charakter interdyscyplinarny, łącząc perspektywę prawniczą z analizą polityk publicznych i nauk o bezpieczeństwie. Autorzy wychodzą bowiem z założenia, że tylko takie szerokie podejście pozwoli na pełne zrozumienie mechanizmów funkcjonujących w praktyce oraz wskazanie kierunków niezbędnych reform.

Szczególną uwagę poświęcono implementacji międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka w polskim systemie prawnym oraz praktyce działania krajowych instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny. Ta perspektywa komparatystyczna pozwala na ocenę, w jakim stopniu polskie rozwiązania odpowiadają współczesnym wyzwaniom i standardom demokratycznego państwa prawa.

Monografia została podzielona na trzy komplementarne części, odzwierciedlające różne poziomy analizy badanej problematyki. Rozdział pierwszy koncentruje się na międzynarodowych i systemowych ujęciach ochrony praw człowieka w kontekście bezpieczeństwa. Autorzy analizują funkcjonowanie mechanizmów ochrony praw człowieka w najbardziej ekstremalnych sytuacjach – podczas konfliktów zbrojnych i stanów nadzwyczajnych. Szczególną uwagę poświęcono procedurom zarządzania kryzysowego oraz nowym wyzwaniom wynikającym z rozwoju technologii,

w tym transhumanizmowi jako fenomenowi wpływającemu na współczesne systemy porządku publicznego.

Rozdział drugi przenosi analizę na grunt krajowy, koncentrując się na konkretnych systemach bezpieczeństwa i porządku publicznego funkcjonujących w Polsce. Omówiono zarówno fundamentalne znaczenie edukacji obronnej dla bezpieczeństwa narodowego, jak i praktyczne problemy funkcjonowania instytucji mundurowych na przykładzie Państwowej Straży Pożarnej. Ta część monografii pokazuje, jak ogólne standardy międzynarodowe przekładają się na codzienną praktykę polskich instytucji.

Rozdział trzeci dotyczy standardów ochrony praw jednostki w postępowaniu karnym, analizując konkretne mechanizmy gwarancyjne. Autorzy omawiają zarówno ogólne standardy strasburskie dotyczące rzetelności procesu, jak i szczegółowe zagadnienia dotyczące ochrony szczególnie wrażliwych grup, takich jak osoby z zaburzeniami psychicznymi. Tę część kończy analiza konkretnych instytucji prawa karnego materialnego w kontekście ich funkcji gwarancyjnej.

Metodologia zastosowana w poszczególnych rozdziałach łączy analizę doktrynalną z badaniem orzecznictwa krajowego i międzynarodowego oraz praktyki funkcjonowania instytucji. Autorzy korzystali z bogatego dorobku nauki prawa, nauk o bezpieczeństwie oraz polityk publicznych, co pozwoliło na wielowymiarowe ujęcie badanych zagadnień.

Szczególną wartość monografii stanowi fakt, że wszyscy Autorzy poszczególnych rozdziałów są pracownikami Katedry Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Radomskiego im. Kazimierza Pułaskiego. Ta wspólnota środowiskowa pozwoliła na zachowanie spójności metodologicznej całego opracowania przy jednoczesnym wykorzystaniu różnorodnych specjalizacji badawczych reprezentowanych w Katedrze. Co równie istotne, Autorzy to zarówno teoretycy, jak i praktycy, co zapewniło właściwą równowagę między pogłębioną analizą naukową a praktycznym wymiarem omawianych zagadnień. Doświadczenie praktyczne Autorów w obszarach prawa karnego, bezpieczeństwa publicznego oraz ochrony praw człowieka znacząco wzbogaciło wartość merytoryczną przedstawionych analiz.

Prezentowana monografia adresowana jest do szerokiego grona odbiorców zainteresowanych problematyką bezpieczeństwa i ochrony praw człowieka. W pierwszej kolejności skierowana jest do praktyków – sędziów, prokuratorów, funkcjonariuszy służb mundurowych, przedstawicieli administracji publicznej odpowiedzialnej za bezpieczeństwo oraz prawników specjalizujących się w prawie karnym i prawach człowieka.

Równie ważną grupą odbiorców są akademicy i studenci nauk prawnych, nauk o bezpieczeństwie oraz administracji publicznej. Interdyscyplinarny charakter opracowania czyni je cennym materiałem dydaktycznym, pokazującym praktyczne zastosowanie teoretycznych konstrukcji prawnych.

Monografia może być również przydatna dla decydentów politycznych odpowiedzialnych za kształtowanie polityk publicznych w zakresie bezpieczeństwa oraz

przedstawicieli organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka. Zawarte w niej analizy i rekomendacje mogą stanowić punkt wyjścia do debaty o kierunkach, jakże potrzebnych, reform systemowych.

Przeprowadzone analizy pokazują, że współczesne systemy porządku publicznego znajdują się w stanie ciągłego napięcia między wymogami skuteczności a poszanowaniem praw jednostki. Wyzwania te wymagają nie tylko doskonalenia przepisów prawnych, ale przede wszystkim zmiany kultury organizacyjnej instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo oraz inwestycji w edukację i szkolenia.

Autorzy wskazują na konieczność wzmocnienia mechanizmów kontroli i nadzoru nad działaniem służb, lepszej implementacji standardów międzynarodowych oraz rozwoju narzędzi pozwalających na efektywne zarządzanie kryzysowe przy pełnym poszanowaniu praw człowieka. Szczególnie istotne jest wypracowanie nowych standardów dla wyzwań technologicznych, takich jak sztuczna inteligencja czy biotechnologie.

Monografia nie pretenduje do wyczerpania tematu – jej celem jest raczej zainicjowanie szerszej debaty akademickiej i praktycznej nad sposobami pogodzenia wymogów bezpieczeństwa z ochroną praw człowieka we współczesnym demokratycznym państwie prawa. Mamy nadzieję, że zawarte w niej analizy przyczynią się do dalszego rozwoju tej niezwykle ważnej dziedziny badań interdyscyplinarnych.

dr hab. Anna Dąbrowska, prof. URad.

ROZDZIAŁ I
Międzynarodowe i systemowe ujęcie
ochrony praw człowieka w kontekście
bezpieczeństwa

dr hab. Anna Dąbrowska, prof. URad.¹

Ochrona praw człowieka w czasie konfliktów zbrojnych – między normami prawnymi a rzeczywistością

Abstrakt

Celem opracowania jest przeprowadzenie gruntownej i kompleksowej analizy stanu ochrony praw człowieka w kontekście współczesnych konfliktów zbrojnych, z uwzględnieniem ewolucji norm prawnych, typowych naruszeń, jak również wyzwań dla międzynarodowych mechanizmów ochrony. Podjęto w nim próbę oceny efektywności obowiązujących instrumentów prawnych w obliczu nowych form konfliktów oraz identyfikacji obszarów, które wymagają pilnych reform dotyczących ochrony praw człowieka w sytuacjach kryzysowych. Autorka stawia tezę, zgodnie z którą tradycyjne mechanizmy ochrony okazują się niewystarczające wobec proliferacji podmiotów niepaństwowych, rozwoju nowych technologii militarnych, jak również instrumentalnego wykorzystywania przemocy przeciwko ludności cywilnej. Podczas analizy zastosowano metodę dogmatyczno-egzegetyczną, empiryczną, komparystyczną, historyczną oraz *case study*. Badanie wskazuje na znaczną przepaść między normami prawnymi a praktyką ich stosowania. Katalog naruszeń, od masowych egzekucji, po rekrutację dzieci-żołnierzy, dowodzi nieefektywności istniejących mechanizmów ochronnych.

Całość kończą wnioski *de lege ferenda*, których wdrożenie może pomóc nie tylko we wzmacnianiu norm prawnych, ale przede wszystkim w rozwoju skutecznych mechanizmów ich egzekwowania, w tym rozszerzenia zakresu odpowiedzialności podmiotów niepaństwowych oraz przeciwdziałania bezkarności.

Słowa kluczowe: ochrona praw człowieka, konflikt zbrojny, międzynarodowe prawo humanitarne, ludność cywilna, konwencje genewskie, zbrodnie wojenne.

1. Wprowadzenie

Współczesne konflikty zbrojne stanowią jedno z najpoważniejszych wyzwań dla międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka w XXI wieku. Zmiana charakteru dzisiejszych wojen – od tradycyjnych konfliktów międzypaństwowych

¹ Profesor uczelni, Kierownik Katedry Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego, radca prawny.

ku asymetrycznym starciom wewnętrznym angażującym różnorodne podmioty niepaństwowe – w sposób zasadniczy komplikuje zarówno przestrzeganie, jak i egzekwowanie norm międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych (dalej jako: międzynarodowe prawo humanitarne) oraz standardów ochrony praw człowieka. Ewolucja ta, charakteryzująca się rosnącą brutalnością, atakami na ludność cywilną i chronioną infrastrukturą oraz instrumentalnym wykorzystaniem przemocy jako środka walki, uwypukla konieczność pogłębionej analizy skuteczności istniejących mechanizmów prawnych w obliczu nowych zagrożeń.

Choć społeczność międzynarodowa wypracowała liczne instrumenty prawne mające na celu ochronę jednostki w czasie wojny, rzeczywistość brutalnych konfliktów – takich jak w Syrii, Ukrainie czy Mjanmie – wskazuje na głęboką przepaść między obowiązującymi normami prawnymi a praktyką ich stosowania. Przepaść ta nie tylko podważa skuteczność istniejących mechanizmów ochronnych, ale rodzi również pytania o przyszłość międzynarodowego systemu odpowiedzialności.

Celem prezentowanego opracowania jest przeprowadzenie gruntownej i kompleksowej analizy stanu ochrony praw człowieka w kontekście współczesnych konfliktów zbrojnych, z uwzględnieniem ewolucji norm prawnych, typowych naruszeń, jak również wyzwań dla międzynarodowych mechanizmów ochrony. Autorka podejmie próbę oceny efektywności obowiązujących instrumentów prawnych w obliczu nowych form konfliktów oraz identyfikacji obszarów, które wymagają pilnych reform dotyczących ochrony praw człowieka w sytuacjach kryzysowych.

Teza opracowania sprowadza się do założenia, zgodnie z którym tradycyjne mechanizmy ochrony praw człowieka oparte na klasycznym międzynarodowym prawie humanitarnym i międzynarodowym systemie praw człowieka okazują się niewystarczające w konfrontacji z wyzwaniami współczesnego świata, m.in. proliferacją podmiotów niepaństwowych, rozwojem nowych technologii militarnych czy instrumentalnym wykorzystywaniem przemocy przeciwko ludności cywilnej. W konsekwencji autorka podkreśla, że skuteczna ochrona praw człowieka w XXI wieku wymaga, po pierwsze, wzmocnienia obowiązujących norm prawnych, a po drugie, opracowania nowych, elastycznych mechanizmów egzekwowania odpowiedzialności oraz rozszerzenia zakresu zobowiązań na podmioty niepaństwowe.

W celu kompleksowego ujęcia problematyki ochrony praw człowieka w konfliktach zbrojnych zastosowane zostały zróżnicowane metody badawcze: dogmatyczno-egzegetyczna, empiryczna, komparatystyczna, historyczna oraz *case study*. Podstawową metodą badawczą stanowi analiza źródeł prawa międzynarodowego. Metoda empiryczna została użyta do poddania analizie raportów organizacji międzynarodowych czy dokumentów organów monitorujących przestrzeganie praw człowieka. Za pomocą metody komparatystycznej zestawiono zaś różne systemy ochrony praw człowieka oraz dokonano analizy ich komplementarności w aspekcie konfliktów zbrojnych. Metoda historyczna pozwoliła przedstawić ewolucję międzynarodowego prawa humanitarnego i prawa praw człowieka od konwencji haskich po współczesne

umowy międzynarodowe. Ostatnia z metod, *case study*, umożliwiła analizę konkretnych przykładów naruszeń praw człowieka w wybranych współczesnych konfliktach, m.in. w Syrii, Ukrainie czy Demokratycznej Republice Konga.

2. Analiza źródeł prawa międzynarodowego dotyczących ochrony praw człowieka w czasie konfliktów zbrojnych

Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych oraz międzynarodowe prawo praw człowieka odgrywają kluczową rolę w ochronie jednostek podczas konfliktów zbrojnych. Poprzez poszanowanie godności osoby ludzkiej i jej podstawowych praw są one ze sobą powiązane. Wzajemnie się uzupełniają, a ich celem jest ograniczenie skutków działań wojennych oraz zapewnienie podstawowych praw jednostkom znajdującym się w sytuacji zagrożenia. Ochrona ta realizowana jest przez liczne dokumenty międzynarodowe. W aspekcie międzynarodowej ochrony praw człowieka zostały one przede wszystkim ustanowione w wymiarze uniwersalnym przez Organizację Narodów Zjednoczonych (dalej jako: ONZ). Do najważniejszych z nich należą: Karta Narodów Zjednoczonych z 1945 r.² (dalej jako: Karta, KNZ), Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r.³ (dalej jako: PDPC) czy Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r.⁴ (dalej jako: MPPOiP).

Choć KNZ nie zawiera przepisów bezpośrednio regulujących prowadzenie działań zbrojnych (jak międzynarodowe prawo humanitarne), to z punktu widzenia przedmiotowej materii ma fundamentalne znaczenie z kilku istotnych powodów. Po pierwsze, stanowi quasi-konstytucję dla społeczności międzynarodowej, w konsekwencji czego jej postanowienia mają charakter nadrzędny wobec innych umów międzynarodowych⁵. Wszystkie działania państw, również w trakcie konfliktów zbrojnych muszą być więc z nią zgodne. Po drugie, z preambuły KNZ i dalszych jej postanowień wynika, że jednym z fundamentalnych celów ONZ jest promowanie oraz ochrona praw człowieka i podstawowych wolności – niezależnie od rasy, płci, języka czy religii. Postanowienie to należy uznać za przełomowe, po raz pierwszy

² Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90 ze zm.

³ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., [w:] A. Przyborowska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Lublin 1996, s. 134-138. Szerzej zob. *Prawa człowieka i ludzkie bezpieczeństwo. Osiągnięcia i wyzwania. W 70. rocznicę ogłoszenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, red. D. Bieńkowska, R. Kozłowski, Warszawa 2019, s. 276.

⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167.

⁵ Zgodnie z art. 103 KNZ: „W razie sprzeczności pomiędzy obowiązkami członków Narodów Zjednoczonych, wynikających z niniejszej Karty, a ich obowiązkami wynikającymi z jakiegoś innego porozumienia międzynarodowego, pierwszeństwo będą miały ich obowiązki wynikające z niniejszej Karty”.

bowiem prawa człowieka zostały uznane za cel wspólnoty międzynarodowej, a nie tylko wewnętrzną sprawę państw⁶. Po trzecie, z postanowień KNZ wynika zasada zakazu użycia siły zbrojnej lub groźby jej użycia oraz zasada pokojowego rozstrzygania sporów⁷. Są to kluczowe kwestie dla ochrony jednostki – w sytuacji gdy zakaz użycia siły zostaje naruszony, zaczyna się konflikt zbrojny. Karta przewiduje środki pokojowego rozwiązywania sporów i działania zbiorowe (np. sankcje, misje pokojowe ONZ⁸), które mają ograniczać skutki konfliktów i chronić ludność cywilną. Wreszcie po czwarte, stanowi ona podstawę działania powszechnego systemu ochrony praw człowieka. Na mocy jej postanowień powstały takie instrumenty, jak choćby Rada Praw Człowieka ONZ czy Wysoki Komisarz ONZ ds. Praw Człowieka.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, będąca wspólnym standardem dla wszystkich ludzi i narodów, ma istotne znaczenie w kontekście konfliktów zbrojnych. Była ona pierwszym na świecie dokumentem o charakterze uniwersalnym, który w sposób kompleksowy określił prawa i wolności przysługujące każdemu człowiekowi, niezależnie od cech różnicujących, takich jak m.in. narodowość, rasa, płeć czy okoliczności, w których się znajduje. Biorąc pod uwagę konflikty zbrojne, kluczowymi postanowieniami PDPC są: prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 3), zakaz tortur i niehumanitarnego traktowania (art. 5), zakaz arbitralnego aresztowania, zatrzymania i wygnania (art. 9), prawo do swobodnego przemieszczania się i wyboru miejsca zamieszkania (art. 13) oraz prawo do odpowiedniego standardu życia, w tym opieki zdrowotnej i pomocy humanitarnej (art. 25).

Mimo że PDPC nie jest dokumentem prawnie wiążącym, jej postanowienia stały się podstawą rozwoju prawa międzynarodowego, nie tylko Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka i regionalnych konwencji z dziedziny ochrony praw człowieka, ale również konwencji genewskich, stanowiących fundament międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Choć formalnie nie reguluje działań wojennych, w kontekście konfliktów zbrojnych stanowi ona punkt odniesienia dla ochrony ludności cywilnej, jeńców wojennych oraz osób pozbawionych wolności. Będąc dokumentem z zakresu *soft law*, PDPC w kolejnych dekadach stała się inspiracją dla szeregu szczegółowych dokumentów, które precyzyjnie regulują ochronę przed najbardziej poważnymi naruszeniami praw człowieka w czasie konfliktów zbrojnych.

Konwencja o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa z 1948 r.⁹ była pierwszym dokumentem międzynarodowym, który zdefiniował ludobójstwo jako przestępstwo międzynarodowe i zobowiązał państwa do zapobiegania mu oraz karania

⁶ Zob. preambułę KNZ w zw. z art. 1 ust. 3 KNZ.

⁷ Zob. art. 2 ust. 4 oraz art. 33 KNZ.

⁸ Zob. T. Bąk, *Misje stabilizacyjne i operacje pokojowe metodą rozwiązywania konfliktów militarnych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2012, nr 1 (163), s. 186 i n.; G. Ciechanowski, *Operacje pokojowe ONZ w XX wieku*, Toruń 2013.

⁹ Konwencja o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa z dnia 9 grudnia 1948 r., Dz.U. 1950, nr 36, poz. 325.

jego sprawców. Konwencja ustanawia obowiązek państw do ścigania osób odpowiedzialnych za ludobójstwo niezależnie od tego, czy są one sprawcami czy osobami namawiającymi, przygotowującymi lub współdziałającymi w jego popełnieniu.

Konwencja przeciwko torturom i innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z 1984 r.¹⁰ zakazuje bezwzględnie stosowania tortur w każdych okolicznościach, w tym w czasie konfliktów zbrojnych, stanów wyjątkowych czy wojen. Konwencja zobowiązuje państwa-strony do podjęcia skutecznych środków legislacyjnych, administracyjnych i sądowych w celu zapobiegania torturom oraz do wydania sprawców tortur organom właściwym do ścigania lub ekstradycji.

Konwencja o prawach dziecka z 1989 r.¹¹ wraz z trzema protokołami dodatkowymi zapewnia szczególną ochronę dzieci w czasie konfliktów zbrojnych, ustanawiając m.in. zakaz rekrutacji dzieci poniżej 15. roku życia do sił zbrojnych oraz ich bezpośredniego udziału w działaniach wojennych. Pierwszy Protokół Dodatkowy z 2000 r. podniósł minimalny wiek rekrutacji do sił zbrojnych do 18 lat, a Drugi Protokół Dodatkowy z tego samego roku dotyczy handlu dziećmi, prostytucji dziecięcej i pornografii dziecięcej, które mogą nasilać się w okresach konfliktów.

Międzynarodowa Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem z 2006 r.¹² definiuje wymuszone zaginięcie jako aresztowanie, zatrzymanie, porwanie lub pozbawienie wolności w jakiegokolwiek innej formie przez państwo lub osoby działające za jego zgodą, po którym następuje odmowa ujawnienia losu tej osoby. Konwencja zobowiązuje państwa do traktowania wymuszonych zaginięć jako przestępstw podlegających odpowiednim karom, uwzględniającym ich wyjątkowo poważny charakter, oraz do zapewnienia ofiarom i ich rodzinom prawa do zadośćuczynienia i odszkodowania.

Również MPPOiP odgrywa istotną rolę w ochronie jednostki także w czasie konfliktów zbrojnych, zapewniając nienaruszalność podstawowych praw, takich jak prawo do życia (art. 6), wolność od tortur i niehumanitarnego traktowania (art. 7) czy zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej (art. 8). Traktat przewiduje możliwość czasowego ograniczenia niektórych praw w sytuacjach nadzwyczajnych zgodnie z art. 4, jednak z wyraźnym zastrzeżeniem, że niektóre prawa – jak wspomniane w art. 6, 7 i 8 ust. 1 i 2 – są nienaruszalne nawet w czasie wojny. Jego przestrzegania strzeże Komitet Praw Człowieka ONZ (na mocy art. 28-45), który bada sprawozdania państw oraz może rozpatrywać indywidualne skargi na podstawie Protokołu Fakultatywnego. MPPOiP stanowi więc ważne uzupełnienie międzynarodowego prawa humanitarnego, szczególnie w kontekście ochrony osób cywilnych oraz tych, które nie biorą bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych.

¹⁰ Konwencja przeciwko torturom i innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989, nr 63, poz. 378.

¹¹ Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526 ze zm.

¹² Międzynarodowa Konwencja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem z dnia 20 grudnia 2006 r., Dz.U. 2025, poz. 457.

Nie można pominąć faktu, że system powszechnej ochrony praw człowieka uzupełniany jest przez systemy regionalne, które odgrywają istotną rolę w egzekwowaniu standardów praw człowieka również w czasie konfliktów zbrojnych. Do najważniejszych z nich należą: system europejski, system międzyamerykański oraz system afrykański. W ramach tych systemów powstały także stosowne instrumenty prawne dotyczące m.in. obowiązku ochrony życia, zakazu tortur, prawa do sprawiedliwego procesu oraz ochrony osób cywilnych w czasie konfliktów, a ich realizację zapewniają regionalne trybunały i komisje praw człowieka.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r.¹³ (dalej jako: EKPC), choć pierwotnie powstała z myślą o czasach pokoju, znajduje zastosowanie także w sytuacjach konfliktowych, co potwierdza orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który wielokrotnie oceniał działania państw w kontekście operacji wojskowych, m.in. w Czeczenii i w Ukrainie. Podobną funkcję pełnią Amerykańska Konwencja Praw Człowieka z 1969 r.¹⁴ oraz Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z 1981 r.¹⁵, które stanowią ramy prawne dla ochrony jednostek przed nadużyciami również w warunkach wojny czy przemocy wewnętrznej.

W ramach międzynarodowego prawa humanitarnego należy wskazać tzw. prawo haskie, obejmujące traktaty i deklaracje przyjęte podczas międzynarodowych konferencji pokojowych z 1899 i 1907 r., które regulują sposób prowadzenia wojen, w tym metody ich toczenia, postępowanie podczas działań wojennych i zasady okupacji. Po uchwaleniu były one najbardziej powszechnym zbiorem przepisów prawa wojennego¹⁶. Uzupełnieniem w tym zakresie jest tzw. prawo genewskie, koncentrujące się na ochronie ofiar wojny. W ramach prawa genewskiego najważniejsze są cztery konwencje genewskie z dnia 12 sierpnia 1949 r.¹⁷ (I Konwencja genewska o ochronie

¹³ Warto zwrócić uwagę, że zarówno MPPOiP, jak i EKPC przewidują możliwość czasowego zawieszenia niektórych praw w sytuacjach nadzwyczajnych, takich jak konflikt zbrojny. Na mocy art. 4 MPPOiP oraz art. 15 EKPC państwa mogą wprowadzić ograniczenia, jeśli są one ściśle wymagane przez sytuację, zgodne z prawem międzynarodowym i nie mają charakteru dyskryminacyjnego. Istnieje jednak katalog praw nienaruszalnych, których nie można derogować nawet w stanie wyjątkowym – należą do nich m.in. zakaz tortur, niewolnictwa, prawo do życia (z wyjątkiem strat wynikających z działań wojennych prowadzonych zgodnie z prawem), prawo do uznania osobowości prawnej oraz zasada *nullum crimen sine lege*. Doktryna derogacji podkreśla zatem, że nawet w ekstremalnych warunkach państwo nie jest zwolnione z obowiązku poszanowania podstawowych i niezbywalnych praw człowieka.

¹⁴ Amerykańska Konwencja Praw Człowieka z dnia 22 listopada 1969 r., United Nations Treaty Series, vol. 1144, s. 123.

¹⁵ Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z dnia 27 czerwca 1981 r., United Nations Treaty Series, vol. 1520, s. 217.

¹⁶ L. Gardocki, *Zarys prawa karnego międzynarodowego...*, s. 25-26.

¹⁷ I Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171; II Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, Dz.U. 1956, nr 38, poz. 172; III Konwencja

rannych i chorych żołnierzy na polu walki, II Konwencja genewska o ochronie rannych, chorych i rozbitków na morzu, III Konwencja genewska o ochronie jeńców wojennych, IV Konwencja genewska o ochronie ludności cywilnej w tym osób znajdujących się pod okupacją wojskową) wraz z protokołami dodatkowymi z 1977 i 2005 r.¹⁸

W 1977 r. konwencje genewskie zostały uzupełnione przez protokoły dodatkowe, dostosowujące ich postanowienia do współczesnych konfliktów. Pierwszy z nich dotyczy konfliktów międzypaństwowych i wzmacnia ochronę ludności cywilnej, wprowadzając m.in. zakaz atakowania obiektów cywilnych, np. szkół czy szpitali. Drugi traktat odnosi się do konfliktów wewnętrznych (m.in. wojen domowych). Zakresem swojej ochrony obejmuje osoby, które nie biorą bezpośredniego udziału w walkach, np. partyzantów czy cywilów, określając jednocześnie zasady ich humanitarnego traktowania. W 2005 r. konwencje genewskie zostały uzupełnione przez trzeci Protokół Dodatkowy do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący przyjęcia dodatkowego znaku rozpoznawczego¹⁹, który wprowadził taki znak dla organizacji humanitarnych – czerwony kryształ, funkcjonujący obok czerwonego krzyża i czerwonego półksiężyca.

Przestrzeganie postanowień dokumentów międzynarodowego prawa humanitarnego jest obowiązkiem wszystkich stron konfliktu, ich naruszenia mogą zaś skutkować odpowiedzialnością karną przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym w Hadze (dalej jako: Trybunał, MTK), powołanym mocą Statutu Rzymskiego z 1998 r. (dalej jako: Statut MTK). Zgodnie z art. 5 Statutu MTK jurysdykcja Trybunału obejmuje cztery kategorie najpoważniejszych zbrodni budzących niepokój całej społeczności międzynarodowej: zbrodnię ludobójstwa (art. 6), zbrodnie przeciwko ludzkości (art. 7), zbrodnie wojenne (art. 8) oraz zbrodnię agresji (art. 8 bis). Artykuł 8 Statutu MTK zawiera najbardziej kompleksową definicję zbrodni wojennych w prawie międzynarodowym, obejmującą poważne naruszenia konwencji genewskich oraz inne poważne naruszenia praw i zwyczajów obowiązujących w konfliktach zbrojnych zarówno o charakterze międzynarodowym, jak i wewnętrznym. Do głównych kategorii zbrodni wojennych należą: umyślne zabójstwo, tortury, nie-ludzkie traktowanie, deportacja ludności cywilnej oraz ataki na obiekty cywilne i humanitarne. Zbrodnie przeciwko ludzkości definiowane są w art. 7 Statutu MTK

genewska o traktowaniu jeńców wojennych, Dz.U. 1956, nr 38, poz. 173; IV Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, Dz.U. 1956, nr 38, poz. 174.

¹⁸ Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175; Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175; Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący przyjęcia dodatkowego znaku rozpoznawczego, Dz.U. 2009, nr 61, poz. 504.

¹⁹ Dz.U. 2010, nr 70, poz. 447.

jako czyny popełnione w ramach powszechnego lub systematycznego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej, obejmując m.in. zabójstwo, eksterminację, niewolnictwo, tortury oraz gwałt. Statut MTK ustanawia w art. 17 zasadę komplementarności, zgodnie z którą Trybunał działa jedynie wtedy, gdy państwa nie chcą lub nie są w stanie prowadzić postępowań we własnych systemach sądowych. W myśl art. 29 Statutu MTK zbrodnie objęte jurysdykcją Trybunału nie ulegają przedawnieniu, zgodnie zaś z art. 25 Statutu MTK odpowiedzialność ponoszą osoby fizyczne, w tym przywódcy państw i dowódcy wojskowi. Konkludując powyższe rozważania, można stwierdzić, że Statut MTK stanowi kamień milowy w rozwoju ochrony praw człowieka, kodyfikując definicje najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych i zapewniając mechanizm egzekwowania odpowiedzialności za najcięższe naruszenia praw człowieka w sytuacjach, gdy systemy krajowe zawodzą.

3. Typowe naruszenia praw człowieka w konfliktach zbrojnych

Współczesnym konfliktom zbrojnym, zarówno międzynarodowym, jak i wewnętrznym, nieodłącznie towarzyszą poważne i systematyczne naruszenia praw człowieka oraz norm międzynarodowego prawa humanitarnego. Najczęściej dochodzi do pogwałcenia: prawa do życia, zakazu tortur i niehumanitarnego traktowania, nakazu ochrony ludności cywilnej, prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego czy zakazu dotyczącego werbowania dzieci.

Wśród najcięższych naruszeń wyróżnia się pogwałcenie prawa do życia, do którego dochodzi poprzez masowe egzekucje, bombardowania cywilnych obiektów oraz stosowanie broni zakazanej umowami międzynarodowymi. Równolegle występują brutalne przypadki łamania zakazu tortur oraz niehumanitarnego i poniżającego traktowania, obejmujące m.in. tortury, gwałty oraz przemoc seksualną, stosowane wobec jeńców wojennych i ludności cywilnej.

Kolejnym istotnym problemem są ataki na infrastrukturę cywilną, taką jak szkoły czy szpitale, które pozostają pod szczególną ochroną na mocy IV Konwencji genewskiej z 1949 r. oraz I Protokołu dodatkowego z 1977 r. Działania te stanowią wyraźne pogwałcenie zasady rozróżnienia między celami wojskowymi a cywilnymi.

Do innych poważnych naruszeń należą arbitralne zatrzymania, wymuszone przesiedlenia oraz przetrzymywanie osób bez wyroku sądu, co narusza podstawowe prawa jednostki chronione przez MPPOiP. Szczególnie niepokojące pozostają przypadki łamania zakazu werbowania dzieci-żołnierzy, mimo regulacji zawartych w Protokole fakultatywnym do Konwencji o prawach dziecka z 2000 r.

Dopełnieniem katalogu naruszeń są wymuszone zaginięcia²⁰ oraz pozasądowe egzekucje. Często pełnią one funkcję represji wobec opozycji politycznej i społecznej. Zjawisko to prowadzi nie tylko do bezpośrednich tragedii ludzkich, ale również do długotrwałego zastraszania całej społeczności.

²⁰ Przymusowe zaginięcia są formą „podwójnego cierpienia”, bowiem cierpią zarówno ofiary, jak i ich bliscy. W. Benedek, *Understanding Human Rights: Manual on Human Rights Education*, Human Security Network (HSN) 2012.

W konfliktach zbrojnych niezwykle często dochodzi do przemocy seksualnej wobec kobiet i dziewcząt, co bywa wykorzystywane jako narzędzie wojny. W doktrynie wyrażany jest pogląd, zgodnie z którym masowe gwałty w konfliktach takich jak w Rwandzie czy Bośni, powinny być klasyfikowane jako zbrodnie przeciwko ludzkości²¹.

Zbrodnie wojenne to poważne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego w trakcie konfliktów zbrojnych, zarówno międzynarodowych, jak i niemiędzynarodowych. Obejmują m.in. umyślne ataki na ludność cywilną, zabójstwa jeńców wojennych, tortury, stosowanie broni zakazanej czy celowe niszczenie obiektów chronionych. Zbrodnie przeciwko ludzkości to czyny popełnione w ramach szeroko zakrojonego lub systematycznego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej, z wiedzą o takim ataku, bez względu na to, czy dochodzi do nich w czasie pokoju czy wojny. Obejmują m.in. morderstwa, deportacje, prześladowania, gwałty, niewolnictwo, eksterminację czy inne nieludzkie czyny²².

Kolejną formą naruszeń jest przymusowe przesiedlanie ludności ze względu na przynależność etniczną lub religijną, co niejednokrotnie nosi znamiona czystek etnicznych. Przykłady takich działań widzieliśmy m.in. w Darfurze oraz w przypadku ludności Rohingjów w Mjanmie. Jak wskazują liczne raporty Human Rights Watch, tego typu praktyki naruszają prawo do ochrony przed dyskryminacją.

Konflikty zbrojne prowadzą do masowych przemieszczeń ludności, które przybierają formę migracji przymusowej – zarówno wewnętrznej (uchodźcy wewnętrzni), jak i międzynarodowej. Ludzie uciekają przed przemocą, represjami, głodem oraz zniszczeniem infrastruktury niezbędnej do przeżycia. Uchodźcy i osoby ubiegające się o azyl często trafiają do państw sąsiednich, gdzie napotykają poważne trudności z dostępem do ochrony prawnej, opieki medycznej i edukacji.

Mimo istnienia Konwencji genewskiej z 1951 r., dotyczącej statusu uchodźców, wielu z nich spotyka się z odmową przyjęcia lub deportacją, co narusza zasadę *non-refoulement* – zakazu wydalania osób do państwa, w którym grozi im prześladowanie. W takich sytuacjach istotną rolę odgrywa Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców, który zapewnia pomoc humanitarną, monitoruje sytuację uchodźców oraz wspiera procesy azylowe.

²¹ T. McCornack, *Sexual Violence and Armed Conflict: United Nations Response*, United Nations 2010.

²² Obie kategorie przestępstw zostały wskazane w Statucie MTK, odpowiednio jako: zbrodnie przeciwko ludzkości (art. 7) oraz zbrodnie ludobójstwa (art. 8). Różnica między nimi dotyczy nie tylko kontekstu popełnienia, ale także skali, systematyczności i charakteru ofiar. Zob. również: T. Iwanek, *Zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Katowice 2015; T.A. Saeid, *Ewolucja prawa międzynarodowego w aspekcie zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości*, Bielsko-Biała 2015.

Celowe niszczenie infrastruktury środowiskowej – zasobów wodnych, pól uprawnych i zasobów naturalnych – ma długoterminowe skutki humanitarne. Jest to naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego, jak też prawa do zdrowia i życia²³.

Konflikty zbrojne prowadzą często do systematycznych naruszeń praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych, które wykraczają poza bezpośrednie zniszczenia materialne. Długotrwałe działania wojenne skutkują załamaniem systemów edukacji, opieki zdrowotnej oraz podstawowych usług publicznych, co bezpośrednio narusza prawo do edukacji, zdrowia i odpowiedniego poziomu życia gwarantowane przez Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r.²⁴ Szczególnie dotkliwie są naruszenia praw kulturalnych poprzez celowe niszczenie dziedzictwa kulturowego, które często stanowi strategię wojenną mającą na celu wymazanie tożsamości kulturowej przeciwnika. Praktyki takie, obserwowane m.in. w działaniach tzw. Państwa Islamskiego w Syrii i Iraku czy podczas konfliktu w byłej Jugosławii, naruszają nie tylko Konwencję haską z 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych, ale także prawo społeczności do uczestnictwa w życiu kulturalnym²⁵.

Nie można pominąć również represji wobec dziennikarzy, obrońców praw człowieka czy pracowników organizacji humanitarnych. Ich zatrzymywanie i zastraszanie ogranicza dostęp do informacji i pomocy, jak również utrudnia dokumentowanie zbrodni wojennych. Represje te są często stosowaną strategią, która służy do ukrywania naruszeń prawa²⁶.

Blokowanie konwojów humanitarnych, niszczenie szpitali polowych lub zastraszanie personelu medycznego jest naruszeniem prawa humanitarnego²⁷, a Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża regularnie raportuje tego typu działania.

Współczesne konflikty zbrojne ujawniają nowe formy naruszeń związane z rozwojem technologii. Należą do nich ataki cybernetyczne na infrastrukturę krytyczną, np. na szpitale, sieci energetyczne lub systemy wodociągowe, które mogą mieć poważne skutki dla ludności cywilnej. Użycie autonomicznych systemów uzbrojenia rodzi pytania o zgodność z zasadami rozróżnienia i proporcjonalności. Dodatkowo masowa inwigilacja w strefach konfliktu może naruszać prawo do prywatności i inne prawa obywatelskie²⁸.

²³ *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World*, eds. Michael Howard, George J. Andreopoulos, Mark R. Shulman, Yale University Press 2005.

²⁴ Dz.U. 1977, nr 38, poz. 169.

²⁵ G. Giacca, *Economic, Social and Cultural Rights in Armed Conflict*, Oxford 2014, s. 330; B. Kurowski, *Działalność Państwa Islamskiego podczas wojny domowej w Syrii oraz w czasach pandemii COVID-19*, [w:] *Polityka, kultura i społeczeństwo w czasach pandemii: Wybrane zagadnienia*, (red.) M. Sędkowski, Łódź 2022, s. 34 i n.

²⁶ R. Geiss, *The Protection of Journalist in Armed Conflicts*, „German Yearbook of International Law” 2014, vol. 51, s. 289-320.

²⁷ Zob. art. 18 i 23 IV Konwencji genewskiej.

²⁸ Zob. R. Geiss, H. Lahmann, *Cyber Warfare: Applying the Principle of Distinction in an Interconnected Space*, „Israel Law Review” 2012, vol. 45, iss. 3, s. 381-399.

W doktrynie wskazuje się również, że we współczesnych konfliktach zbrojnych, szczególnie tych o charakterze niemiędzynarodowym, to właśnie podmioty niepaństwowe odpowiadają za znaczną część naruszeń praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego. Tradycyjnie prawo międzynarodowe koncentrowało się na obowiązkach państw, jednak rosnące znaczenie aktorów niepaństwowych wymusiło rozwój doktryny i praktyki w kierunku nałożenia na nich bezpośrednich zobowiązań. Zarówno MKCK, jak i Rada Bezpieczeństwa ONZ wielokrotnie potwierdziły, że grupy zbrojne są zobowiązane do przestrzegania fundamentalnych zasad międzynarodowego prawa humanitarnego²⁹.

Rosnąca liczba zbrojnych grup niepaństwowych – organizacji terrorystycznych, lokalnych milicji, rebeliantów czy prywatnych firm wojskowych – przyczynia się do znaczącej części naruszeń praw człowieka na obszarach objętych konfliktem. W przeciwieństwie do tradycyjnych konfliktów międzypaństwowych, współczesne wojny, szczególnie te o charakterze wewnętrznym, cechują się fragmentacją stron i wielością zaangażowanych podmiotów niepaństwowych, które często nie uznają wiążącego je prawa międzynarodowego³⁰.

Naruszenia dokonywane przez te podmioty obejmują szeroki katalog przestępstw, z których najcięższe to masowe egzekucje ludności cywilnej, dokumentowane m.in. w działaniach tzw. Państwa Islamskiego czy Boko Haram, jak też zorganizowane systemy przemocy wobec ludności cywilnej, obejmujące tworzenie obozów pracy przymusowej czy systematyczne wykorzystywanie przemocy seksualnej jako taktyki wojennej.

Organizacje praw człowieka udokumentowały, jak grupy zbrojne w Demokratycznej Republice Konga i Kolumbii stosują przymusową pracę w kopalniach i przy uprawach koki. UNICEF szacuje, że ponad 250 tys. dzieci na świecie jest wykorzystywanych przez zbrojne grupy niepaństwowe, głównie w Sudanie Południowym, Mjanmie i Syrii³¹, nie tylko jako żołnierze, ale także jako szpiedzy, tragarze czy ofiary przemocy seksualnej.

Istotnym problemem w tym względzie pozostaje trudność egzekwowania odpowiedzialności za zbrodnie wojenne, mimo istnienia Międzynarodowego Trybunału Karnego. Nawet najpełniejsze katalogi praw nie są w stanie zapobiec naruszeniom, jeśli brakuje skutecznych instrumentów ich realizacji.

²⁹ A. Clapham, *Human Rights Obligations of Non-State Actors*, Oxford 2006.

³⁰ K. Mastorodimos, *Armed Non-State Actors in International Humanitarian and Human Rights Law Foundation and Framework of Obligations, and Rules on Accountability*, New York 2016, s. 241.

³¹ M.A. Drumbl, *Reimagining Child Soldiers in International Law and Policy*, Oxford 2012, s. 99.

4. Współczesne konflikty a ochrona praw człowieka – wyzwania i postulaty *de lege ferenda*

Współczesne konflikty zbrojne³² charakteryzują się rosnącą złożonością, zarówno pod względem liczby zaangażowanych podmiotów, jak i metod prowadzenia działań wojennych. W odróżnieniu od tradycyjnych wojen międzypaństwowych obecnie dominują konflikty asymetryczne, wewnętrzne, z udziałem grup niepaństwowych, organizacji terrorystycznych, prywatnych firm wojskowych czy koalicji międzynarodowych. Przykładami takich konfliktów są m.in. wojna w Afganistanie w latach 2001-2021, wojna domowa w Mali i francuska operacja Serval³³ w latach 2013-2014, działania koalicji międzynarodowej przeciwko Państwu Islamskiemu w Iraku oraz Syrii od 2014 r. czy zaangażowanie prywatnych firm wojskowych, np. Grupy Wagnera, w konfliktach w Afryce i na Ukrainie.

Zjawiska te w sposób znaczący komplikują przestrzeganie i egzekwowanie norm prawa międzynarodowego humanitarnego, jak również standardów ochrony praw człowieka.

Jedną z charakterystycznych cech współczesnych konfliktów jest celowe łamanie zasad prawa humanitarnego w ramach strategii wojennych. Przykładem takiej taktyki są ataki na ludność cywilną i infrastrukturę chronioną, m.in. na szpitale, szkoły, obiekty religijne czy obiekty kultury, co stanowi pogwałcenie zasady rozróżniania oraz zakazu ataków bezpieczeństwa na cele cywilne³⁴. Jako przykład można podać zbombardowanie szpitala w Aleppo (Syria) w 2016 r. przez połączone siły rządowe i rosyjskie czy zniszczenie szpitala położniczego w Mariupolu (Ukraina) w 2022 r.

Co więcej, współczesne konflikty uwidaczniają też nowe formy zagrożeń, takie jak cyberataki na infrastrukturę krytyczną czy użycie autonomicznych systemów bojowych, wobec których brakuje adekwatnych uregulowań międzynarodowych³⁵. Przykładem mogą być tutaj zakłócenia w funkcjonowaniu estońskich instytucji rządowych w 2007 r., atak na irańskie centrum nuklearne Natanz wirusem Stuxnet w 2010 r. czy rosyjskie cyberataki na ukraińską sieć energetyczną prowadzone regularnie od 2022 r.

³² Szerzej na temat współczesnych konfliktów zbrojnych zob. F.G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Virginia 2007, s. 72; R. Łoś, J. Reginia-Zacharski, *Współczesne konflikty zbrojne*, Warszawa 2015, s. 449.

³³ Szerzej zob. Ł. Maślanka, *Bez wyjścia – Francja wobec sporów z Mali i sytuacji w Sahelu*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2022, nr 86 (2505), <https://www.pism.pl/publikacje/bez-wyjscia-francja-wobec-sporow-z-mali-i-sytuacji-w-sahelu> [dostęp: 2.05.2025 r.].

³⁴ International Committee of the Red Cross, *International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts*, „International Review of the Red Cross” 2023, no. 927, <https://international-review.icrc.org/articles/reports-and-documents-ihl-and-the-challenges-of-contemporary-armed-conflicts-927> [dostęp: 15.04.2025 r.].

³⁵ C. Droegge, *The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict*, „Israel Law Review” 2007, vol. 40, no. 2, s. 310-355.

Niepokojącym trendem jest instrumentalne wykorzystywanie przemocy seksualnej jako narzędzia walki. Dochodziło to tego m.in. w konfliktach w Demokratycznej Republice Konga, Syrii oraz Mjanmie, gdzie wojsko dopuściło się masowych gwałtów na kobietach z mniejszości Rohingya podczas operacji z 2017 r. Pomimo istnienia aktów prawnych zakazujących takich praktyk, np. Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania z dnia 10 grudnia 1982 r., liczba przypadków przemocy seksualnej rośnie. Dotyczy to przede wszystkim kobiet i dzieci, które w konfliktach są często ofiarami wielu nakładających się form przemocy³⁶, ale także mężczyzn³⁷.

Kolejnym wyzwaniem dla skutecznej ochrony praw człowieka jest rosnąca rola podmiotów niepaństwowych. Organizacje takie jak Boko Haram, Państwo Islamskie czy Talibowie systematycznie naruszają prawo międzynarodowe, przy czym trudno je pociągnąć do odpowiedzialności z uwagi na brak statusu podmiotów prawa międzynarodowego. Jako przykład można wskazać zakaz dostępu kobiet do edukacji średniej i wyższej oraz większości zawodów wprowadzony przez Talibów w Afganistanie w 2021 r. po ich powrocie do władzy.

Mimo że prawo międzynarodowe humanitarne nakłada obowiązki również na strony niepaństwowe, egzekwowanie tych zobowiązań w praktyce okazuje się niezwykle trudne³⁸.

Istotną pozostaje kwestia odpowiedzialności karnej za popełnione zbrodnie. Choć MTK dysponuje mandatem do ścigania zbrodni wojennych, ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości, jego skuteczność bywa ograniczana względami politycznymi i brakiem współpracy ze strony państw. Niejednokrotnie dochodzi do sytuacji, w których osoby odpowiedzialne za poważne naruszenia praw człowieka nie są stawiane przed wymiarem sprawiedliwości. Liczne są przykłady nieudanych prób aresztowania zbrodniarzy wojennych, przeciwko którym wydane zostały nakazy aresztowania, jak np. prezydenta Sudanu Omara al-Bashira czy prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina.

Współczesne konflikty zbrojne uwiadcniają niedostateczną skuteczność istniejących mechanizmów ochrony międzynarodowej. Choć system ONZ i organizacje takie jak Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża odgrywają istotną rolę w monitorowaniu sytuacji i niesieniu pomocy humanitarnej, napotyka ją na liczne

³⁶ Zob. A.K. Kalinowska, *Prawa człowieka gwarantem ochrony ludności cywilnej podczas współczesnych konfliktów zbrojnych*, „Aspekty Prawne Bezpieczeństwa” 1999, nr 2, s. 154-164; V. Nahoum e Grappe, *Gwałt jako broń wojenna*, [w:] *Czarna księga kobiet*, red. Ch. Ockrent, Warszawa 2010, s. 51 i n.

³⁷ Zob. S.A. Solangon, P. Patel, *Sexual Violence Against Men in Countries Affected by Armed Conflict*, „Conflict, Security & Development” 2012, vol. 12 (4), s. 417-442.

³⁸ V. Nykyforak, O. Maksymiuk, V. Cheban, V. Anatiichuk, A. Pavliuk, *Human Rights Protection During Armed Conflicts: Problem Aspects*, „Amazonia Investiga” 2024, no. 13 (75), s. 80-88.

bariery w postaci braku dostępu do poszkodowanej ludności, represji wobec pracowników humanitarnych czy politycznego impasu w Radzie Bezpieczeństwa ONZ³⁹. Jako przykład przywołać można blokowanie przez Rosję i Chiny rezolucji dotyczących Syrii w Radzie Bezpieczeństwa ONZ od 2011 r.

Mimo postępów w tworzeniu międzynarodowych instrumentów prawnych i rosnącej świadomości społeczności międzynarodowej, ochrona praw człowieka w czasie współczesnych konfliktów pozostaje poważnym wyzwaniem. Istnieje zatem pilna potrzeba nie tylko wzmacniania norm prawnych, ale przede wszystkim rozwijania skutecznych mechanizmów ich egzekwowania, w tym rozszerzenia zakresu odpowiedzialności podmiotów niepaństwowych oraz przeciwdziałania bezkarności.

Dla skuteczniejszej ochrony praw człowieka w ramach współczesnych konfliktów zbrojnych konieczne jest zarówno dostosowanie prawa do nowych wyzwań, jak i budowanie silniejszych mechanizmów prewencji i reagowania. Społeczność międzynarodowa powinna zwrócić uwagę szczególnie na większe wsparcie dla działań lokalnych społeczności, ofiar i obrońców praw człowieka. Pozytywnymi przykładami takich działań są utworzenie Międzynarodowego, Bezstronnego i Niezależnego Mechanizmu ds. Syrii (IIIM) w 2016 r. do zbierania dowodów zbrodni wojennych czy utworzenie Rejestru Szkód na rzecz Ukrainy w 2024 r.⁴⁰

W tym kontekście konieczne jest również sformułowanie i wdrożenie odpowiednich zmian legislacyjnych na poziomie międzynarodowym. Postulaty *de lege ferenda* obejmują po pierwsze, rozszerzenie jurysdykcji MTK na podmioty niepaństwowe, takie jak organizacje terrorystyczne czy prywatne firmy wojskowe, co umożliwiłoby skuteczniejsze pociąganie ich do odpowiedzialności za zbrodnie wojenne, ludobójstwo czy zbrodnie przeciwko ludzkości.

Po drugie, wprowadzenie międzynarodowego mechanizmu niezależnego śledztwa w przypadkach naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka, zwłaszcza tam, gdzie Rada Bezpieczeństwa ONZ jest zablokowana politycznie. Takie ciało mogłoby prowadzić dochodzenia niezależnie od woli politycznej największych państw.

Po trzecie, opracowanie i przyjęcie przez społeczność międzynarodową nowego protokołu dodatkowego do konwencji genewskich, uwzględniającego aktualne wyzwania, takie jak cyberataki czy użycie autonomicznych systemów bojowych. Nowe regulacje powinny jednoznacznie określać, w jakim zakresie nowoczesne technologie wojenne muszą być zgodne z zasadami humanitaryzmu.

Po czwarte, wzmocnienie roli organizacji pozarządowych i ofiar konfliktów w procesie zgłaszania naruszeń praw człowieka, poprzez stworzenie oficjalnego,

³⁹ Zob. P. Grzebyk, *Narody Zjednoczone stale spóźnione walczą o efektywność – Rada Bezpieczeństwa w akcji*, [w:] *Rocznik Strategiczny 2013/14*, red. R. Kuźniar, Warszawa 2014, s. 106 i n.

⁴⁰ Zob. A. Dąbrowska, *Register of Damages Caused by the Aggression of the Russian Federation in Ukraine: The Creation and Main Objectives of the Mechanism*, „Prawo i Więzy” 2024, nr 6 (53), s. 1375-1392.

chronionego kanału raportowania przy ONZ lub raportowania przy regionalnych mechanizmach ochrony.

Po piąte, powołanie międzynarodowego funduszu kompensacyjnego dla ofiar zbrodni wojennych, finansowanego z majątków sprawców oraz sankcji międzynarodowych. Fundusz ten mógłby służyć natychmiastowej pomocy oraz długofalowemu wsparciu dla ofiar.

Konieczne jest wreszcie poszerzenie katalogu praw nienaruszalnych w czasie konfliktów o szczególne gwarancje dla dzieci, kobiet oraz mniejszości etnicznych i religijnych, tak by zapewnić ich realną ochronę niezależnie od obowiązywania stanu nadzwyczajnego czy wojny.

Wprowadzenie powyższych rozwiązań pozwoliłoby nie tylko na dostosowanie istniejących ram prawnych do współczesnych realiów, ale także na wzmocnienie skuteczności mechanizmów ochronnych, które pozostają fundamentem międzynarodowego porządku praw człowieka.

5. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza ochrony praw człowieka w czasie konfliktów zbrojnych ukazuje złożoność współczesnych wyzwań stojących przed międzynarodowym systemem prawnym. Badanie potwierdziło postawioną tezę o niewystarczalności tradycyjnych mechanizmów ochrony praw człowieka w konfrontacji z realiami XXI wieku, charakteryzującymi się proliferacją podmiotów niepaństwowych, rozwojem nowych technologii militarnych oraz instrumentalnym wykorzystywaniem przemocy przeciwko ludności cywilnej.

Analiza źródeł prawa międzynarodowego wykazała, że mimo istnienia rozbudowanego systemu normatywnego – od Karty Narodów Zjednoczonych i konwencji genewskich po Statut Rzymski – społeczność międzynarodowa nadal boryka się z poważnymi lukami w egzekwowaniu tych przepisów. Szczególnie widoczne jest to w kontekście odpowiedzialności podmiotów niepaństwowych, które coraz częściej odgrywają kluczową rolę we współczesnych konfliktach, pozostając jednocześnie poza efektywnym zasięgiem tradycyjnych mechanizmów prawnych.

Katalog typowych naruszeń praw człowieka w konfliktach zbrojnych – od masowych egzekucji i tortur po przemoc seksualną i rekrutację dzieci-żołnierzy – dowodzi, że mimo postępu w kodyfikacji norm prawnych przepaść między prawem a rzeczywistością pozostaje dramatycznie głęboka. Szczególnie niepokojące są nowe formy naruszeń związane z rozwojem technologii, takie jak cyberataki na infrastrukturę krytyczną czy użycie autonomicznych systemów bojowych, wobec których międzynarodowe prawo humanitarne pozostaje w znacznej mierze bezradne.

Współczesne konflikty zbrojne, charakteryzujące się asymetrycznością i wielością zaangażowanych podmiotów, wymagają pilnej reformy istniejących ram prawnych. Zaprezentowane postulaty *de lege ferenda* – od rozszerzenia jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego na podmioty niepaństwowe po utworzenie międzynarodowego funduszu kompensacyjnego dla ofiar – stanowią niezbędny kierunek zmian legislacyjnych na poziomie międzynarodowym.

Kluczowym wnioskiem płynącym z przeprowadzonego badania jest stwierdzenie, że skuteczna ochrona praw człowieka w XXI wieku wymaga nie tylko wzmocnienia obowiązujących norm prawnych, ale przede wszystkim opracowania nowych, elastycznych mechanizmów egzekwowania odpowiedzialności oraz rozszerzenia zakresu zobowiązań na wszystkie podmioty zaangażowane w konflikty zbrojne. Tylko poprzez takie kompleksowe podejście możliwe będzie zmniejszenie przepaści między brutalną rzeczywistością współczesnych wojen a międzynarodowymi standardami prawnymi.

Ochrona praw człowieka w czasie konfliktów zbrojnych pozostaje jednym z najbardziej palących wyzwań współczesnego świata. Realizacja zaproponowanych rozwiązań wymaga jednak nie tylko woli politycznej społeczności międzynarodowej, ale także fundamentalnej zmiany podejścia do kwestii bezkarności i odpowiedzialności za zbrodnie przeciwko ludzkości. Przyszłość międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka będzie zależała od zdolności do adaptacji prawnych ram regulacyjnych do dynamicznie zmieniającej się natury współczesnych konfliktów oraz od determinacji w egzekwowaniu sprawiedliwości wobec wszystkich sprawców naruszeń, niezależnie od ich statusu politycznego czy wojskowego.

Wartość jakiegokolwiek systemu prawnego mierzy się ostatecznie nie liczbą przyjętych konwencji czy deklaracji, lecz jego skutecznością w ochronie najsłabszych i najbardziej bezbronnych. W tym kontekście międzynarodowa społeczność stoi przed historyczną odpowiedzialnością za zbudowanie takiego porządku prawnego, który będzie w stanie skutecznie chronić godność ludzką nawet w najcięższych momentach konfliktów zbrojnych.

Bibliografia

Literatura

1. Bąk T., *Misje stabilizacyjne i operacje pokojowe metodą rozwiązywania konfliktów militarnych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2012, nr 1 (163).
2. Benedek W., *Understanding Human Rights: Manual on Human Rights Education*, Human Security Network (HSN) 2012.
3. Clapham A., *Human Rights Obligations of Non-State Actors*, Oxford 2006.
4. Ciechanowski G., *Operacje pokojowe ONZ w XX wieku*, Toruń 2013.
5. Dąbrowska A., *Register of Damages Caused by the Aggression of the Russian Federation in Ukraine: The Creation and Main Objectives of the Mechanism*, „Prawo i Więzy” 2024, nr 6 (53).
6. Droege C., *The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict*, „Israel Law Review” 2007, vol. 40, no. 2.
7. Drumbl M.A., *Reimagining Child Soldiers in International Law and Policy*, Oxford 2012.
8. Geiss R., *The Protection of Journalist in Armed Conflicts*, „German Yearbook of International Law” 2014, vol. 51.

9. Geiss R., Lahmann H., *Cyber Warfare: Applying the Principle of Distinction in an Interconnected Space*, „Israel Law Review” 2012, vol. 45, s. 3
10. Giacca G., *Economic, Social and Cultural Rights in Armed Conflict*, Oxford 2014.
11. Grzebyk P., *Narody Zjednoczone stale spóźnione walczą o efektywność – Rada Bezpieczeństwa w akcji*, [w:] *Rocznik Strategiczny 2013/14*, red. R. Kuźniar, Warszawa 2014.
12. Hoffman F.G., *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Virginia 2007.
13. International Committee of the Red Cross, *International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts*, „International Review of the Red Cross” 2023, no. 927, <https://international-review.icrc.org/articles/reports-and-documents-ihl-and-the-challenges-of-contemporary-armed-conflicts-927> [dostęp: 15.04.2025 r.].
14. Iwanek T., *Zbrodnia ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Katowice 2015.
15. Kalinowska A.K., *Prawa człowieka gwarantem ochrony ludności cywilnej podczas współczesnych konfliktów zbrojnych*, „Aspekty Prawne Bezpieczeństwa” 1999, nr 2.
16. Kurowski B., *Działalność Państwa Islamskiego podczas wojny domowej w Syrii oraz w czasach pandemii COVID-19*, [w:] *Polityka, kultura i społeczeństwo w czasach pandemii: Wybrane zagadnienia*, red. M. Sędkowski, Łódź 2022.
17. Łoś R., Reginia-Zacharski J., *Współczesne konflikty zbrojne*, Warszawa 2015.
18. Maślanka Ł., *Bez wyjścia – Francja wobec sporów z Mali i sytuacji w Sahelu*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2022, nr 86 (2505), <https://www.pism.pl/publikacje/bez-wyjscia-francja-wobec-sporow-z-mali-i-sytuacji-w-sahelu> [dostęp: 2.05.2025 r.].
19. Mastorodimos K., *Armed Non-State Actors in International Humanitarian and Human Rights Law Foundation and Framework of Obligations, and Rules on Accountability*, New York 2016.
20. McCornack T., *Sexual Violence and Armed Conflict: United Nations Response*, United Nations 2010.
21. Nahoum e Grappe V., *Gwałt jako broń wojenna*, [w:] *Czarna księga kobiet*, red. Ch. Ockrent, Warszawa 2010.
22. Nykyforak V., Maksymiuk O., Cheban V., Anatiichuk V., Pavliuk A., *Human Rights Protection During Armed Conflicts: Problem Aspects*, „Amazonia Investiga” 2024, no. 13 (75).
23. *Prawa człowieka i ludzkie bezpieczeństwo. Osiągnięcia i wyzwania. W 70. rocznicę ogłoszenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, red. D. Bieńkowska, R. Kozłowski, Warszawa 2019.
24. Przyborowska-Klimczak A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Lublin 1996.
25. Saeid T.A., *Ewolucja prawa międzynarodowego w aspekcie zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości*, Bielsko-Biała 2015.

26. Solangon S.A., Patel P., *Sexual Violence Against Men in Countries Affected by Armed Conflict*, „Conflict, Security & Development” 2012, vol. 12 (4).
27. *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World*, eds. Michael Howard George J. Andreopoulos.
28. Mark R. Shulman, Yale University Press 2005.

Akty prawne

1. Karta Narodów Zjednoczonych z dnia 26 czerwca 1945 r., Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90.
2. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., Rezolucja 217 A (III).
3. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167.
4. Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, nr 38, poz. 169.
5. Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1994, nr 23, poz. 80.
6. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z dnia 9 grudnia 1948 r., Dz.U. 1952, nr 2, poz. 9.
7. Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z dnia 7 marca 1966 r., Dz.U. 1969, nr 25, poz. 187.
8. Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet z dnia 18 grudnia 1979 r., Dz.U. 1982, nr 10, poz. 71.
9. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania z dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989, nr 63, poz. 378.
10. Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.
11. Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne z dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007, nr 91, poz. 608.
12. Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, prostytucji dziecięcej i pornografii dziecięcej z dnia 25 maja 2000 r., Dz.U. 2007, nr 91, poz. 609.
13. Międzynarodowa Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem z dnia 20 grudnia 2006 r., Dz.U. 2014, poz. 1589.
14. Konwencja dotycząca statusu uchodźców z dnia 28 lipca 1951 r., Dz.U. 1991, nr 119, poz. 515.
15. Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej z dnia 18 października 1907 r., Dz.U. 1927 r., nr 21, poz. 161.
16. Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej będący załącznikiem do IV Konwencji haskiej z dnia 18 października 1907 r.
17. I Konwencja genewska o ochronie rannych i chorych żołnierzy na polu walki z dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171.

18. II Konwencja genewska o ochronie rannych, chorych i rozbitków na morzu z dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1956, nr 38, poz. 172.
19. III Konwencja genewska o ochronie jeńców wojennych z dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1956, nr 38, poz. 173.
20. IV Konwencja genewska o ochronie ludności cywilnej w czasie wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1956, nr 38, poz. 174.
21. Protokół Dodatkowy I do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r., Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175.
22. Protokół Dodatkowy II do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r., Dz.U. 1992, nr 41, poz. 176.
23. Protokół Dodatkowy III do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący przyjęcia dodatkowego znaku rozpoznawczego z dnia 8 grudnia 2005 r., Dz.U. 2009, nr 69, poz. 598.
24. Konwencja w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z dnia 14 maja 1954 r., Dz.U. 1957, nr 46, poz. 212.
25. Statut Rzymski Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 lipca 1998 r., Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708.
26. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284.
27. Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 20 marca 1952 r., Dz.U. 1995, nr 36, poz. 175.
28. Protokół nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczący zniesienia kary śmierci z dnia 28 kwietnia 1983 r., Dz.U. 2001, nr 23, poz. 266.
29. Konwencja przeciwko torturom i innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z dnia 10 grudnia 1984 r., Dz.U. 1989, nr 63, poz. 378.
30. Protokół nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach z dnia 3 maja 2002 r., Dz.U. 2005, nr 206, poz. 1725.
31. Amerykańska Konwencja Praw Człowieka z dnia 22 listopada 1969 r. (Konwencja z San José).
32. Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z dnia 27 czerwca 1981 r.
33. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 71/248 z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie utworzenia Międzynarodowego, Bezstronnego i Niezależnego Mechanizmu ds. Syrii.
34. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 76/233 z dnia 24 grudnia 2021 r. w sprawie utworzenia Rejestru Szkód na rzecz Ukrainy.
35. Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1325 (2000) w sprawie kobiet, pokoju i bezpieczeństwa.

36. Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1820 (2008) w sprawie przemocy seksualnej w konfliktach zbrojnych.
37. Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1612 (2005) w sprawie dzieci w konfliktach zbrojnych.
38. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii ustanowiony Rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 827 z dnia 25 maja 1993 r.
39. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy ustanowiony Rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 955 z dnia 8 listopada 1994 r.
40. Konwencja genewska o traktowaniu jeńców wojennych z dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171 ze zm.

mgr Weronika Ścibor¹

Międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych. W artykule przedstawione zostały regulacje dotyczące ochrony praw człowieka zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także w prawie międzynarodowym publicznym. W opracowaniu uwzględniono także charakterystykę regionalnych systemów ochrony praw człowieka, jak również standardy przyjęte w systemie uniwersalnym.

Podjęte w niniejszym artykule rozważania prowadzą do wykazania, w jakim zakresie międzynarodowe prawo człowieka dopuszcza zawieszenie wybranych praw w sytuacjach wyjątkowych, zobowiązując państwa do działania zgodnie z zasadami proporcjonalności, legalności i konieczności, przy jednoczesnym nienaruszalnym charakterze tzw. praw absolutnych. W artykule przedstawione zostały również zasady proporcjonalności, legalności i konieczności stanowiące warunki ograniczania praw człowieka. Zwieńczeniem podjętej analizy pozostaje ocena skuteczności obowiązujących na arenie międzynarodowej standardów ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych oraz omówienie obowiązków spoczywających na państwach-stronach umów międzynarodowych regulujących respektowanie praw człowieka.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, prawo międzynarodowe publiczne, stan nadzwyczajny, ograniczanie praw człowieka, proporcjonalność.

1. Wprowadzenie

Doświadczenia dwóch wojen światowych oraz stale występujące konflikty zbrojne determinują obowiązek zarówno władz państwowych, ale także organów międzynarodowych do reagowania na zagrożenia. Podstawowym obowiązkiem organów publicznych na arenie krajowej oraz międzynarodowej w czasie trwających sytuacji wyjątkowych jest zapobieganie naruszeniom praw człowieka. Niniejsze opracowanie stanowi studium regulacji przyjętych w umowach międzynarodowych oraz aktach krajowych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej. Celem przeprowadzonej analizy pozostaje potwierdzenie tezy, że międzynarodowe prawo

¹ Asystent w Katedrze Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego WPiA URad., asystent sędziego Trybunału Konstytucyjnego.

człowieka dopuszcza zawieszenie wybranych praw w sytuacjach wyjątkowych, jednak zobowiązuje państwa do działania zgodnie z zasadami proporcjonalności, legalności i konieczności, przy jednoczesnym nienaruszalnym charakterze tzw. praw absolutnych. Podjęte w niniejszym artykule rozważania prowadzą do komparatystycznego ujęcia standardów ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych. Oprócz analizy teoretycznoprawnej uwzględnione zostało również orzecznictwo dotyczące zakresu ograniczeń wolności i praw, jak również związanych z tym obowiązków prawodawcy. Zwieńczeniem analizy pozostaje ocena efektywności stosowanych na arenie międzynarodowej standardów ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych.

2. Standardy ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych w Konstytucji RP

Na poziomie wewnątrzpaństwowym najwyższym prawem pozostaje Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.² Ustawa zasadnicza w sytuacjach szczególnych zagrożeń, jeżeli zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające, przewiduje wprowadzanie na terenie państwa stanu wojennego, stanu wyjątkowego lub stanu klęski żywiołowej.

Zgodnie z art. 229 Konstytucji, w razie zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić stan wojenny na części albo na całym terytorium państwa.

W razie zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego, na podstawie art. 230 ustawy zasadniczej, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić, na czas oznaczony, nie dłuższy niż 90 dni, stan wyjątkowy na części albo na całym terytorium państwa.

Ostatnim konstytucyjnie przewidzianym stanem nadzwyczajnym jest stan klęski żywiołowej, który Rada Ministrów może wprowadzić na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni, na części albo na całym terytorium państwa, w celu zapobieżenia skutkom katastrof naturalnych lub awarii technicznych noszących znamiona klęski żywiołowej oraz w celu ich usunięcia.

Ustrojodawca zagwarantował w Konstytucji ramy ograniczenia wolności i praw jednostki w czasie stanów nadzwyczajnych. Po pierwsze, w art. 31 ust. 3 ustawy zasadniczej prawodawca zastrzegł, że ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U Nr 78, poz. 483 ze zm., dalej jako: Konstytucja.

Regulacja ta pozostaje tzw. ogólną klauzulą ograniczającą, wskazuje bowiem w sposób generalny przesłanki legalności ograniczania konstytucyjnych praw i wolności³. Wprowadzając do ustawy zasadniczej art. 31 ust. 3 prawodawca zastrzegł, że ograniczanie praw człowieka dopuszczalne jest po spełnieniu wskazanych kryteriów. Po pierwsze, ich ustanawianie możliwe jest wyłącznie w drodze ustawy. Na podstawie odrębnych przepisów należy jednakże doprecyzować, że status jednostki i przysługujące jej prawa i wolności mogą być także określone w umowie międzynarodowej, o której mowa w art. 89 ust. 1 pkt 2 Konstytucji oraz w aktach stanowiących przez organizacje międzynarodowe lub organy międzynarodowe (wskutek przekazania kompetencji na podstawie art. 90 ust. 1 ustawy zasadniczej). Po drugie, Konstytucja wskazuje konkretne przesłanki uzasadniające wprowadzanie ograniczeń praw i wolności. Przesądzać może o tym bezpieczeństwo publiczne lub porządek publiczny, ochrona środowiska, zdrowie i moralność publiczna albo wolności i prawa innych osób⁴.

Norma ta wielokrotnie była przedmiotem analizy Trybunału Konstytucyjnego i stanowi wzorzec kontroli istotny w postępowaniach przed sądem konstytucyjnym.

W wyroku z 10 stycznia 2012 r. Trybunał Konstytucyjny wskazał, że „art. 31 ust. 3 Konstytucji formułuje kumulatywnie ujęte przesłanki dopuszczalności ograniczeń korzystania z konstytucyjnych praw i wolności. Są nimi ustawowa forma ograniczenia, istnienie konieczności jego wprowadzenia w demokratycznym państwie, funkcjonalny związek ograniczenia z realizacją takich wartości jak: bezpieczeństwo państwa, porządek publiczny, ochrona środowiska, zdrowia społeczeństwa i moralności publicznej, wolności i prawa innych osób. Kluczową przesłanką jest zakaz naruszania istoty danego prawa i wolności. Art. 31 ust. 3 Konstytucji wyraża zasadę proporcjonalności, która staje się podstawą określenia granicy wyznaczającej ramy swobody regulacyjnej ustawodawcy zwykłego. Potrzeba istnienia tego czynnika umożliwiającego niezbędną elastyczność ocen była niejednokrotnie podkreślana także na tle dorobku Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. „(...) W razie konfliktu dwóch praw chronionych konstytucyjnie konieczne jest wyważenie chronionych interesów zgodnie z zasadą proporcjonalności”⁵.

Po trzecie zaś, zasada ograniczenia konstytucyjnych wolności i praw powiązana jest z wyrażoną w tym samym przepisie zasadą proporcjonalności. Tworzą ją trzy zasady szczegółowe, które łącznie uznawane są za tzw. test proporcjonalności. „Pierwszą z nich jest zasada przydatności, w myśl której ograniczenie praw konstytucyjnych jest

³ M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, wyd. 1, 2016, art. 31, Nb. 56.

⁴ P. Tuleja, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, (red.) P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radziejewicz, P. Tuleja. Warszawa, 2023, art. 31. Dostęp internetowy LEX.

⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 stycznia 2012 r., sygn. SK 25/09, OTK ZU 1A/2012, poz. 1.

dopuszczalne tylko przy użyciu środków prawnych, za pomocą których można zrealizować cel usprawiedliwiający ograniczenie, przykładowo ograniczenie prędkości w ruchu drogowym może być koniecznym środkiem zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. (...) Drugą z nich jest zasada najłagodniejszego środka, zwana też zasadą konieczności, która zakłada, że jeśli istnieje kilka możliwych sposobów ograniczenia danego prawa konstytucyjnego ze względu na konstytucyjnie usprawiedliwiony cel, należy wybrać środek jak najmniej uciążliwy. Przede wszystkim trzeba unikać sytuacji, gdy środek prawny ograniczający w sposób uzasadniony wolność lub prawo konstytucyjne osoby powoduje równocześnie ograniczenie innych praw. (...) Trzecim elementem zasady proporcjonalności jest zasada proporcjonalności sensu stricto. Polega ona na wazeniu dwóch lub więcej kolidujących ze sobą zasad i wskazaniu, która z nich w danych okolicznościach faktycznych i prawnych ma pierwszeństwo”⁶.

Wobec zasady wyrażonej w art. 31 ust. 3 Konstytucji, stanowiącej *lex generali* jako *lex specialis*, wskazać można natomiast art. 233 ustawy zasadniczej regulujący kryteria ograniczenia praw i wolności jednostki w czasie stanów nadzwyczajnych. Przepis ten stanowi, że:

1. „Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie może ograniczać wolności i praw określonych w art. 30 (godność człowieka), art. 34 i art. 36 (obywatelstwo), art. 38 (ochrona życia), art. 39, art. 40 i art. 41 ust. 4 (humanitarne traktowanie), art. 42 (ponoszenie odpowiedzialności karnej), art. 45 (dostęp do sądu), art. 47 (dobra osobiste), art. 53 (sumienie i religia), art. 63 (petycje) oraz art. 48 i art. 72 (rodzina i dziecko).
2. Niedopuszczalne jest ograniczenie wolności i praw człowieka i obywatela wyłącznie z powodu rasy, płci, języka, wyznania lub jego braku, pochodzenia społecznego, urodzenia oraz majątku.
3. Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w stanie klęski żywiołowej może ograniczać wolności i prawa określone w art. 22 (wolność działalności gospodarczej), art. 41 ust. 1, 3 i 5 (wolność osobista), art. 50 (nienaruszalność mieszkania), art. 52 ust. 1 (wolność poruszania się i pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej), art. 59 ust. 3 (prawo do strajku), art. 64 (prawo własności), art. 65 ust. 1 (wolność pracy), art. 66 ust. 1 (prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy) oraz art. 66 ust. 2 (prawo do wypoczynku)”.

Przepis ten stanowi konkretyzację normy zawartej w art. 228 ust. 3 Konstytucji, zgodnie z którą zasady działania organów władzy publicznej oraz zakres, w jakim

⁶ P. Tuleja, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej...*, op. cit.

mogą zostać ograniczone wolności i prawa człowieka i obywatela w czasie poszczególnych stanów nadzwyczajnych mają być określone w drodze ustawy⁷.

Uregulowania przyjęte przez prawodawcę w ustawie zasadniczej tworzą całość, która łącznie interpretowana i stosowana jest gwarancją zabezpieczenia katalogu praw człowieka i obywatela. Przywołane normy obligują także organy władzy publicznej do respektowania nieprzekraczalnych granic dopuszczalnego ograniczania praw jednostki w czasie stanu nadzwyczajnego i przewidywalności ich wprowadzania⁸.

3. Systemy ochrony praw człowieka na świecie w sytuacjach nadzwyczajnych

Oprócz regulacji krajowych ochrona praw człowieka na świecie zagwarantowana jest poprzez funkcjonowanie systemów regionalnych oraz systemu uniwersalnego. Za „wybrane umowy” uznano te dokumenty, które wprost regulują warunki i zakres zawieszania praw człowieka w stanach nadzwyczajnych, określają prawa nienaruszalne, oraz nakładają na państwa proceduralne i materialne obowiązki ochronne. Dobór tych umów ma zatem charakter celowy i funkcjonalny, odzwierciedlający sedno międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka w sytuacjach kryzysowych.

Proces internacjonalizacji standardów ochrony praw człowieka rozpoczęto od podpisania przez premiera Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej Winstona Churchilla i prezydenta Stanów Zjednoczonych Franklina Delano Roosevelta dnia 14 sierpnia 1941 r. Karty Atlantycznej⁹. W nawiązaniu do treści tego aktu, dnia 1 stycznia 1942 r. w Waszyngtonie przyjęta została Deklaracja Narodów Zjednoczonych¹⁰.

Po II wojnie światowej fundamentem relacji międzynarodowych stało się utworzenie uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka¹¹. Zwieńczeniem walki o bezpieczeństwo i pokój na świecie była Karta Narodów Zjednoczonych¹², umowa międzynarodowa, która weszła w życie dnia 24 października 1945 r., tworząc Organizację Narodów Zjednoczonych (dalej jako: ONZ). Już w preambule tego aktu wskazano, że genezą deklarowanej współpracy jest przywrócenie wiary w podstawowe prawa człowieka, godność i wartość jednostki, równość praw mężczyzn i kobiet oraz

⁷ W. Łopiuk, *Państwo wobec szczególnych zagrożeń*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR. Warszawa 2002, s. 103.

⁸ Ibidem, s. 103.

⁹ Karta Atlantyczna, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_16912.htm [dostęp: 09.06.2025 r.].

¹⁰ W. Dobrzycki, *Od wojny do pokoju*, [w:] W. Dobrzycki: *Historia stosunków międzynarodowych 1815-1945*. Wyd. X. Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2007, s. 606 <https://www.ibiblio.org/pha/policy/1942/420101a.html> [dostęp: 09.06.2025 r.].

¹¹ G. Michałowska, *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i w Unii Europejskiej*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o., Warszawa, 2007, s. 47.

¹² Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r. nr 23, poz. 90).

narodów wielkich i małych, a także stworzenie warunków umożliwiających utrzymanie sprawiedliwości i poszanowanie zobowiązań wynikających z umów międzynarodowych i innych źródeł prawa międzynarodowego.

Istotną rolę na arenie międzynarodowej odegrało także uchwalenie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych¹³ oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych¹⁴. Te umowy międzynarodowe, przyjęte w formie rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, określają prawa i obowiązki wobec państw-stron w zakresie przestrzegania praw człowieka. Ratyfikowanie paktów pociąga za sobą odpowiedzialność rządów państw przed instytucjami międzynarodowymi za naruszenie katalogu praw człowieka oraz brak zagwarantowania należytych mechanizmów ochrony statusu jednostki¹⁵.

Wobec krajowych mechanizmów ochrony praw człowieka oraz systemu uniwersalnego subsydiarny charakter pełnią regionalne systemy ochrony praw człowieka. W systemie europejskim funkcję organizacji nadzorującej przestrzegania praw człowieka jest Rada Europy, organizacja zrzeszająca obecnie 46 państw¹⁶. Podstawą prawną funkcjonowania europejskiego systemu pozostaje Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹⁷ (dalej jako: EKPCz), ratyfikowana przez Rzeczpospolitą Polską dnia 19 stycznia 1993 r. Akt ten w art. 2-18 określa katalog praw człowieka przysługujących jednostce. Uwzględnione w nim zostały: prawo do życia, zakaz tortur, zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo do rzetelnego procesu sądowego, zakaz karania bez podstawy prawnej, prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, wolność myśli, sumienia i wyznania, wolność wyrażania opinii, wolność zgromadzania się i stowarzyszania się, prawo do zawarcia małżeństwa, prawo do skutecznego środka odwoławczego, zakaz dyskryminacji. Dokonując oceny funkcjonowania tego systemu należy wskazać, że pozostaje on prekursorem w zakresie „realizacji idei gwarancji ochrony praw człowieka na poziomie europejskim, który z czasem osiągnął stan dojrzały i urósł do miana autorytetu kształtującego normatywny sposób rozumienia standardów ochrony praw człowieka”¹⁸.

Ochrona praw człowieka realizowana jest również w systemie interamerykańskim, powstałym w ramach Organizacji Państw Amerykańskich (dalej jako: OPA).

¹³ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. z 1977 r. Nr 38 poz. 167.

¹⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. z 1977 r. Nr 38 poz. 169.

¹⁵ G. Michałowska, *Ochrona praw człowieka...*, op. cit., s. 50.

¹⁶ <https://www.coe.int/pl/web/about-us/our-member-states> [dostęp: 09.06.2025 r.].

¹⁷ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.

¹⁸ B. Liżewski, *Europejski regionalny system ochrony praw człowieka a systemy interamerykański i afrykański – realizacja idei uniwersalizmu czy autonomia rozwiązań systemowych*, „*Studia Iuridica Lublinensia*”, 2016, vol. XXV, 3, s. 547.

Normatywną podstawą funkcjonowania jest Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, tzw. pakt z San José, z dnia 22 listopada 1969 r.¹⁹ i protokół dodatkowy do tej konwencji z dnia 17 listopada 1988 r., tzw. Protokół z San Salvador, dotyczący praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych²⁰.

Prawa człowieka i mechanizmy ich ochrony zostały także uregulowane na poziomie regionalnym w systemach afrykańskim i arabskim. W ujęciu komparatystycznym należy jednakże stwierdzić, że pomimo podobieństw do systemu europejskiego i interamerykańskiego w mechanizmach przyjętych w systemie afrykańskim i arabskim, kontrola ta nie przynosi zadowalających efektów. Systemy te ocenić zatem należy jako niedoskonałe i wymagające szeregu zmian, np. w postaci wprowadzenia regulacji dotyczących warunków ograniczeń praw człowieka w stanach nadzwyczajnych (Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów²¹ nie zawiera przepisu dotyczącego standardów ochrony praw człowieka w wyjątkowych sytuacjach). Zasadniczym problemem pozostaje także poziom respektowania postanowień dotyczących ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych z uwagi na uwarunkowania polityczne, społeczne, ekonomiczne oraz niski poziom oświaty i świadomości ludności państw-stron²².

4. Regulacje dotyczące ograniczeń praw człowieka w wybranych umowach międzynarodowych

Wskazane powyżej wybrane traktaty zawierają w swej treści regulacje dotyczące chronionych praw człowieka, a także generalne klauzule dotyczące dopuszczalności ograniczania takich praw i wolności jednostki. Normy zawarte w dokumentach prawa międzynarodowego publicznego ustanawiają tzw. prawa absolutne, tj. prawa człowieka, które nie mogą być ograniczane, nawet w wypadku wojny czy innego zagrożenia²³.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (dalej jako: MPPOiP) w art. 4 stanowi, że w przypadku gdy wyjątkowe niebezpieczeństwo publiczne zagraża istnieniu narodu i zostało ono urzędowo ogłoszone, państwa-strony tego paktu mogą podjąć kroki mające na celu zawieszenie stosowania zobowiązań wynikających z niniejszego dokumentu w zakresie ściśle odpowiadającym wymogom sytuacji, pod warunkiem, że kroki te nie są sprzeczne z innymi ich zobowiązaniami wynikającymi

¹⁹ A. Bieńczyk-Missala, *Międzynarodowa ochrona praw człowieka. Wybór dokumentów*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, 2008, s. 484.

²⁰ T. Sokołowski, *Międzynarodowa ochrona praw człowieka*, Warszawa, 2004, s. 73.

²¹ Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z 27 czerwca 1981 r. <https://biblioteka.sejm.gov.pl/tek01/txt/inne/1981.html> [dostęp: 20.06.2025 r.]

²² A. Łopatka, *System Międzynarodowej Ochrony Praw Człowieka*, [w:] *Ochrona praw człowieka w świecie*, (red.) L. Wiśniewski. Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Poznań 2000, s. 117.

²³ T. Sokołowski, *Międzynarodowa ochrona praw...*, op. cit., s. 17.

z prawa międzynarodowego i nie pociągają za sobą dyskryminacji wyłącznie z powodu rasy, koloru skóry, płci, języka, religii lub pochodzenia społecznego.

Zgodnie z art. 4 pkt. 2. prawami niederogowalnymi są prawo do życia; zakaz tortur, okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania; zakaz niewoli, niewolnictwa i handlu niewolnikami i trzymania w poddaństwie; zakaz pozbawienia wolności jedynie z powodu niemożności wywiązania się ze zobowiązań umownych; zasada *lex retro non agit*; prawo do podmiotowości prawnej i wolność myśli sumienia i religii²⁴.

Jako kolejny akt ustanawiający prawa absolutne wskazać należy Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (dalej jako: EKPC). W art. 15 tego traktatu wskazano, że w przypadku wojny lub innego niebezpieczeństwa publicznego zagrażającego życiu narodu, każda ze stron konwencji może podjąć środki uchylające stosowanie zobowiązań z niej wynikających w zakresie ściśle odpowiadającym wymogom sytuacji, pod warunkiem, że środki te nie są sprzeczne z innymi zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego. Zastrzeżono jednakże, że niedopuszczalnym pozostaje uchYLENIE zobowiązań wynikających z art. 2, z wyjątkiem przypadków śmierci będących wynikiem zgodnych z prawem działań wojennych oraz zobowiązań zawartych w art. 3, art. 4 ust.1 i art. 7. Norma ta znajduje zatem zastosowanie wobec braku możliwości ograniczenia prawa do życia (z uwzględnieniem wymienionego wyjątku), wolności od tortur i wolności od niewolnictwa oraz poddaństwa, zasady niedziałania wstecz przepisów karnych²⁵.

Europejski Trybunał Praw Człowieka (dalej jako: ETPC) dokonał w swoim orzecznictwie wykładni pojęcia „niebezpieczeństwo publiczne” wyrażonego w art. 15 Konwencji. W wyroku z dnia 1 lipca 1961 r. w sprawie 332/57 *Lawless przeciwko Irlandii* ETPC podkreślił, że pojęcie to dotyczy „szczególnej, kryzysowej bądź wyjątkowej sytuacji, która wpływa na całe społeczeństwo i stanowi zagrożenie dla zorganizowanych form życia społecznego tworzących państwo”²⁶. Ponadto dookreślono, że zgodnie z dyspozycją art. 15 ust. 2 każde z państw-stron „ma prawo (...) w przypadku wojny lub innego niebezpieczeństwa publicznego zagrażającego życiu narodu podjąć środki uchylające stosowanie zobowiązań wynikających z Konwencji innych niż określone w art. 15 ust. 2, pod warunkiem że środki te są ściśle ograniczone w swej dolegliwości do okoliczności wymaganych wyjątkowością sytuacji oraz pod warunkiem że nie są sprzeczne z innymi zobowiązaniami prawa międzynarodowego”²⁷. Stanowisko to pozostało utrzymane w dalszym orzecznictwie

²⁴ G. Michałowska, *Ochrona praw człowieka...*, op. cit., s. 51-52.

²⁵ T. Sokołowski, *Międzynarodowa ochrona praw...*, op. cit., s. 17.

²⁶ Wyrok ETPC z dnia 1 lipca 1961 r. w sprawie *Lawless przeciwko Irlandii*, skarga nr 332/57, <https://hudoc.echr.coe.int/tpk197/view.asp?i=001-57518> [dostęp: 24.06.2025 r.] oraz P. Sieghart, *The International Law of Human Rights*, Clarendon Press, Oxford, 1983, s. 113-115.

²⁷ Wyrok ETPC z dnia 1 lipca 1961 r., w sprawie *Lawless przeciwko Irlandii*, skarga nr 332/57, LEX nr 80781.

trybunału. Należy zatem ocenić, że przesłanki wskazane w polskiej ustawie zasadniczej zostały określone precyzyjniej niż w EKPC, jednakże oba systemy pozostają wobec siebie analogiczne i stanowią spójny mechanizm ochrony praw i wolności jednostki na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze gwarantują respektowanie praw jednostki w sytuacji wyjątkowej, a po drugie są instrumentem wykluczającym arbitralność działań organów władz publicznych.

W systemie amerykańskim klauzula zawierająca standardy ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych uregulowana została w art. 27 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka. Zgodnie z tym postanowieniem, w czasie wojny, niebezpieczeństwa publicznego bądź innej wyjątkowej sytuacji, która zagraża niepodległości lub bezpieczeństwu państwa-strony, dopuszczalne jest podjęcie środków uchylających jego zobowiązania wynikające z niniejszej konwencji. Zawieszenie może być wprowadzone wyłącznie w określonym zakresie i na czas ściśle wymagany koniecznością sytuacji, z zastrzeżeniem, że takie środki nie są niezgodne z innymi zobowiązaniami państwa wynikającymi z prawa międzynarodowego oraz nie pociągają za sobą dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię lub pochodzenie społeczne. Możliwość zawieszenia została wyłączona wobec prawa do osobowości prawnej, prawa do życia, prawa do ludzkiego traktowania, wolności od niewolnictwa, wolności od praw *ex post facto*, wolności sumienia i wyznania, praw rodziny, prawa do nazwiska, praw dziecka, prawa do obywatelstwa oraz prawa do udziału w rządach, a także zasadniczych gwarancji sądowych dla ochrony takich praw²⁸.

Stosowanie przez państwo-stronę zawieszenia praw, z uwzględnieniem praw absolutnych i ich całkowitej nienaruszalności, związane jest z istotnymi ograniczeniami i obowiązkami. W przypadku zastosowania zawieszenia praw człowieka państwa zobligowane są do stosowania mechanizmu ograniczenia w ściśle określonych sytuacjach z poszanowaniem wymogów prawa międzynarodowego. Jednym z takich obwarowań, na podstawie MPPOiP pozostaje obowiązek powiadomienia innych państw-stron układu, za pośrednictwem Sekretarza Generalnego ONZ. Państwa-strony EKPC zobligowane są natomiast do natychmiastowego informowania Sekretarza Generalnego Rady Europy o wprowadzonych ograniczeniach, powodach ich podjęcia oraz temporalności. Analogiczne obwarowania wprowadza także Amerykańska Konwencja Praw Człowieka²⁹.

5. Wnioski

Podejmowane przez podmioty międzynarodowe, w tym państwa, mechanizmy ochrony praw człowieka służą przede wszystkim ochronie dóbr prawnych przysługujących jednostce. Biorąc pod uwagę wertykalne obowiązywanie praw człowieka,

²⁸ A. Wąsiewicz-Szczepańska, *Interamerykański system ochrony praw człowieka*, [w:] *Ochrona praw człowieka w świecie*, (red.) L. Wiśniewski, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Poznań 2000, s. 218.

²⁹ T. Sokołowski, *Międzynarodowa ochrona praw...*, op. cit., s. 18.

istotnym zadaniem zastrzeżonym dla organów publicznych jest uregulowanie statusu jednostki. Podstawowe zasady ochrony praw człowieka wyznaczane są przez standardy przyjmowane w stanach nadzwyczajnych. Normy uregulowane w dokumentach prawa międzynarodowego publicznego spełniają jednakże dwa cele. Po pierwsze, pozostają gwarancją dla jednostki w zakresie ochrony praw podmiotowych. Po drugie, kreują zobowiązania prawnomiędzynarodowe, których nierespektowanie pociąga za sobą odpowiedzialność państwa za naruszenia standardów praw człowieka. Zadaniem organizacji międzynarodowych i organów międzynarodowych pozostaje zatem prawne uregulowanie środków ochrony praw człowieka, monitorowanie ich przestrzegania, a także kontrola sądowa w ramach powstałych na gruncie umów międzynarodowych trybunałów.

Istotnym wyzwaniem w zakresie ograniczania praw człowieka dla wszystkich funkcjonujących systemów, krajowych, regionalnych i systemu uniwersalnego, była ogólnoświatowa pandemia wirusa SARS-CoV-2, wywołująca chorobę COVID-19. Wobec narastającego zagrożenia dla całej cywilizacji, po stronie państw oraz rządowych organizacji międzynarodowych pojawiła się konieczność dokonywania istotnych ograniczeń w zakresie wolności oraz praw człowieka i obywatela. Celem tych działań w czasie pandemii było zagwarantowanie ochrony życia i zdrowia, będące obowiązkiem władz publicznych. Podejmowane decyzje, m. in. w zakresie ograniczania wolności zgromadzeń czy przemieszczani się, spotykały się z oporem społecznym, jednakże z perspektywy czasu ocenić je należy jako całkowicie zasadne i przeprowadzone zgodnie ze standardami obowiązującymi w prawie krajowym oraz prawie międzynarodowym publicznym.

Dokonując oceny istniejących w dokumentach prawa międzynarodowego publicznego standardów ochrony praw człowieka w stanach nadzwyczajnych należy podkreślić, że warunki te pozostają proporcjonalne i wystarczające dla zagwarantowania zadowalającego poziomu zabezpieczenia praw jednostki przez państwo. Oprócz norm wynikających z prawa międzynarodowego, państwa-strony mają także możliwość wprowadzania regulacji krajowych, które będą stanowiły kolejny poziom ochrony praw człowieka. W tym zakresie obowiązujące traktaty nie odbierają suwerenności wobec decyzji krajowego prawodawcy w zakresie środków ochrony praw jednostki. Przyjęte w prawie międzynarodowym regulacje wyznaczają jednak fundamentalne, nieprzekraczalne zasady dla ustanawiania zawieszenia lub ograniczenia, zapewniając przestrzeganie katalogu praw człowieka w ujęciu prawnonaturalnym.

Bibliografia

Literatura

1. Bieńczyk-Missala A., *Międzynarodowa ochrona praw człowieka. Wybór dokumentów*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2008.
2. Czarny P., Florczak-Wątor M., Naleziński B., Radziejewicz P., Tuleja P. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II., Warszawa 2023.
3. Dobrzycki W., *Historia stosunków międzynarodowych 1815-1945*. Wyd. X. Wydawnictwo Naukowe Scholar 2007.

4. Liżewski B., *Europejski regionalny system ochrony praw człowieka a systemy interamerykański i afrykański – realizacja idei uniwersalizmu czy autonomia rozwiązań systemowych*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. XXV, 3.
5. Łopiuk W., *Państwo wobec szczególnych zagrożeń*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002.
6. Michałowska G., *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i w Unii Europejskiej*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o., Warszawa, 2007.
7. Saffjan M., Bosek L. (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, wyd. 1, Warszawa 2016.
8. Sieghart P., *The International Law of Human Rights*. Clarendon Press, Oxford, 1983.
9. Sokołowski T., *Międzynarodowa ochrona praw człowieka*. Warszawa 2004.
10. Wiśniewski L. (red.), *Ochrona praw człowieka w świecie*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Poznań 2000.

Akty prawne

1. Karta Atlantycka.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.
3. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, z dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.
4. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. z 1977 r. Nr 38 poz. 169.
5. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

Orzecznictwo

1. Wyrok ETPC z dnia 1 lipca 1961 r. w sprawie *Lawless v. Irlandia*, skarga nr 332/57, <https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp?i=001-57518> oraz LEX nr 80781.
2. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 stycznia 2012 r., sygn. SK 25/09, OTK ZU 1A/2012, poz. 1.

mgr Radosław Kapusta¹

Decyzje i procedury w zarządzaniu kryzysowym – aspekty prawne i organizacyjne w systemie porządku publicznego

Abstrakt

Celem artykułu jest analiza aspektów prawnych i organizacyjnych z zakresu zarządzania kryzysowego, opis systemu zarządzania kryzysowego RP, ze szczególnym uwzględnieniem procesu podejmowania decyzji i wdrażania procedur w systemie porządku publicznego. Na potrzeby artykułu dokonano analizy obowiązujących aktów prawnych dotyczących zarządzania kryzysowego oraz dokumentów strategicznych dla tego zagadnienia. Wykorzystano również wnioski i rekomendacje z udziału w organizowanych na różnych szczeblach szkoleniach i ćwiczeniach z powyższej tematyki. W artykule podjęto próbę identyfikacji istotnych założeń funkcjonującego systemu, kompetencji poszczególnych podmiotów czy zasad współpracy i ich koordynacji. Przedstawiono również przykłady sytuacji kryzysowych z ostatnich kilku lat na terenie RP oraz wskazano ewentualne kierunki dalszego rozwoju systemu zarządzania kryzysowego w Polsce w kontekście nowych wyzwań czy rekomendacji tego systemu.

Słowa kluczowe: zarządzanie kryzysowe, plany zarządzania kryzysowego, bezpieczeństwo, porządek publiczny, RCB, procedury.

1. Wprowadzenie

Zarządzanie kryzysowe stanowi jedno z kluczowych narzędzi do zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, a skuteczność podejmowanych działań zależy nie tylko od precyzyjnych regulacji prawnych, ale i od efektywnej organizacji jej struktur decyzyjnych. Należy zauważyć, że zarządzanie kryzysowe stało się nieodzownym elementem bezpieczeństwa publicznego, a skuteczność podejmowanych działań w sytuacjach nadzwyczajnych zależy w szczególności od wcześniejszego przygotowania i ujednolicenia tych działań. W tym kontekście zarządzanie kryzysowe, staje się celem działania, którego następstwem jest reakcja na zagrożenia, przewidywanie ich, zapobieganie, a po ich wystąpieniu – w miarę szybka odbudowa. Zarządzanie kryzysowe to dziedzina interdyscyplinarna obejmująca aspekty prawne,

¹ Współpracownik Katedry Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego WPiA URad.

ale również organizacyjne, społeczne i techniczne. Wymaga sprawnego działania administracji rządowej, samorządowej, służb ratowniczych. Odnosi się również do roli obywateli w czasie budowania obywatelskiej odporności na kryzysy. Funkcjonowanie takiego systemu jak zarządzanie kryzysowe jest możliwe, gdy istnieje odpowiedni podział, który dotyczy między innymi ich kompetencji i obiegu informacji między instytucjami odpowiedzialnymi za nasze bezpieczeństwo. Ramy prawne zarządzania kryzysowego w RP ustalone są m.in. w ustawie z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym² oraz w kilkunastu innych aktach: rozporządzeniach, zarządzeniach czy decyzjach. System zarządzania kryzysowego konsoliduje różne służby, instytucje i poziomy administracji publicznej w działania na rzecz ochrony życia, zdrowia, mienia oraz środowiska. Jak podkreślają eksperci, obecne zarządzanie kryzysowe wymaga już nie tylko kompetencji technicznych, ale i społecznych – zdecydowania do współpracy, komunikacji czy odpowiedzialności za podejmowane decyzje.

2. Aspekty prawne zarządzania kryzysowego w Polsce

W niniejszej części opracowania omówione zostaną podstawy prawne przedmiotowych działań, decyzje i procedury podejmowane w sytuacjach kryzysowych, a także organizacyjne aspekty funkcjonowania systemu zarządzania kryzysowego w kontekście porządku publicznego.

Sytuacja kryzysowa

Sytuacja kryzysowa, według art. 2 ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, definiowana jest jako sytuacja będąca następstwem zagrożenia i prowadząca w konsekwencji do zerwania lub znacznego naruszenia więzów społecznych przy równoczesnym poważnym zakłóceniu w funkcjonowaniu instytucji publicznych, jednak w takim stopniu, że użyte środki niezbędne do zapewnienia lub przywrócenia bezpieczeństwa nie uzasadniają wprowadzenia żadnego ze stanów nadzwyczajnych, o których mowa w art. 228 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej³. Do cech charakterystycznych sytuacji kryzysowej zaliczamy: nieprzewidywalność, gwałtowność przebiegu zdarzeń, potrzebę szybkiego reagowania oraz zakłócenie prawidłowego funkcjonowania instytucji i systemów społecznych.

Biorąc pod uwagę właściwość terytorialną i rzeczową organów zarządzania kryzysowego oraz postanowienia ustaw regulujących kompetencje poszczególnych służb można wyróżnić następujące rodzaje sytuacji kryzysowych wynikające z charakteru zagrożenia:

- 1) Sytuacje związane z występowaniem zagrożeń nieakceptowalnych społecznie, które są zagrożeniami o typowym charakterze i zasięgu terytorialnym, ale wymagają podjęcia działań przez służby, inspekcje i straże w oparciu o wspólne plany i procedury.

² Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. z 2007 r. nr 89 poz. 590.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

- 2) Sytuacje związane z zagrożeniami nadzwyczajnymi, którymi są nieakceptowane społecznie zagrożenia dla życia, zdrowia bądź środowiska, które ze względu na swój charakter bądź zasięg wykraczają poza ramy działań rutynowych poszczególnych służb, inspekcji bądź straży.
- 3) Sytuacje kryzysowe, które są szczególnym przypadkiem sytuacji nadzwyczajnej w trakcie, której doszło do znacznego ograniczenia w działalności właściwych organów administracji publicznej ze względu na nieadekwatność posiadanych sił i środków (niekiedy też kompetencji).
- 4) Stany nadzwyczajne, przez które należy rozumieć pojawienie się w państwie sytuacji kryzysowej, do której rozwiązania zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające.

Efektem wprowadzenia stanu nadzwyczajnego może być koncentracja władzy w rękach prezydenta i rządu, ograniczenie praw i wolności obywateli, zmiany w strukturze i zasadach funkcjonowania organów państwowych czy zmiany w systemie stanowienia prawa.

Każda z wyliczonych sytuacji kryzysowych wymaga różnych procedur zarządzania oraz współpracy w oparciu o różne struktury organizacyjne. Na przykład, powódź stulecia z 1997 r. ukazała potrzebę udoskonalenia współdziałania między służbami ratunkowymi a siłami zbrojnymi RP, a pandemia COVID-19 ukazała znaczenie systemów informacyjnych w służbie zdrowia oraz przy wdrażaniu procedur sanitarno-epidemiologicznych. Nie istnieje formalna, obowiązująca definicja procedur zarządzania kryzysowego. Wychodząc z definicji słownikowej procedury⁴ można stwierdzić, że pod pojęciem procedury zarządzania kryzysowego kryją się zbiory mniej lub bardziej sformalizowanych reguł postępowania stosowanych w obszarze zarządzania kryzysowego. Odrębnymi procedurami z obszaru zarządzania kryzysowego są procedury (często występujące pod różnymi nazwami, np. algorytmów czy wytycznych) różnych służb, instytucji i podmiotów dotyczące działań realizowanych w związku z sytuacjami kryzysowymi i w ramach zarządzania kryzysowego, np. procedury, o których mowa w Zarządzeniu (...) Komendanta Głównego Policji w sprawie zadań realizowanych przez Policję w sytuacjach kryzysowych⁵, czy np. procedury określające sposób postępowania w przypadku konieczności wystąpienia o wsparcie działań siłami i środkami Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

System porządku publicznego a zarządzanie kryzysowe

Porządek publiczny to zbiór zasad i norm prawnych oraz społecznych, które regulują funkcjonowanie społeczeństwa, zapewniając bezpieczeństwo, spokój i niezakłócone korzystanie z praw obywatelskich. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że „porządek publiczny to stan, w którym przestrzegane są normy prawne, a działania

⁴ <https://sjp.pwn.pl/slowniki/procedura.html> – [dostęp: 15.04.2025 r.].

⁵ Zarządzenie nr 36 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 listopada 2017 r. w sprawie zadań realizowanych przez Policję w sytuacjach kryzysowych, Dz. Urz. KGP 2017 poz. 73.

ludzi nie zagrażają bezpieczeństwu ani interesom społecznym”. Utrzymanie porządku publicznego należy do podstawowych zadań państwa i jego organów, w szczególności Policji, Straży Miejskich, Państwowej Straży Pożarnej, a także administracji rządowej i samorządowej. Zarządzanie kryzysowe stanowi zatem integralną część systemu ochrony porządku publicznego. W sytuacjach nadzwyczajnych – takich jak klęski żywiołowe, zamieszki społeczne czy ataki terrorystyczne – mechanizmy zarządzania kryzysowego są aktywowane w celu ochrony obywateli oraz zapewnienia ciągłości funkcjonowania instytucji publicznych. W tym ujęciu system zarządzania kryzysowego pełni funkcję stabilizującą, minimalizując chaos i niepewność towarzyszące sytuacjom kryzysowym. W Polsce instytucjami kluczowymi dla zapewnienia porządku publicznego, a zarazem uczestnikami systemu zarządzania kryzysowego, są:

- 1) Policja – jako główny organ odpowiedzialny za bezpieczeństwo wewnętrzne i reagowanie na incydenty zagrażające porządkowi publicznemu;
- 2) Państwowa Straż Pożarna (dalej, jako: PSP) – wykonuje działania ratownicze i prewencyjne w przypadku pożarów, katastrof budowlanych, chemicznych i innych zdarzeń;
- 3) Siły Zbrojne – wspierają działania w sytuacjach kryzysowych, zwłaszcza o charakterze nadzwyczajnym, takich jak stan wyjątkowy czy klęska żywiołowa;
- 4) Straż Graniczna, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego (dalej, jako: ABW), Służba Kontrwywiadu Wojskowego (dalej, jako: SKW) – instytucje wyspecjalizowane, działające w obszarach szczególnego zagrożenia.

Przykładem funkcjonowania systemu zarządzania kryzysowego w kontekście utrzymania porządku publicznego była organizacja Światowych Dni Młodzieży w Krakowie w 2016 r., która realizowała działania na rzecz bezpieczeństwa pielgrzymów.

Ramy prawne zarządzania kryzysowego

Zarządzanie kryzysowe, jako działalność publiczna wymaga precyzyjnego osadzenia w systemie prawnym. Ramy prawne stanowią bowiem podstawę funkcjonowania wszystkich podmiotów uczestniczących w systemie zarządzania kryzysowego, określając ich kompetencje, zadania, środki działania oraz mechanizmy współpracy. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierają zarówno przepisy prawa krajowego, jak i regulacje międzynarodowe, w tym unijne, które tworzą spójne środowisko legislacyjne do przeciwdziałania i reagowania na sytuacje nadzwyczajne.

System prawa krajowego

Priorytetowym aktem prawnym w zakresie zarządzania kryzysowego w Polsce jest ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym⁶. Ustawa ta wprowadza definicję sytuacji kryzysowej, zgodnie z którą zarządzanie kryzysowe obejmuje „działania polegające na zapobieganiu sytuacjom kryzysowym, przygotowaniu

⁶ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. z 2007 r. nr 89 poz. 590.

do przejścia kontroli nad nimi, reagowaniu w przypadku ich wystąpienia oraz odtworzeniu zasobów i infrastruktury krytycznej”⁷. Powyższy akt prawny określa również odpowiedzialność organów administracji oraz reguluje kwestie związane z opracowywaniem i wdrażaniem planów zarządzania kryzysowego.

Głównymi celami zarządzania kryzysowego są: zapewnienie bezpieczeństwa dla ludności, ograniczenie skutków zagrożeń dla życia, zdrowia, mienia oraz środowiska, skuteczna i szybka reakcja na wystąpienie zagrożeń oraz odbudowa po kryzysie.

Należy więc zauważyć, że zarządzanie kryzysowe to proces ciągły, oparty na analizie ryzyka, planowaniu i gotowości do reagowania – nie tylko w czasie rzeczywistym, ale także w długiej perspektywie.

Zarządzanie kryzysowe można podzielić na cztery zasadnicze jego etapy:

- 1) zapobieganie – identyfikacja zagrożeń, analiza ryzyka, działania prewencyjne;
- 2) przygotowanie – planowanie, szkolenia, tworzenie rezerw i procedur;
- 3) reagowanie – uruchomienie sił i środków, działania operacyjne;
- 4) odbudowa – przywrócenie normalnego funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa.

W art. 3 ustawy o zarządzaniu kryzysowym⁸ wskazano, że zarządzanie kryzysowe to „działanie organów administracji publicznej będące elementem kierowania bezpieczeństwem narodowym, które polega na zapobieganiu sytuacjom kryzysowym, przygotowaniu do ich wystąpienia, reagowaniu w przypadku ich wystąpienia oraz usuwaniu ich skutków”. Ustawa zatem precyzuje zasady współpracy między różnymi organami administracji publicznej, organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prywatnymi w procesie zarządzania kryzysowego. Określa również normy tworzenia planów zarządzania kryzysowego na poziomie centralnym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym.

Ważną rolę pełnią również inne akty prawne: ustawa o stanie klęski żywiołowej⁹, regulująca mechanizmy wprowadzania jednego ze stanów nadzwyczajnych; ustawa o stanie wojennym¹⁰; ustawa o stanie wyjątkowym¹¹, normująca sytuacje zagrożenia konstytucyjnego; ustawa o obronie Ojczyzny¹², regulująca zadania z dziedziny obronności kraju; ustawa o ochronie przeciwpożarowej¹³ oraz ustawa o Państwowej

⁷ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. z 2007 r. nr 89 poz. 590.

⁸ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. z 2007 r. nr 89 poz. 590,

⁹ Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej Dz.U. 2017 poz. 1897,

¹⁰ Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej Dz.U. z 2017 r. poz. 1932,

¹¹ Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym Dz.U. z 2017 r. poz. 1928,

¹² Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny Dz.U. z 2024 r. poz. 248 z późn. zm.,

¹³ Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej Dz.U. z 1991 r. nr 81 poz. 351,

Straży Pożarnej¹⁴, definiujące działania ratownicze; ustawa Prawo o ruchu drogowym¹⁵, normująca kwestie transportu.

Na uwagę zasługuje również rola Konstytucji RP¹⁶, w szczególności art. 228-234, regulujące zasady wprowadzania stanów nadzwyczajnych oraz działania władz publicznych w warunkach kryzysowych. Konstytucyjna hierarchia aktów prawnych oraz podział kompetencji między władzami publicznymi kształtuje w sposób właściwy strukturę działania w sytuacjach zagrożenia. W praktyce zastosowanie przepisów ustawowych wymaga ich doprecyzowania w formie innych aktów wykonawczych – rozporządzeń oraz zarządzeń wydawanych przez Prezesa Rady Ministrów, ministra właściwego ds. wewnętrznych, wojewodów czy starostów. Prawne ujęcie zarządzania kryzysowego zakłada również mechanizmy finansowania działań – m.in. poprzez rezerwy celowe z budżetu państwa.

W systemie prawnym spotykamy się również z mechanizmami, które ułatwiają szybkie podejmowanie decyzji w sytuacjach kryzysowych, np.: wprowadzenie stanu wyjątkowego lub stanu klęski żywiołowej, konieczność wydawania zarządzeń i decyzji administracyjnych bezpośrednio wiążących czy też możliwość zastosowania środków przymusu bezpośredniego.

Do wykorzystania powyższych mechanizmów doszło podczas sytuacji kryzysowej – podczas powodzi w 2010 r., kiedy wojewodowie zdołali szybko zorganizować działania ratunkowe i ewakuacyjne, co znacząco przyczyniło się do ograniczenia strat materialnych i ochrony życia mieszkańców.

System prawa unijnego

Polska, jako członek Unii Europejskiej oraz sygnatariusz licznych konwencji międzynarodowych, jest zobowiązana również do implementacji regulacji o charakterze ponadnarodowym, które wpływają na kształt krajowego systemu zarządzania kryzysowego. Szczególne istotne znaczenie ma Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/836 z dnia 20 maja 2021 r. ustanawiające Unijny Mechanizm Ochrony Ludności¹⁷ (UCPM). W sytuacjach gdy zagrożenie przekracza możliwości reagowania państwa, zalecane jest uruchomienie m.in.:

¹⁴ Ustawa z dnia 11 września 2024 r. o Państwowej Straży Pożarnej Dz. U. 2024 poz. 1143.

¹⁵ Ustawa z dnia 21 czerwca 2024 r. Prawo o ruchu drogowym Dz. U. 2024 poz. 1251.

¹⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁷ Pakiet dokumentów dotyczących Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności:

- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1313/2013/UE z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności Dz. U. L 347 z 20.12.2013, s. 924-947;
- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/420 z dnia 13 marca 2019 r. zmieniająca decyzję nr 1313/2013/UE w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności Dz. U. L 771 z 20.3.2019, s. 1-15;
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/836 z dnia 20 maja 2021 r. zmieniające decyzję nr 1313/2013/UE w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności Dz. U. L 185 z 26.5.2021, s. 1-22.

- 1) mechanizmu ochrony ludności UE, który umożliwia szybkie uzyskanie pomocy technicznej, logistycznej i ludzkiej od innych państw członkowskich;
- 2) współpracy z NATO i ONZ w zakresie reagowania na katastrofy naturalne i kryzysy humanitarne;
- 3) dwustronnych umów międzyrządowych określających warunki wsparcia operacyjnego i przekraczania granic przez zespoły ratownicze.

Koordinacją współpracy międzynarodowej zajmują się Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Rządowe Centrum Bezpieczeństwa. Kluczowe znaczenie ma zdolność do szybkiej integracji sił i środków z zagranicy z krajowym systemem zarządzania kryzysowego.

Zgodnie z przepisami prawa unijnego, państwa członkowskie są zobowiązane do opracowywania krajowych planów gotowości, uczestnictwa w ćwiczeniach symulacyjnych oraz raportowania działań na forum UE. Prawodawstwo unijne kładzie nacisk na zintegrowane zarządzanie ryzykiem, wymianę informacji oraz interoperacyjność systemów krajowych. Z punktu widzenia polskiego systemu prawnego, istotna jest również praktyka harmonizacji prawa krajowego z regulacjami unijnymi oraz tworzenie wspólnych standardów reagowania kryzysowego. Dzięki temu możliwe jest prowadzenie skoordynowanych działań transgranicznych, co ma szczególne znaczenie w przypadku katastrof naturalnych i zagrożeń o charakterze pandemii. Analiza ram prawnych zarządzania kryzysowego wskazuje na konieczność systematycznego doskonalenia regulacji oraz ich dostosowywania do dynamicznie zmieniającego się otoczenia zagrożeń. Kluczowa jest również spójność między poziomem krajowym a międzynarodowym oraz określenie kompetencji podmiotów zaangażowanych w działania kryzysowe.

Kompetencje organów administracji publicznej

Efektywność systemu zarządzania kryzysowego zależy w dużej mierze od funkcjonowania odpowiednich struktur organizacyjnych. Organy i instytucje zaangażowane w zarządzanie kryzysowe tworzą złożony układ podmiotów, których działania muszą być skoordynowane i podporządkowane wspólnemu celowi – skutecznemu przeciwdziałaniu i reagowaniu na zagrożenia. W Polsce, podobnie jak w innych państwach członkowskich UE, obowiązuje zasada subsydiarności, co oznacza, że działania powinny być podejmowane na możliwie najniższym poziomie, z możliwością wsparcia ze strony struktur wyższego szczebla. Zarządzanie kryzysowe w Polsce jest zadaniem publicznym realizowanym przez organy administracji rządowej i samorządowej. Określa ona również podział kompetencji między poszczególnymi organami państwowymi:

- Rada Ministrów – odpowiada za ogólne kierownictwo w zakresie polityki bezpieczeństwa państwa; może powoływać międzyresortowe zespoły zadaniowe, w tym Rządowy Zespół Zarządzania Kryzysowego.

- Minister właściwy do spraw wewnętrznych – koordynuje działania na poziomie krajowym, sprawuje nadzór nad realizacją polityki zarządzania kryzysowego, wydaje wytyczne i rozporządzenia wykonawcze.
- Wojewodowie – reprezentują Radę Ministrów na terenie województwa i mają uprawnienia do wprowadzania stanów nadzwyczajnych, wydawania zarządzeń kryzysowych oraz koordynowania działań służb ratowniczych; przewodniczą Wojewódzkim Zespołom Zarządzania Kryzysowego.
- Starostowie i wójtowie/burmistrzowie/prezydenci miast – zarządzają na poziomie powiatu i gminy; kierują zespołami kryzysowymi i realizują zadania z zakresu reagowania oraz usuwania skutków zagrożeń.
- Rządowe Centrum Bezpieczeństwa (dalej jako: RCB) – jest centralnym organem odpowiedzialnym za monitorowanie zagrożeń, analizę ryzyka oraz koordynację reakcji państwa na sytuacje kryzysowe. RCB udostępnia również systemy ostrzegania oraz prowadzi działania informacyjne skierowane do społeczeństwa¹⁸.

Jak wynika z przedmiotowej analizy, sprawność systemu zarządzania kryzysowego zależy w dużej mierze od określenia kompetencji i odpowiedzialności na wszystkich szczeblach administracji. Każdy szczebel administracji ma obowiązek opracowania planów zarządzania kryzysowego oraz organizowania centrów zarządzania kryzysowego. System ten opiera się na hierarchicznej strukturze decyzyjnej, jednak w praktyce niezbędne jest zachowanie elastyczności działania i sprawnej komunikacji między poziomami. W systemie administracji publicznej istotne znaczenie ma również rola organów specjalistycznych – takich jak Główny Inspektorat Sanitarny, Inspektorat Ochrony Środowiska itp., które dostarczają ekspertyz i analiz do podejmowania decyzji.

Rola służb i inspekcji

Oprócz administracji publicznej, istotnymi podmiotami w systemie zarządzania kryzysowego są służby, inspekcje i straże, które wykonują zadania operacyjne i techniczne. Najważniejsze z nich to:

- 1) Państwowa Straż Pożarna – główna jednostka wykonawcza w zakresie ratownictwa i ochrony ludności, która działa zarówno na poziomie lokalnym, jak i krajowym. PSP posiada specjalistyczne jednostki do likwidacji zagrożeń chemicznych, biologicznych, radiacyjnych i nuklearnych, prowadzi akcje ratownicze i gaśnicze, jest organizatorem krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego¹⁹.
- 2) Policja – odpowiedzialna za utrzymanie porządku publicznego, ochronę obywateli oraz współpracę z innymi służbami w czasie kryzysu; uczestniczy w ewakuacjach oraz zabezpiecza miejsca katastrof.

¹⁸ Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, „Co robimy”, <https://rcb.gov.pl> – [dostęp: 20.06.2025 r.].

¹⁹ Państwowa Straż Pożarna, „Co robimy”, <https://straz.gov.pl> – [dostęp: 20.06.2025 r.].

- 3) Państwowa Inspekcja Sanitarna – monitoruje zagrożenia epidemiologiczne i biologiczne.
- 4) Służby medyczne (ratownictwo medyczne, pogotowie) – zapewniają pomoc poszkodowanym.
- 5) Siły Zbrojne – wspierają działania kryzysowe w szczególnych przypadkach, jak stan wyjątkowy czy klęski żywiołowe, dostarczając zasoby, są wykorzystywane w sytuacjach przekraczających możliwości cywilne, działają na mocy decyzji administracyjnej.
- 6) Straż Graniczna, ABW, SKW – odpowiadają za bezpieczeństwo granic, przeciwdziałanie aktom terroru i działania kontrwywiadowcze.

Współdziałanie tych służb odbywa się na podstawie planów reagowania kryzysowego, procedur operacyjnych oraz decyzji organów zarządzających. Służby takie jak Państwowa Straż Pożarna, Policja, Pogotowie Ratunkowe oraz Siły Zbrojne odgrywają pierwszoplanową rolę w reagowaniu na sytuacje kryzysowe. Zakresy ich działania są często regulowane specjalistycznymi procedurami oraz koordynowane przez centra zarządzania kryzysowego.

Ważne jest także uwzględnienie służb ochotniczych, takich jak Ochotnicza Straż Pożarna, które uzupełniają działania państwowych struktur. W praktyce istotną rolę odgrywają również organizacje pozarządowe, grupy ratownicze, wolontariusze oraz instytucje religijne i charytatywne, które wspierają działania formalnych struktur kryzysowych. Ich zaangażowanie jest szczególnie widoczne w sytuacjach długotrwałych, jak klęski żywiołowe, kryzysy migracyjne czy pandemie. Wnioski płynące z analizy struktury organizacyjnej systemu zarządzania kryzysowego wskazują na potrzebę doskonalenia mechanizmów koordynacji, standaryzacji procedur międzyinstytucjonalnych oraz inwestycji w systemy wspomagania decyzji i szkolenia funkcjonariuszy służb ratowniczych.

W systemie prawnym spotykamy się również z mechanizmami, które ułatwiają szybkie podejmowanie decyzji w sytuacjach kryzysowych, np.: wprowadzenie stanu wyjątkowego lub stanu klęski żywiołowej, potrzeba wydawania zarządzeń i decyzji administracyjnych bezpośrednio wiążących czy możliwość zastosowania środków przymusu bezpośredniego.

Do wykorzystania powyższych mechanizmów doszło w sytuacji kryzysowej podczas powodzi w 2010 r., kiedy wojewodowie zdołali szybko zorganizować działania ratunkowe i ewakuacyjne, co znacząco przyczyniło się do ograniczenia strat materialnych i ochrony życia mieszkańców. W polskim systemie prawnym sytuacja kryzysowa może prowadzić do ogłoszenia stanu nadzwyczajnego, jak np. stan klęski żywiołowej, wyjątkowy lub wojenny. Jednak nawet bez formalnego ogłoszenia stanu nadzwyczajnego, administracja publiczna może uruchamiać procedury zarządzania kryzysowego, takie jak wprowadzenie planów operacyjnych, funkcjonowanie centrów zarządzania kryzysowego czy aktywizacja służb ratowniczych.

Zasady odpowiedzialności i decyzyjności w sytuacjach kryzysowych – aspekty prawne

Decyzje, które są podejmowane podczas kryzysu mają znaczenie kluczowe dla skuteczności reakcji i minimalizacji ujemnych skutków. Najczęściej są podejmowane pod presją czasu, często przy niepełnej informacji i w warunkach dużej niepewności. Jak można zauważyć w przypadku obserwacji czy udziału w ćwiczeniach, szybkość i trafność decyzji decyduje o powodzeniu działań kryzysowych, ale wymaga to odpowiedniego przygotowania i kompetencji osób decydujących. Decyzje organów administracji publicznej muszą być zgodne z tymi obowiązującymi aktami, uwzględniając zarazem zasady legalności, proporcjonalności i ochrony praw obywateli.

W systemie zarządzania kryzysowego decyzje podejmują różne szczeble władzy: od centralnych organów rządowych (np. Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, Minister właściwy ds. wewnętrznych), przez wojewódzkie centra zarządzania kryzysowego, aż po lokalne władze samorządowe. W takim przypadku ważne jest określenie kompetencji i odpowiedzialności w danej strukturze decyzyjnej, co ma przełożenie na uniknięcie ewentualnych konfliktów w prowadzonych działaniach. Procedury podejmowania decyzji obejmują m.in.: zebranie informacji i ocenę sytuacji, konsultacje, wybór wariantów działania czy monitorowanie skutków i ewentualna korekta działań. Przebieg ten powinien być możliwie transparentny i dokumentowany, co ułatwia późniejsze analizy i przedstawienie ewentualnych wniosków do realizacji.

Przykłady decyzji i ich skutków:

- wprowadzenie decyzji dotyczącej stanu wyjątkowego w województwie podkarpackim podczas powodzi w 2010 r., zezwoliło na szybkie zwiększenie zasobów i sił na miejscu, co przyczyniło się do ograniczenia strat materialnych;
- decyzje dotyczące ograniczeń w trakcie pandemii COVID-19 – takie jak nakaz izolacji i kwarantanny – spotkały się natomiast z różnymi reakcjami społecznymi, ale były kluczowe dla zahamowania rozprzestrzeniania wirusa.

Główne wyzwania w podejmowaniu decyzji to: niekiedy sprzeczne interesy różnych grup społecznych i instytucji, niedostateczne dane i dynamicznie zmieniająca się sytuacja, presja społeczna i medialna, ryzyko błędów i odpowiedzialność prawna osób podejmujących decyzje.

Do czynników wpływających na skuteczność podejmowania decyzji w sytuacjach kryzysowych należą: dostępność rzetelnych i aktualnych informacji, kompetencje i doświadczenie osób decyzyjnych (wiedza merytoryczna, jak i umiejętności interpersonalne), przygotowanie organizacyjne (opracowane procedury, plany kryzysowe), zasoby techniczne (łączność, systemy informatyczne), zaufanie społeczne i komunikacja z obywatelami (przejrzystość decyzji, informowanie społeczeństwa o podjętych decyzjach).

W dobie mediów cyfrowych wyzwaniem staje się również szybkie zwalczanie dezinformacji i *fake newsów*, które mogą znacząco utrudnić działania ratunkowe. Kluczowe jest monitorowanie przepływu informacji oraz natychmiastowa reakcja na rozsyłanie błędnych lub manipulacyjnych komunikatów.

Zgodnie z ustawą o zarządzaniu kryzysowym, działania podejmowane w ramach reagowania na sytuacje kryzysowe muszą być zgodne z planami zarządzania kryzysowego i opierać się na analizie ryzyka²⁰. Kluczowymi procedurami w takich przypadkach są: uruchomienie centrów zarządzania kryzysowego, wprowadzenie odpowiedniego stopnia alarmowego (zgodnie z ustawą o działaniach antyterrorystycznych), ewakuacja ludności, wprowadzenie zakazów lub ograniczeń w ruchu drogowym, kolejowym, lotniczym, uruchomienie rezerw strategicznych.

Decyzje w takich sytuacjach podejmowane są przez właściwe organy administracji publicznej na danym poziomie. Oznacza to w kontekście praktycznym konieczność doskonalenia systemu zarządzania kryzysowego w systemie ciągłym, dokonywania szczegółowych analiz po zdarzeniach oraz wdrażania wniosków z ćwiczeń lub podobnych zdarzeń.

Struktura organizacyjna zarządzania kryzysowego

System zarządzania kryzysowego w Polsce opiera się na wielopoziomowej strukturze organizacyjnej, która łączy działania centralnych organów państwowych z administracją samorządową. Ma on charakter zhierarchizowany i składa się z czterech poziomów:

- 1) Poziom krajowy – organem właściwym jest Rządowe Centrum Bezpieczeństwa oraz Rada Ministrów, działająca przy wsparciu Rządowego Zespołu Zarządzania Kryzysowego. Rada Ministrów poprzez Rządowe Centrum Bezpieczeństwa (dalej jako: RCB) koordynuje działania związane z zapobieganiem i reagowaniem na sytuacje kryzysowe. RCB pełni funkcję analityczną, operacyjną oraz wspiera organy administracji publicznej w procesie podejmowania decyzji.
- 2) Poziom wojewódzki – wojewoda, wspierany przez Wojewódzki Zespół Zarządzania Kryzysowego. Na szczeblu regionalnym zadania realizują wojewodowie, którzy kierują i koordynują działania służb, inspekcji oraz straży na terenie województwa. W przypadku sytuacji kryzysowej mają oni uprawnienia do podejmowania decyzji oraz wydawania niezbędnych zarządzeń w celu zabezpieczenia ludności i mienia.
- 3) Poziom powiatowy – starosta wspierany przez Powiatowy Zespół Zarządzania Kryzysowego.

²⁰ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. z 2007 r. nr 89 poz. 590.

- 4) Poziom gminny – wójt, burmistrz lub prezydent miasta, wspierany przez Gminny Zespół Zarządzania Kryzysowego²¹. Na poziomie lokalnym (powiatowym i gminnym) odpowiedzialność spoczywa na starostach, wójtach, burmistrzach i prezydentach miast. To oni w pierwszej kolejności organizują działania ratownicze oraz przeciwdziałają skutkom zagrożeń, współpracując z jednostkami Policji, PSP i innymi służbami.

W sytuacjach kryzysowych funkcjonują centra zarządzania kryzysowego na poziomie krajowym (RCB), wojewódzkim, powiatowym i gminnym. Ich zadaniem jest zbieranie informacji, analiza sytuacji, koordynacja działań i komunikacja między uczestnikami systemu. Do ich funkcji należą: monitorowanie i gromadzenie danych w czasie rzeczywistym, przyjmowanie meldunków i przekazywanie decyzji, prowadzenie analiz i prognoz dotyczących rozwoju sytuacji.

Na poziomie krajowym działania koordynowane są przez Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, które pełni rolę ośrodka analityczno-dyspozycyjnego dla Rady Ministrów. Ważnym elementem organizacyjnym są również plany zarządzania kryzysowego, które każdy z powyższych organów jest zobowiązany sporządzać, aktualizować i – w razie potrzeby – wdrażać.

Planowanie i dokumentacja kryzysowa

Planowanie stanowi podstawę skutecznego zarządzania kryzysowego. Wymaga ono systematycznego i kompleksowego podejścia do identyfikacji potencjalnych zagrożeń, analizy ryzyka, opracowywania scenariuszy działań oraz tworzenia planów reagowania i odbudowy. Proces ten jest w Polsce uregulowany ustawowo i obejmuje różne poziomy administracji oraz podmioty publiczne i prywatne.

Plany zarządzania kryzysowego

Zgodnie z ustawą o zarządzaniu kryzysowym, plany zarządzania kryzysowego są obligatoryjnym dokumentem opracowywanym przez wszystkie jednostki administracji publicznej. Składają się one z czterech podstawowych części:

- 1) charakterystyka zagrożeń – zawiera analizę ryzyk występujących na danym obszarze, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń naturalnych, technicznych, społecznych i terrorystycznych;
- 2) zasoby i siły – inwentaryzacja dostępnych środków i służb, które mogą być wykorzystane w sytuacji kryzysowej,
- 3) procedury reagowania – wskazanie sposobów działania w poszczególnych scenariuszach zagrożeń, w tym procedur ewakuacji, ostrzegania i pomocy medycznej,
- 4) załączniki funkcjonalne – schematy organizacyjne, dane kontaktowe, wzory meldunków i formularzy oraz inne narzędzia wspierające podejmowanie decyzji.

²¹ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. z 2007 r. nr 89 poz. 590.

Każdy plan powinien być aktualizowany co najmniej raz na dwa lata oraz w przypadku istotnych zmian w strukturze organizacyjnej, stanie zagrożeń lub zasobach. Plany są również wykorzystywane do przeprowadzanych ćwiczeń, których wyniki służą do ich weryfikacji i udoskonalenia. Planowanie kryzysowe obejmuje także opracowanie innych planów np. planów ewakuacyjnych, które mogą być elementami składowymi głównego planu lub dokumentami uzupełniającymi.

Dokumentacja wspomagająca

Skuteczne zarządzanie kryzysowe wymaga nie tylko planów operacyjnych, lecz także rozbudowanej dokumentacji wspomagającej, która stanowi podstawę do podejmowania decyzji w warunkach ograniczonego czasu, presji czy niepewności. Dokumentacja ta zawiera informacje, procedury oraz narzędzia niezbędne do prawidłowego funkcjonowania systemu reagowania na konkretne zagrożenia. Jej rola polega na ułatwieniu koordynacji międzyinstytucjonalnej, zapewnieniu interoperacyjności oraz ograniczeniu ryzyka błędów proceduralnych.

Do najważniejszych elementów dokumentacji wspomagającej zalicza się:

- 1) Karty charakterystyki zagrożeń – są to dokumenty opisujące szczegółowo dane zagrożenie, jego charakterystykę, potencjalny zasięg oddziaływania, prawdopodobieństwo wystąpienia oraz skutki. Karty te zawierają także informacje o dostępnych środkach przeciwdziałania, algorytmy postępowania oraz jednostki odpowiedzialne za reakcję. Przykładowo, karta dla zagrożenia powodziowego zawiera prognozy hydrologiczne, listę miejsc szczególnie narażonych, środki techniczne i organizacyjne do zastosowania oraz dane kontaktowe do odpowiedzialnych służb.
- 2) Procedury międzyinstytucjonalne – opracowywane wspólnie przez różne służby i instytucje, służą ujednoliceniu działań w sytuacjach kryzysowych. Dokumenty te definiują rolę i obowiązki każdej instytucji, ścieżki komunikacji, hierarchię decyzyjną oraz formy dokumentowania działań. Procedury są szczególnie istotne przy zagrożeniach wymagających współdziałania wielu podmiotów, jak np. wypadki chemiczne, pandemie czy ataki terrorystyczne.
- 3) Mapy ryzyka i systemy GIS – nowoczesne systemy informacji geograficznej wspierają proces zarządzania poprzez prezentację danych przestrzennych związanych z zagrożeniami, lokalizacją zasobów ratowniczych, szlakami ewakuacyjnymi czy infrastrukturą krytyczną. Mapy ryzyka są integralną częścią planowania i umożliwiają analizę scenariuszy w czasie rzeczywistym.
- 4) Bazy danych o zasobach i infrastrukturze – dokumentacja tego typu obejmuje informacje o dostępnych środkach technicznych (np. sprzęt ratowniczy, pojazdy, zapasy medyczne), zasobach ludzkich (kwalifikacje, liczebność, lokalizacja) oraz infrastrukturze (drogi, szpitale, zbiorniki retencyjne). Stała aktualizacja tych danych umożliwia szybkie uruchamianie odpowiednich działań w sytuacji zagrożenia.

- 5) Wzory dokumentów operacyjnych – obejmują szablony meldunków, raportów, decyzji administracyjnych, upoważnień czy formularzy ewakuacyjnych. Standaryzacja tych dokumentów pozwala na przyspieszenie procesu komunikacji i zmniejsza ryzyko pomyłek, zwłaszcza przy współpracy międzypodmiotowej i wielopoziomowej.
- 6) Systemy zarządzania informacją i komunikacją – dokumentacja zawiera także instrukcje obsługi i zasady działania systemów łączności kryzysowej czy systemów ostrzegania i alarmowania ludności.

Wszystkie elementy dokumentacji wspomagającej powinny być opracowywane zgodnie z jednolitymi standardami, w sposób umożliwiający ich wykorzystanie zarówno na poziomie lokalnym, jak i krajowym. Niezbędna jest zatem ich cykliczna weryfikacja, wykorzystanie w ćwiczeniach oraz aktualizacja w świetle doświadczeń zdobytych w rzeczywistych działaniach. Dokumentacja wspomagająca, mimo że stanowi element pomocniczy wobec głównych planów, jest kluczowym komponentem efektywnego i zintegrowanego systemu zarządzania kryzysowego, zapewniającym odporność organizacyjną w obliczu nieprzewidywalnych zagrożeń.

Zarządzanie kryzysowe a system bezpieczeństwa narodowego

Skuteczne zarządzanie kryzysowe nie może funkcjonować w oderwaniu od szerszego kontekstu bezpieczeństwa narodowego. System planowania kryzysowego w Polsce jest integralną częścią narodowego systemu bezpieczeństwa, który obejmuje zarówno aspekty cywilne, jak i militarne. Integracja tych elementów ma na celu zapewnienie spójności działań w warunkach zagrożeń o różnym charakterze i skali. Podstawą planowania kryzysowego z systemem bezpieczeństwa narodowego jest Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, która wyznacza cele i priorytety w zakresie ochrony interesów państwa. Dokument ten przedstawia zagrożenia strategiczne, takie jak: konflikty zbrojne, terroryzm, cyber zagrożenia, katastrofy naturalne, a także zagrożenia hybrydowe. Tak więc plany zarządzania kryzysowego muszą być zgodne z tą strategią, uwzględniając zarówno środki zapobiegania, jak i reagowania.

Ważnym aspektem integracji jest współdziałanie cywilnych i wojskowych struktur bezpieczeństwa. Wojsko Polskie, Żandarmeria Wojskowa, Wojska Obrony Terytorialnej oraz inne podmioty Sił Zbrojnych RP mogą być zaangażowane w działania ratownicze, logistyczne i zabezpieczające, szczególnie w przypadku eskalacji kryzysu do poziomu zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Kluczową rolę odgrywa tu Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, które koordynuje wymianę danych i działań pomiędzy administracją publiczną, służbami oraz siłami zbrojnymi. Takie podejście zwiększa odporność państwa na współczesne zagrożenia i wzmacnia zdolności reagowania w sytuacjach kryzysowych, co jest jednym z kluczowych elementów polityki bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego.

3. Podsumowanie

Zarządzanie kryzysowe to kluczowy element systemu bezpieczeństwa państwa, którego znaczenie wzrasta w obliczu coraz częstszych i bardziej złożonych zagrożeń. Przedstawione w pracy analizy decyzji i procedur ukazują konieczność ich ciągłego doskonalenia, aby skutecznie chronić obywateli oraz infrastrukturę krytyczną. System prawny, ale i organizacyjny muszą odpowiadać na wyzwania współczesności poprzez skoordynowane i oparte na wiedzy działania. Główna rola przypada fazie przygotowania oraz odbudowy, które stanowią fundamenty skutecznego zarządzania kryzysowego. System zarządzania kryzysowego wymaga koordynacji działań na różnych szczeblach administracji, efektywnej komunikacji oraz elastyczności w reagowaniu na dynamicznie zmieniające się warunki kryzysowe. Kluczowym elementem skuteczności jest także planowanie, które obejmuje wszystkie fazy zarządzania – od przygotowania, poprzez reagowanie, aż po odbudowę.

Na podstawie przedstawionej analizy systemu zarządzania kryzysowego w polskim systemie prawnym i organizacyjnym, należy:

- dążyć do koordynacji pomiędzy instytucjami, a w szczególnym zakresie przy wymianie informacji i podejmowaniu decyzji,
- w działaniach uwzględnić nowoczesne technologie cyfrowe,
- przeprowadzać szkolenia i ćwiczenia dla wszystkich podmiotów zaangażowanych w zarządzanie kryzysowe, aby podnosić ich gotowość i dyspozycyjność,
- udoskonalić procedury odbudowy, w tym uprościć regulacje prawne, które pozwolą na szybkie i efektywne przywracanie do stanu pierwotnego po kryzysie,
- w procesy zarządzania kryzysowego zaangażować w szerszym zakresie społeczność lokalną, co podniesie skuteczność prowadzonych działań i zbuduje odporność społeczną.

Przyjęcie powyższych zaleceń może znacząco przyczynić się do poprawy skuteczności zarządzania kryzysowego oraz minimalizacji negatywnych skutków kryzysów dla państwa, jak i społeczeństwa.

Bibliografia

Literatura

1. Państwowa Straż Pożarna, „Co robimy”, <https://straz.gov.pl> – [dostęp: 20.06.2025 r.].
2. Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, „Co robimy”, <https://rcb.gov.pl> – [dostęp: 20.06.2025 r.].

Akty prawne

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.
2. Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. z 2007 r. nr 89 poz. 590.
3. Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej Dz.U. 2017 poz. 1897.

4. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej Dz.U. z 2017 r. poz. 1932.
5. Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym Dz.U. z 2017 r. poz. 1928,
6. Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny Dz.U. z 2024 r. poz. 248 z późn. zm.
7. Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej Dz.U. z 1991 r. nr 81 poz. 351.
8. Ustawa z dnia 11 września 2024 r. o Państwowej Straży Pożarnej Dz.U. 2024 poz. 1143.
9. Ustawa z dnia 21 czerwca 2024 r. Prawo o ruchu drogowym Dz.U. 2024 poz. 1251.
10. Rządowe Centrum Bezpieczeństwa „Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego 2024”.
11. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP.
12. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/procedura.html> [dostęp: 15.04.2025 r.].

dr Magdalena Plachecka¹

Transhumanizm a systemy porządku publicznego

Abstrakt

W artykule podjęto pogłębioną, interdyscyplinarną analizę transhumanizmu jako złożonego i ewoluującego paradygmatu filozoficzno-technologicznego, którego postulaty coraz silniej przenikają do strukturalnych rozwiązań współczesnych systemów porządku publicznego. Autorka, odwołując się do podstaw ontologicznych i epistemologicznych tego nurtu, ukazuje, w jaki sposób idee przekraczania antropologicznej konstytucji człowieka poprzez technologiczną amplifikację jego zdolności poznawczych, somatycznych i emocjonalnych zostają zoperacjonalizowane w ramach strategii bezpieczeństwa instytucjonalnego. Analizie poddano spektrum rozwiązań – od biomechanicznej augmentacji funkcjonariuszy, przez rozwój interfejsów neuronowych i narzędzi sztucznej inteligencji, aż po systemy algorytmicznej predykcji behawioralnej – które razem konstytuują nowy model technopolitycznej władzy.

Transhumanizm jawi się w tym kontekście nie wyłącznie jako projekt emancypacyjny, lecz jako normatywnie nacechowana infrastruktura inżynierii społecznej, rekonfigurująca pojęcia tożsamości, kontroli, cielesności i podmiotowości w erze postludzkiej. Poprzez krytyczną analizę praktyk wdrażanych zarówno w liberalno-demokratycznych, jak i autorytarnych reżimach, artykuł ujawnia głębokie napięcia między potencjałem technologicznej transformacji a koniecznością wypracowania nowych ram etycznych i regulacyjnych. W rezultacie sformułowana zostaje diagnoza, zgodnie z którą redefinicja porządku publicznego w dobie zaawansowanego transhumanizmu wymaga nie tylko adaptacji instytucjonalnej, lecz także fundamentalnego przewartościowania paradygmatów poznania, odpowiedzialności i sprawczości jednostki w scyfryzowanym świecie późnej nowoczesności.

Słowa kluczowe: transhumanizm, porządek publiczny, neurotechnologia, sztuczna inteligencja, nadzór predykcyjny, augmentacja człowieka, biopolityka.

1. Wprowadzenie

Współczesny transhumanizm, jako złożony dyskurs filozoficzno-technologiczny, stanowi jedno z najbardziej doniosłych wyzwań epistemologicznych i aksjologicznych,

¹ Adiunkt w Katedrze Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego WPiA URad.

z jakimi mierzy się dzisiejsza humanistyka i nauki społeczne. Jego zasadniczym postulatem jest przekroczenie ontologicznych, poznawczych oraz somatycznych granic człowieczeństwa poprzez integrację technologii kognitywnych, neurobiologicznych i sztucznej inteligencji. Choć w swoich założeniach transhumanizm może uchodzić za narrację progresywną, emanującą obietnicą emancypacji od biologicznego determinizmu, to w praktyce staje się on również architekturą nowej władzy: technopolitycznym instrumentarium, które redefiniuje paradygmaty porządku publicznego, bezpieczeństwa oraz kontroli społecznej.

W artykule podejmowana jest próba analitycznego uchwycenia miejsca transhumanizmu w obrębie współczesnych systemów utrzymania ładu publicznego, wychodząc poza uproszczone opozycje między technologicznym optymizmem a katastrofizmem. W centrum rozważań znajduje się hipoteza, iż transhumanistyczna koncepcja człowieka jako bytu zdolnego do nieustannej autoaugmentacji znalazła swoją operacjonalizację w praktykach zarządzania ryzykiem, nadzoru predykcyjnego oraz militarnych zastosowaniach technologii poznawczych. Analizie poddane zostają zarówno implementacje technologii augmentacyjnych (egzoszkielety, interfejsy mózg-komputer, systemy rozszerzonej percepcji), jak i ich implikacje epistemologiczne i normatywne, szczególnie w kontekście erozji klasycznego modelu podmiotowości.

Transhumanizm, przestając być wyłącznie projektem ontologicznym, staje się dziś realną strategią inżynierii społecznej, której konsekwencje dotyczą nie tylko sfery indywidualnej autonomii, lecz także fundamentów instytucji prawnych i demokratycznych. Artykuł, sytuując się na przecięciu refleksji filozoficznej, technologicznej i politycznej, stawia pytania o granice poznania i władzy w epoce postludzkiej – epoce, w której człowiek nie tyle używa technologii, co w coraz większym stopniu zostaje przez nią modelowany, klasyfikowany i predykowany.

2. Epistemologiczne i technologiczne trajektorie transhumanizmu

Transhumanizm jako jeden z najbardziej kontrowersyjnych i zarazem inspirujących nurtów współczesnej filozofii i technologii, wyznacza nowe horyzonty myślenia o człowieku, jego miejscu w świecie oraz możliwościach przekroczenia ograniczeń biologicznego ciała i umysłu. W swojej istocie transhumanizm nie jest jedynie postulatem technologicznym, lecz stanowi kompleksową propozycję epistemologiczną, zakładającą transformację ludzkiej kondycji poprzez celowe zastosowanie technologii do usprawnienia funkcji poznawczych, emocjonalnych i cielesnych. Jego ambicje wybiegają poza prostą poprawę jakości życia, projektując wizję postczłowieka – istoty, która radykalnie przekracza granice ludzkiej natury, znaną ludzkość dzisiaj².

Termin „transhumanizm” został wprowadzony przez Juliana Huxleya w połowie XX wieku w kontekście refleksji nad ewolucją człowieka i możliwością jego

² M. Garbowski, *Transhumanizm. Geneza-założenia-krytyka*, „Ethos” 2020, 28(2015), Nr 3(111), s. 23-41.

świadomego przekształcenia. Dla J. Huxleya transhumanizm był nie tyle radykalnym zerwaniem z człowieczeństwem, ile jego dopełnieniem – projektem rozwoju człowieka w oparciu o zdobycze nauki, techniki i kultury. Jednakże ontologiczne i antropologiczne założenia, które współcześnie stanowią fundament refleksji transhumanistycznej mają swoje głęboko zakorzenione antecedencje w myśli XIX-wiecznej. Wówczas Nikołaj Fiodorow, rosyjski filozof i futurolog, formułował ideę „wspólnego dzieła” – zbiorowego, racjonalnego i naukowego wysiłku mającego na celu przezwyciężenie śmierci oraz zmartwychwstanie zmarłych³. W jego ujęciu wiedza i nauka miały służyć nie tylko praktycznemu usprawnieniu życia, ale także wypełnieniu etycznej powinności wobec przeszłych i przyszłych pokoleń. N. Fiodorow traktował technikę jako narzędzie redempcyjne, czyli umożliwiające realizację pełni człowieczeństwa poprzez pokonanie materialnej i biologicznej ograniczoności.

Do tej linii refleksji nawiązuje, choć już w zupełnie nowym, postmodernistycznym i technologicznie rozwiniętym kontekście, amerykański filozof Max More. Na przełomie lat 80. i 90. XX wieku sformułował on pojęcie „ekstropii” jako pozytywnego odpowiednika entropii. O ile entropia oznacza rozpad, chaos i entalpię systemów zamkniętych, o tyle ekstropia symbolizuje nieustanny rozwój, samoorganizację, wzrost inteligencji oraz ciągłe doskonalenie⁴. Dla M. More’a ekstropia staje się paradygmatem postludzkiego rozwoju, w którym technologia nie tylko wspomaga człowieka, ale staje się zasadniczym wektorem jego transformacji.

Z tej perspektywy wyłania się także bardziej precyzyjna definicja transhumanizmu jako programu filozoficznego i kulturowego. Sam M. More określa transhumanizm jako „klasę filozofii życia, która dąży do kontynuowania i przyspieszenia ewolucji inteligentnego życia poza jego obecne ludzkie formy i ograniczenia za pomocą nauki i technologii, kierując się zasadami i wartościami promującymi życie”¹. W jego ujęciu transhumanizm to nie tylko system przekonań, ale również projekt praktyczny określony ideami rozszerzania zdolności ludzkich oraz przekraczania biologicznych barier w imię samodoskonalenia i wolności.

Podobną, lecz bardziej uniwersalistyczną i zorientowaną społecznie definicję proponuje Nick Bostrom. Ten znany bioetyk i filozof technologii opisuje transhumanizm jako „ruch intelektualny i kulturalny popierający użycie technologii dla znaczącego poprawienia ludzkich zdolności fizycznych i poznawczych oraz eliminacji niepożądanych i niepotrzebnych aspektów ludzkiej kondycji, takich jak cierpienie, choroba, starzenie się czy śmierć”². W ujęciu N. Bostroma transhumanizm to zatem nie tylko doktryna indywidualnego samodoskonalenia, lecz także wizja społeczeństwa, które aktywnie podejmuje wyzwanie transformacji ludzkiego istnienia na poziomie zbiorowym, etycznym i ontologicznym.

³ Ibidem, s. 23-41.

⁴ M. More, *The Philosophy of Transhumanism*, [w:] *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future*, (red.) M. More, N. Vita-More, Wiley-Blackwell 2013, s. 3-17.

Współczesny transhumanizm, zarówno w ujęciu akademickim, jak i w ramach globalnych ruchów intelektualnych i technologicznych, takich jak Humanity+ operuje kategoriami nie tylko antropologicznymi, lecz również epistemologicznymi. Zakłada bowiem nieustanne przekraczanie epistemicznych ograniczeń człowieka, dzięki symbiotycznemu sprzężeniu ludzkiego umysłu z technologią. Rozwijane obecnie interfejsy mózg-komputer, zaawansowane systemy sztucznej inteligencji, inżynieria genetyczna oraz nanotechnologia stają się nie tyle narzędziami, co przedłużeniem ludzkiego potencjału poznawczego i cielesnego⁵. Wiedza w paradygmacie transhumanistycznym przestaje być produktem biologicznie zdeterminowanej świadomości i staje się bytem dynamicznym, tworzoną w zintegrowanym ekosystemie człowieka i maszyny⁶.

Epistemologia transhumanizmu podważa również tradycyjne kategorie filozoficzne związane z podmiotowością, tożsamością i granicami poznania. Skoro możliwe staje się wszczepianie pamięci, augmentacja zdolności intelektualnych czy wręcz symulowanie świadomości w substratach nieneuronalnych, pytanie o to, kto poznaje i co znaczy „wiedzieć” – przestaje być jednoznaczne. W tym kontekście wiedza przestaje być przypisana wyłącznie jednostce, a zaczyna funkcjonować w rozproszonych, hybrydalnych sieciach poznawczych⁷. To prowadzi do konieczności zredefiniowania klasycznych modeli epistemologicznych, opartych na kartezjańskim *cogito* i scjentystycznym rozumieniu obiektywności.

Technologiczny wymiar transhumanizmu rozwija się w kilku zasadniczych kierunkach, które wspólnie tworzą mapę możliwych trajektorii rozwojowych człowieka przyszłości. Biotechnologia oferuje możliwość edycji genomu i terapii genowych, które mogą prowadzić do eliminacji chorób dziedzicznych, ale też do projektowania fenotypu zgodnego z arbitralnie przyjętymi normami doskonałości⁸. Nanotechnologia wprowadza koncept nanorobotów naprawiających tkanki na poziomie molekularnym, co otwiera perspektywy długowieczności, a nawet biologicznej nieśmiertelności⁹. Neurotechnologie umożliwiają tworzenie neurointerfejsów i implantów

⁵ A.F. Pawlak, *Ciało w dyskursach transhumanizmu i sztucznej inteligencji. Perspektywa antropologiczna*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Łódzki 2022, https://www.wydzielhist.uni.lodz.pl/fileadmin/Wydzialy/Wydzial_Filozoficzno-Historyczny/roprawa_doktorska_A._Pawlak.pdf [dostęp: 1.06.2025 r.].

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ K. Nowaczyk-Basińska, *Nieśmiertelność. Technokulturowe strategie współczesności*, rozprawa doktorska, UAM w Poznaniu 2021, https://bip.amu.edu.pl/_data/assets/pdf_file/0023/284513/Nowaczyk-Basinska-Katarzyna_rozprawa-doktorska.pdf [dostęp: 1.06.2025 r.].

⁹ R. Kurzweil, *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*, Viking Press, New York 1999, s. 20-40.

wzmacniających funkcje kognitywne oraz emocjonalne, zaś rozwój sztucznej inteligencji wprowadza scenariusze koewolucji człowieka i maszyny. Od wspomagania decyzji po symbiotyczną integrację w jedno cybernetyczne *continuum*¹⁰.

Wszystkie te innowacje nie tylko zmieniają paradygmat rozwoju ludzkiego, ale stawiają ludzkość wobec fundamentalnych dylematów: czy przekroczenie granic biologicznych oznacza również przekroczenie granic moralnych, poznawczych, egzystencjalnych? Czy możliwa jest epistemologia, która uwzględni poznanie postludzkie – inne niż nasze, być może bardziej złożone, ale równocześnie obce naszej historycznej tożsamości?

Transhumanizm poprzez swoją radykalną wizję przyszłości człowieka, nie jest więc jedynie efektem postępu technologicznego, lecz również głęboko zakorzenioną propozycją filozoficzną, która przekształca rozumienie wiedzy, tożsamości i ontologicznego statusu człowieka. W dobie nieustannie przyspieszającej rewolucji technologicznej transhumanizm przestaje być jedynie futurystycznym projektem, lecz staje się realnym wyzwaniem współczesności, podważając podstawy etyki, epistemologii oraz kultury poznawczej.

3. Zastosowania transhumanizmu w systemach porządku publicznego

W obliczu złożonych zagrożeń hybrydowych, cybernetycznych oraz asymetrycznych, które redefiniują współczesne pojęcie bezpieczeństwa, rośnie zapotrzebowanie na nowatorskie rozwiązania technologiczne, umożliwiające funkcjonariuszom i operatorom realizację zadań w warunkach skrajnego obciążenia fizycznego i psychicznego. Technologie augmentacyjne nie są już wyłącznie domeną eksperymentalną – stają się komponentem systemowego wsparcia taktycznego i decyzyjnego.

Najbardziej widocznym przykładem tego trendu są egzozszkielety. Zewnętrzne, biomechaniczne systemy wspomagające aparat ruchu. Wyposażone w siłowniki elektryczne, hydrauliczne bądź pneumatyczne pozwalają operatorom na znaczące zwiększenie siły i wytrzymałości przy jednoczesnym zmniejszeniu ryzyka urazów i przeciążeń¹¹. Egzozszkielety, takie jak FORTIS^{TM12} oraz Guardian XO® (Sarcos Robotics) zostały zaprojektowane z myślą o potrzebach wojska i służb porządkowych, oferując integrację z systemami informacyjnymi pola walki i umożliwiając pracę w warunkach wysokiego ryzyka przez wydłużony czas¹³.

¹⁰ M. Gajewski, *Ray Kurzweil: Jesteśmy blisko nieśmiertelności. Warto go słuchać, bo nie raz przewidział przyszłość*, <https://spidersweb.pl/2024/06/transhumanizm-niesmiertelnosc-chmura-kurzweil.html> [dostęp: 1.06.2025 r.].

¹¹ A.M. Dollar, H. Herr, *Lower extremity exoskeletons and active orthoses: Challenges and state-of-the-art.*, „IEEE Transactions on robotics” 2008, Vol. 24(1), s. 144-158.

¹² Robrady, *FORTIS Human-Powered Exoskeleton*, <https://www.robrady.com/design-project/fortis-human-powered-exoskeleton> [dostęp: 1.06.2025 r.].

¹³ U.S. Army Public Affairs, *Integrated Visual Augmentation System 1.2 development task order awarded*, https://www.army.mil/article/263089/integrated_visual_augmentation_system_1_2_development_task_order_awarded [dostęp: 1.06.2025 r.].

Równolegle do augmentacji biomechanicznej, rozwijają się technologie komunikacyjne oparte na wszczepialnych interfejsach neuronowych i transmisji dźwiękowej do ucha środkowego. Rozwiązania te oferują szybką, bezdotykową i niewykrywalną komunikację, ograniczając ryzyko dekonspiracji i zakłóceń¹⁴¹⁵. Inicjatywy takie jak program DARPA N3 oraz projekty komercyjne – np. Neuralink – świadczą o postępującej fuzji organizmu z infrastrukturą informacyjną¹⁶.

Nie mniej istotna jest ekspansja technologii rozszerzających zdolności percepcyjne. Zintegrowane systemy rzeczywistości rozszerzonej (AR), takie jak HoloLens 2 w ramach programu IVAS, oferują możliwość nakładania danych taktycznych (mapy, identyfikatory biometryczne, ostrzeżenia) na realne środowisko operacyjne¹⁷. Równolegle rozwijane są wszczepialne protezy wzroku, jak system Orion firmy Second Sight, umożliwiające bezpośredni przekaz informacji do kory wzrokowej¹⁸.

Wzrost zainteresowania technologiami augmentującymi funkcje poznawcze prowadzi do integracji interfejsów mózg-komputer (BCI) i farmakologii nootropowej. Systemy EEG umożliwiają monitorowanie obciążenia poznawczego, poziomu stresu i zmęczenia, umożliwiając adaptacyjne zarządzanie informacją¹⁹. Badania wskazują także na zastosowanie BCI w sterowaniu platformami bezzałogowymi i wspieraniu szkolenia w czasie rzeczywistym²⁰.

Farmakologiczne wsparcie poznawcze znajduje zastosowanie w warunkach ekstremalnego stresu i deprywacji snu. Modafinil, stosowany pierwotnie w leczeniu narcolepsji, wykazuje zdolność do podtrzymania czujności i zdolności decyzyjnych. Inne substancje, przykładowo CDP-cholina, piracetam czy adaptogeny pokroju Rhodiola rosea wzmacniają neuroplastyczność i odporność psychiczną²¹.

¹⁴ K. Warwick, *I, Cyborg*, University Of Illinois Press, Illinois 2004, s. 20-30.

¹⁵ J.B. Van Erp, A. Toet, *Social touch in human-computer interaction*, „Frontiers in digital humanities” 2015, Vol. 2(2), s. 1-14.

¹⁶ DARPA, *N3: Next-Generation Non-Surgical Neurotechnology*, <https://www.darpa.mil/research/programs/next-generation-nonsurgical-neurotechnology> [dostęp: 01.06.2025 r.].

¹⁷ M.A. Livingston, L.J. Rosenblum, D.G. Brown, G.S. Schmidt, S.J. Julier, Y., Baillot, Y., P. Maassel, *Military applications of augmented reality*, (red.) B. Furht, *Handbook of augmented reality*, Springer 2011, s. 671-706.

¹⁸ Retina AMD Polska, *Proteza okulistyczna Argus II „Bionic Eye”*, <https://retinaamd.org.pl/protezaokulistyczna-argus-ii-bionic-eye/> [dostęp: 1.06.2025 r.].

¹⁹ C. de Negueruela, M. Broschart, C. Menon, J. del R. Millán, *Brain-computer interfaces for space applications*, „Personal and Ubiquitous Computing” 2011, Vol. 15, s. 527-537.

²⁰ Y. Choi, M. Choi, M. Oh, S. Kim, *Service Robots in Hotels: Understanding the Service Quality Perceptions of Human-Robot Interaction*, „Journal of Hospitality Marketing & Management” 2020, Vol. 29, s. 613-635.

²¹ M.M. Silveri, J. Dikan, A. J. Ross, J.E. Jensen, T. Kamiya, Y. Kawada, D.A. Yurgelun-Todd, *Citicoline enhances frontal lobe bioenergetics as measured by phosphorus magnetic resonance spectroscopy*, „NMR in Biomedicine: An International Journal Devoted

Rozwój ten, choć obiecujący, wiąże się z poważnymi wyzwaniami. Neurointerfejsy rodzą pytania o prywatność danych neuronalnych, stabilność systemów i zgodność etyczną. Suplementacja nootropowa wymaga natomiast nadzoru klinicznego i regulacyjnego, by przeciwdziałać nadużyciom i skutkom ubocznym.

Z kolei systemy nadzoru oparte na sztucznej inteligencji transformują logikę kontroli – od reaktywnej ku predykcyjnej. Analiza mikrogestów, mimiki, sposobu poruszania się czy zmian biometrycznych umożliwia identyfikację zagrożeń, zanim staną się one rzeczywistością^{22, 23}. Technologia ta znajduje przedłużenie we wszczepialnych chipach GPS, które – mimo wysokiej precyzji – wzbudzają kontrowersje dotyczące cielesnej autonomii i nadzoru karnego^{24, 25}.

Emocjonalne systemy biometryczne, dekodujące stany afektywne na podstawie głosu i ekspresji twarzy, również wzmacniają nadzór, lecz jednocześnie upraszczają złożoność ludzkich emocji do danych algorytmicznych²⁶. W tym kontekście, transhumanizm jako filozoficzna i technologiczna doktryna przekraczania ograniczeń biologicznych, proponuje model symbiotycznej współpracy człowieka i maszyny. Sztuczna inteligencja w urządzeniach typu wearables staje się nie tylko narzędziem, lecz również współdecydującym partnerem poznawczym²⁷.

4. Transhumanizm jako technopolityczna praktyka kontroli

Współczesna ewolucja technologii nadzoru wskazuje na głęboką reorientację relacji między jednostką a strukturami państwowymi. Przykład Chińskiej Ludowej Republiki stanowi jeden z najbardziej zaawansowanych i zintegrowanych systemów kontroli społecznej, w którym technologie oparte na sztucznej inteligencji, rozszerzonej rzeczywistości (AR), biometrii i analityce danych funkcjonują jako spójny aparat cybernetycznego zarządzania populacją²⁸. Wdrożenie takich narzędzi jak okulary AR z funkcją rozpoznawania twarzy – wykorzystywane w miastach takich jak

to the Development and Application of Magnetic Resonance In vivo” 2008, Vol. 21(10), s. 1066-1075.

²² S. Zuboff, *The age of surveillance capitalism*, (red.) W. Longhofer, D. Winchester, *Social theory re-wired*, Routledge, New York 2023, s. 203-213.

²³ D. Lyon, *Surveillance studies: An overview*, Polity Press, Cambridge 2007, s. 118-137.

²⁴ M.N. Gasson, *Human ICT implants: From restorative application to human enhancement*, *Human ICT implants: Technical, legal and ethical considerations* 2012, s. 11-28.

²⁵ J.H. Moor, *Why we need better ethics for emerging technologies*, „Ethics and information technology” 2005, Vol. 7(3), s. 111-119.

²⁶ R. Cowie, E. Douglas-Cowie, N. Tsapatsoulis, G. Votsis, S. Kollias, W. Fellenz, J.G. Taylor, *Emotion recognition in human-computer interaction*, „IEEE Signal processing magazine” 2001, Vol. 18(1), s. 32-80.

²⁷ N. Bostrom, *A history of transhumanist thought*, „Journal of evolution and technology” 2005, Vol. 14(1), s. 1 -25.

²⁸ abcNEWS, *Police in China are wearing facial-recognition glasses*, <https://abcnews.go.com/International/police-china-wearing-facial-recognition-glasses/story?id=52931801> - [dostęp: 01.06.2025 r.].

Zhengzhou – umożliwia w czasie rzeczywistym identyfikację jednostek bez potrzeby sięgania po centralne systemy weryfikacyjne²⁹. W pierwszych dniach testów zatrzymano za ich pomocą ponad trzydzieści osób poszukiwanych m.in. za fałszowanie dokumentów i uchylanie się od odpowiedzialności karnej³⁰.

Systemy te nie ograniczają się wyłącznie do detekcji przestępstw. Ich logika operacyjna wpisuje się w szerszy paradygmat, w którym tożsamość biologiczna zostaje zakodowana w architekturze cyfrowej państwa. Człowiek staje się interfejsem danych – istotą monitorowaną, klasyfikowaną i optymalizowaną w kontekście publicznego bezpieczeństwa i efektywności społecznej. Rozwinięciem tej strategii jest system kredytu społecznego (Social Credit System), który, analizując dane z wielu źródeł – od miejskiego CCTV, przez aktywność w mediach społecznościowych, po informacje finansowe i sądowe – przydziela dynamiczne oceny punktowe determinujące dostęp do usług publicznych, mobilności czy kredytowania³¹. Wysoka punktacja otwiera ścieżki awansu społecznego, zaś niska wiąże się z sankcjami, m.in. zakazem korzystania z kolei dużych prędkości, ograniczeniem sieci Internetu czy publicznym piętnowaniem obywatela jako „niewiarygodnego”³².

Tym samym ma się do czynienia nie tylko z systemem egzekucji prawa, ale też z mechanizmem inżynierii społecznej opartej na sprzężeniu zwrotnym między zachowaniem a algorytmiczną oceną. Władza porzuca formy przemocy fizycznej na rzecz niewidzialnej presji informacyjnej, która modeluje jednostkę zanim dojdzie do naruszenia reguł. To klasyczna biopolityka w foucaultowskim sensie, ale poszerzona o wymiar transhumanistyczny, gdzie egzystencja biologiczna zostaje zintegrowana z cyfrowym mechanizmem kontroli³³.

Podobne procesy, choć realizowane z odmienną motywacją można obserwować w Stanach Zjednoczonych. Tam technologie nadzoru i augmentacji wykorzystywane są przede wszystkim w sektorze militarnym i policyjnym. Projekt N3 (Next-Generation Non-Surgical Neurotechnology), prowadzony przez DARPA, zakłada stworzenie nieinwazyjnego interfejsu mózg-komputer, umożliwiającego bezpośrednią komunikację myśli z systemami dowodzenia czy dronami, bez konieczności używania mowy czy gestów³⁴. Interfejsy oparte na świetle bliskiej podczerwieni czy nano-cząstkach magnetycznych już dziś umożliwiają dekodowanie intencji ruchowych, co stanowi pierwszy krok ku tzw. „neuralnej współpracy zespołowej”³⁵.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ch. Campbell, Chengdu, *How China Is Using “Social Credit Scores” to Reward and Punish Its Citizens*, <https://time.com/collection/davos-2019/5502592/china-social-credit-score/> - [dostęp: 01.06.2025 r.].

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ DARPA, *Six Paths to the Nonsurgical Future of Brain – Machine of Interfaces*, <https://www.darpa.mil/news/2019/nonsurgical-brain-machine-interfaces?> [dostęp: 01.06.2025 r.].

³⁵ Ibidem.

Na gruncie porządku publicznego rozwinęły się systemy predykcyjnego nadzoru, jak PredPol, które, analizując dane historyczne, identyfikowały lokalizacje o podwyższonym ryzyku przestępstw. Choć systemy te zostały częściowo wycofane z uwagi na replikację uprzedzeń rasowych i klasowych, ich logika predykcji zachowania pozostaje istotnym kierunkiem rozwoju³⁶. Komplementarnym elementem są egzozoskielety bojowe (np. Guardian XO), które redefiniują fizjologię funkcjonariusza, czyniąc go hybrydową istotą o zwiększonej sile, odporności i wydolności fizycznej³⁷.

Nie inaczej jest w Izraelu, który staje się jednym z głównych ośrodków integracji sztucznej inteligencji z neurobiometrią i rozpoznawaniem emocji. Systemy opracowywane przez firmy takie jak Cortica czy CognitionX operują na poziomie afektywnym: identyfikują mikroskurcze mięśni, mimikę i biomechanikę w celu klasyfikacji emocji i intencji³⁸. Już dziś są wdrażane w punktach kontrolnych i na lotniskach jako narzędzia predykcyjnej analizy zagrożeń emocjonalnych. W tym modelu nie czekamy na akt przemocy – przeciwdziałamy jego afektywnemu embrionowi³⁹.

Jeszcze dalej idą badania neurobiometryczne prowadzone przez jednostkę Unit 8200, analizujące nie tylko dane biometryczne, lecz również wzorce fal mózgowych i reakcje autonomiczne, w celu modelowania decyzji i intencji jednostki⁴⁰. Państwo zyskuje w ten sposób dostęp do przedświadomej dynamiki umysłu – przestrzeni dotąd zarezerwowanej dla filozofii i psychologii. Pojawia się nowy typ podmiotowości: profilowalnej, predykcyjnej, przedwerbalnej.

Wszystkie te przykłady wskazują na narastającą globalną tendencję: technologia nie tylko wspomaga człowieka, ale zaczyna go redefiniować. Człowiek przestaje być suwerennym aktorem – staje się obiektem predykcyjnych analiz, ciałem rozpoznawalnym przez maszyny, umysłem podatnym na cyfrowe mapowanie. Transhumanizm, jeszcze niedawno traktowany jako spekulatywna futurologia, dziś funkcjonuje jako realna strategia polityczna, militarna i społeczna.

5. Podsumowanie

Transhumanizm z jego fundamentalnym postulatem przekraczania ludzkich ograniczeń za pomocą zaawansowanych technologii, przestał być wyłącznie spekulatywną wizją filozoficzną czy futurologiczną narracją. Stał się realnym, systemowo

³⁶ J. Bhuiyan, *LAPD ended predictive policing programs amid public outcry. A new effort shares many of their flaws*, <https://www.theguardian.com/us-news/2021/nov/07/lapd-predictive-policing-surveillance-reform?> - [dostęp: 01.06.2025 r.].

³⁷ Ibidem.

³⁸ Cavefish, *Decoding Faces in Transit: The Promise and Perils of AI Emotion Detection in Airport Security*, <https://www.cavefish.co.uk/news/decoding-faces-in-transit-the-promise-and-perils-of-ai-emotion-detection-in-airport-security/> - [dostęp: 01.06.2025 r.].

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ J. Reed, *Unit 8200: Israel's cyber spy agency*, <https://www.ft.com/content/69f150da-25b8-11e5-bd83-71cb60e8f08c> - [dostęp: 01.06.2025 r.].

wdrażanym komponentem współczesnych struktur porządku publicznego, redefiniując ontologiczny status jednostki, logikę kontroli oraz paradygmaty bezpieczeństwa. Analiza przedstawiona w artykule wskazuje, że technologie augmentacyjne, neurointerfejsy, sztuczna inteligencja i systemy predykcyjnego nadzoru nie funkcjonują już jako neutralne narzędzia wspomagające człowieka, lecz coraz częściej jako operacyjne wyznaczniki nowego ładu społeczno-politycznego.

Rozwijające się w różnych reżimach politycznych technopolityczne praktyki, od projektów wojskowych po cywilne systemy punktacji społecznej, ujawniają globalną tendencję do biocyfrowej integracji obywatela z infrastrukturą nadzoru. Tym samym, transhumanizm odsłania swoją ambiwalencję: z jednej strony oferuje perspektywę radykalnej emancypacji cielesnej i kognitywnej, z drugiej rodzi ryzyko pogłębienia asymetrii władzy, normatywizacji jednostki i redefinicji wolności w duchu algorytmicznej optymalizacji.

W konsekwencji, konieczne staje się ponowne przemyślenie ram etycznych, epistemologicznych i politycznych, w których transhumanistyczna transformacja człowieka i społeczeństwa znajduje swój wyraz. Artykuł nie proponuje jednoznacznych odpowiedzi, lecz formułuje krytyczną diagnozę, wzywającą do interdyscyplinarnej refleksji nad tym, jakie formy podmiotowości, odpowiedzialności i wspólnotowości mogą (i powinny) wyłonić się w epoce technologicznie wspomaganego postczłowieka.

Bibliografia

Literatura

1. Bostrom N., *A history of transhumanist thought*, „Journal of evolution and technology” 2005, Vol. 14(1).
2. Choi Y., Choi M., Oh M., Kim S., *Service Robots in Hotels: Understanding the Service Quality Perceptions of Human-Robot Interaction*, „Journal of Hospitality Marketing & Management” 2020, Vol. 29.
3. Cowie R., Douglas-Cowie E., Tsapatsoulis N., Votsis G., Kollias S., Fellenz W., Taylor J.G., *Emotion recognition in human-computer interaction*, „IEEE Signal processing magazine” 2001, Vol. 18(1).
4. Dollar A.M., Herr H., *Lower extremity exoskeletons and active orthoses: Challenges and state-of-the-art.*, „IEEE Transactions on robotics” 2008, Vol. 24(1).
5. Garbowski M., *Transhumanizm. Geneza-zalożenia-krytyka*, „Ethos” 2020, 28(2015), Nr 3(111).
6. Kurzweil R., *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*, Viking Press, New York 1999.
7. Livingston M.A., Rosenblum L.J., Brown D.G., Schmidt G.S., Julier S.J., Baillot Y., Maassel P., *Military applications of augmented reality*, (red.) B. Furht, *Handbook of augmented reality*, Springer 2011.
8. Lyon D., *Surveillance studies: An overview*, Polity Press, Cambridge 2007.

9. Gasson M.N., *Human ICT implants: From restorative application to human enhancement*, Human ICT implants: Technical, legal and ethical considerations 2012.
10. Moor J.H., *Why we need better ethics for emerging technologies*, „Ethics and information technology” 2005, Vol. 7(3).
11. More M., *The Philosophy of Transhumanism*, [w:] *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future*, (red.) M. More, N. Vita-More, Wiley-Blackwell 2013.
12. de Negueruela C., Broschart M., Menon C., del R. Millán J., *Brain-computer interfaces for space applications*, „Personal and Ubiquitous Computing” 2011, Vol. 15.
13. Silveri M.M., Dikan J., Ross A. J., Jensen J.E., Kamiya T., Kawada Y., Yurgelun-Todd D.A., *Citicoline enhances frontal lobe bioenergetics as measured by phosphorus magnetic resonance spectroscopy*, NMR in Biomedicine: An International Journal Devoted to the Development and Application of Magnetic Resonance In vivo 2008, Vol. 21(10).
14. Van Erp J.B., Toet A., *Social touch in human-computer interaction*, „Frontiers in digital humanities 2015”, Vol. 2(2).
15. Warwick K., *I, Cyborg*, University Of Illinois Press, Illinois 2004.
16. Zuboff S., *The age of surveillance capitalism*, (red.) W. Longhofer, D. Winchester, *Social theory re-wired*, Routledge, New York 2023.

Źródła internetowe

1. abcNEWS, *Police in China are wearing facial-recognition glasses*, <https://abcnews.go.com/International/police-china-wearing-facial-recognition-glasses/story?id=52931801> - [dostęp: 01.06.2025r.].
2. Bhuiyan J., *LAPD ended predictive policing programs amid public outcry. A new effort shares many of their flaws*, <https://www.theguardian.com/us-news/2021/nov/07/lapd-predictive-policing-surveillance-reform?> - [dostęp: 01.06.2025r.].
3. Cavefish, *Decoding Faces in Transit: The Promise and Perils of AI Emotion Detection in Airport Security*, <https://www.cavefish.co.uk/news/decoding-faces-in-transit-the-promise-and-perils-of-ai-emotion-detection-in-airport-security/> - [dostęp: 01.06.2025r.].
4. Campbell Ch./Chengdu, *How China Is Using “Social Credit Scores” to Reward and Punish Its Citizens*, <https://time.com/collection/davos-2019/5502592/china-social-credit-score/> - [dostęp: 01.06.2025r.].
5. DARPA, *N3: Next-Generation Non-Surgical Neurotechnology*, <https://www.darpa.mil/research/programs/next-generation-nonsurgical-neuro-technology> - [dostęp: 1.06.2025r.].
6. DARPA, *Six Paths to the Nonsurgical Future of Brain – Machine of Interfaces*, <https://www.darpa.mil/news/2019/nonsurgical-brain-machine-interfaces?> - [dostęp: 01.06.2025r.].

7. Gajewski M., *Ray Kurzweil: Jesteśmy blisko nieśmiertelności. Warto go słuchać, bo nieraz przewidział przyszłość*, <https://spidersweb.pl/2024/06/transhumanizm-niesmiertelnosc-chmura-kurzweil.html> - [dostęp: 1.06.2025r.].
8. Reed J., *Unit 8200: Israel's cyber spy agency*, <https://www.ft.com/content/69f150da-25b8-11e5-bd83-71cb60e8f08c> - [dostęp: 01.06.2025r.].
9. Retina AMD Polska, *Proteza okulistyczna Argus II „Bionic Eye”*, <https://retinaamd.org.pl/protezaokulistyczna-argus-ii-bionic-eye/> - [dostęp: 1.06.2025r.].
10. Robrady, *FORTIS Human-Powered Exoskeleton*, <https://www.robrady.com/design-project/fortis-human-powered-exoskeleton> [dostęp: 1.06.2025r.].
11. U.S. Army Public Affairs, *Integrated Visual Augmentation System 1.2 development task order awarded*, https://www.army.mil/article/263089/integrated_visual_augmentation_system_1_2_development_task_order_awarded - [dostęp: 1.06.2025r.].

Inne

1. Pawlak A.F., *Ciało w dyskursach transhumanizmu i sztucznej inteligencji. Perspektywa antropologiczna*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Łódzki 2022, https://www.wydzfilhist.uni.lodz.pl/fileadmin/Wydzialy/Wydzial_Filozoficzno-Historyczny/rozprawa_doktorska_A._Pawlak.pdf - [dostęp: 01.06.2025 r.].
2. Nowaczyk-Basińska K., *Nieśmiertelność. Technokulturowe strategie współczesności*, rozprawa doktorska, UAM w Poznaniu 2021, https://bip.amu.edu.pl/__data/assets/pdf_file/0023/284513/Nowaczyk-Basinska-Katarzyna_rozprawa-doktorska.pdf - [dostęp: 01.06.2025 r.].

ROZDZIAŁ II
Systemy porządku publicznego
i bezpieczeństwa w Polsce

mgr Sławomir Gąsior¹

System edukacji obronnej w Polsce w kontekście bezpieczeństwa narodowego – stan obecny, wyzwania i perspektywy rozwoju

Abstrakt

Zadaniem państwa w zakresie obrony i ochrony Polski jest zapewnienie skutecznego systemu bezpieczeństwa narodowego oraz nieustanne rozwijanie indywidualnej i zbiorowej zdolności do odparcia ewentualnego ataku na nasz kraj i Sojusz Północnoatlantycki.

Rozwijanie zdolności obronnych społeczeństwa na zagrożenia militarne i niemilitarne, a także skuteczne reagowanie na ewentualne kryzysy, pozwoli na obronę i ochronę państwa oraz realizację strategicznych celów narodowych. W Polsce kluczową rolę w zakresie edukacji wojskowej w systemie bezpieczeństwa narodowego odgrywają Ministerstwo Obrony Narodowej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Celem artykułu jest analiza roli i działań wskazanych podmiotów w budowaniu odporności państwa poprzez identyfikację zagrożeń i rozwój skutecznych mechanizmów szkolenia wojskowego oraz reagowania na kryzysy.

W obliczu rosnących napięć międzynarodowych znaczenie edukacji wojskowej stale wzrasta. Skuteczność tych działań wymaga współpracy ministerialnych podmiotów z samorządami i instytucjami cywilnymi oraz wdrażania odpowiednich form szkolenia i edukacji. Analiza tytułowego zagadnienia zostanie przeprowadzona w oparciu o analizę literatury przedmiotu i doświadczenia zawodowe Autora, które pozwolą ukazać rolę edukacji wojskowej w zakresie odstraszenia potencjalnego przeciwnika od naszych granic.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo narodowe, siły zbrojne, edukacja dla bezpieczeństwa, szkolenie obronne, ludność cywilna.

¹ Płk. rez., asystent w Katedrze Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego WPiA URad.

1. Wprowadzenie

„Bezpieczeństwo jest fundamentem wszystkiego, co czynimy” – te słowa wypowiedział H. Kissinger, doradca prezydenta Stanów Zjednoczonych do spraw bezpieczeństwa, przemawiając w londyńskim Międzynarodowym Instytucie Studiów Strategicznych w końcu XX wieku.

Poczucia bezpieczeństwa nie osiąga się raz na zawsze. Jest to proces wymagający podejmowania ustawicznych starań, modyfikowania procedur i dostosowywania działań do zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań². Podobny pogląd prezentują L. Korzeniowski, dla którego bezpieczeństwo to „stan obiektywny będący funkcją poziomu zagrożeń i potencjału obronnego”³ oraz A. Araucz-Boruc, która podkreśla rozszerzający się zakres bezpieczeństwa, wymagający nieustannego kształtowania i umacniania⁴.

Cofając się ponad dekadę – do 2014 r., twierdzono, że patriotyzmem dla młodzieży jest nauka dla rozwoju państwa, dziś w obliczu zagrożeń dla naszej suwerenności, powinno być masowe szkolenie obronne młodego społeczeństwa dla bezpieczeństwa narodowego.

Głównym przedmiotem niniejszego artykułu jest wskazanie sposobu budowania potencjału obronnego i ochronnego całego społeczeństwa poprzez edukację wojskową w celu wsparcia systemu bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej, w tym przygotowywania rezerw osobowych Sił Zbrojnych RP do udziału w reagowaniu w razie zagrożeń militarnych i niemilitarnych.

Odporność państwa wymaga analizy zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych oraz ocenę wpływu zaangażowania obywateli w bezpieczeństwo narodowe. Dlatego istotne jest przedstawienie współczesnych wyzwań i konieczności elastycznych rozwiązań dla ochrony państwa, społeczeństwa i infrastruktury krytycznej. Wojna za wschodnią granicą Polski oraz wzrastająca liczba różnego rodzaju zagrożeń spowodowała, że społeczeństwo, ale i rządzący coraz silniej odczuwają potrzebę masowego szkolenia narodu, w celu obrony i ochrony Ojczyzny. Doświadczenia ukraińskie i analizy strategów wskazują, że byśmy czuli się bezpieczni potrzeba nam kilkumilionowej rzeszy przeszkolonych obywateli. Te formy szkolenia wojskowego realizowane lub planowane przez Ministerstwo Obrony Narodowej (dalej jako: MON), Ministerstwo Edukacji Narodowej (dalej jako: MEN) oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (dalej jako: MSWiA) zostaną zaprezentowane w niniejszym artykule.

² P. Tyrała, *Zarządzanie bezpieczeństwem w warunkach gospodarki rynkowej*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, (red.) P. Tyrała, Profesjonalna Szkoła Biznesu, Kraków 2000, s. 21.

³ L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa 2017, s. 95.

⁴ A. Araucz-Boruc, *Bezpieczeństwo i obronność w edukacji młodzieży*, Siedlce 2015, s. 12.

2. Działania rządowe

Zintensyfikowane i kompleksowe działania rządowe prowadzone na rzecz wsparcia budowy systemu obronnego RP przez Wojskowe Centra Rekrutacji oraz jednostki i ośrodki szkolenia MON, istotnie uzupełniają zasoby rezerw osobowych na potrzeby obronności państwa. Wnioski wyciągnięte z przebiegu sytuacji kryzysowych i działań wojennych w Ukrainie, wskazują na duże znaczenie dobrze przygotowanego i zorganizowanego pod względem obronnym społeczeństwa. Potwierdzają one, iż poza profesjonalną armią o skuteczności obrony decyduje też komponent rezerwistów. Doświadczenia z wojny w Ukrainie pokazują, jak przeszkolone społeczeństwo może odegrać istotną rolę w budowaniu odporności narodowej. Dzisiaj w związku z zagrożeniami Polski wszystkie resorty mundurowe podjęły wszelkie możliwe działania na rzecz edukacji obronnej dla całego społeczeństwa naszej Ojczyzny. Są to zunifikowane szkolenia w formie dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej oraz szeroki format szkoleń krótkoterminowych. Równolegle ogólnopolskie szkolenia realizują Wojska Obrony Terytorialnej.

Nowo wprowadzone programy: Trenuj z wojskiem, Wakacje z wojskiem, Edukacja z wojskiem już doprowadziły do przeszkolenia wielotysięcznej rzeszy obywateli naszego państwa. Szkolenia te mają dziś wymiar systematyczny, wielowymiarowy i permanentny. Pozwalają na przygotowanie młodych ludzi do świadomego podjęcia decyzji o związaniu się w różnych formach z Siłami Zbrojnymi RP lub innymi formacjami mundurowymi. To zaangażowanie w programy proobronne ma szeroki odzew u obywateli, ponieważ przybiera różnorodne formy zachęcające społeczeństwo do brania przez nich odpowiedzialności za bezpieczeństwo swojego regionu i państwa.

3. Edukacja dla bezpieczeństwa

Edukacja dla bezpieczeństwa jest nierozzerwalnie związana z systemem bezpieczeństwa narodowego. Najważniejszą funkcją każdego państwa demokratycznego jest zapewnienie bezpieczeństwa narodowego państwu jako instytucji, a zwłaszcza bezpieczeństwa obywateli. Pojęcie „edukacja dla bezpieczeństwa” jest naturalną konsekwencją stale poszerzającego się zakresu treściowego takich terminów, jak: „przysposobienie wojskowe”, „edukacja obronna” i „wychowanie obronne”. W przeszłości przygotowanie wojskowe i obronne wiązano głównie z zapewnieniem możliwości przeciwstawienia się zagrożeniom zewnętrznym. Współcześnie natomiast chodzi przede wszystkim o kształtowanie zdolności państw i społeczeństw do radzenia sobie także z wieloma innymi zagrożeniami, wywierającymi wpływ na poziom (stan, jakość) bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego⁵.

Jednym z elementów systemu edukacji wojskowej w systemie bezpieczeństwa narodowego powinna być nowoczesna Edukacja dla bezpieczeństwa. Musi to być zmodyfikowana koncepcja przedmiotu opierająca się na kompleksowym ujęciu

⁵ R. Jakubczak, J. Flis, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku*, Warszawa 2006, s. 428.

zagadnień bezpieczeństwa z przeniesieniem punktu ciężkości na problematykę zagrożeń wojennych i sposobów postępowania w sytuacjach zdarzeń o charakterze kryzysowym. Dopełnieniem treści nauczania powinna być problematyka funkcjonowania systemu obronności państwa. Obszar ten powinien być uwzględniony o znajomość zasad pierwszej pomocy przedmedycznej w sytuacji wystąpienia zagrożenia oraz szkolenia strzeleckiego z użyciem broni konwencjonalnej. Edukacja obronna w zakresie szkolenia strzeleckiego wprowadzona, jako obowiązkowa od roku szkolnego 2024/2025, nasuwa refleksje i pytania: Czy jest realizowana? Czy szkoły mają sprzęt i osoby z odpowiednimi kwalifikacjami do prowadzenia szkolenia strzeleckiego?

Aktualne wyzwania i zagrożenia bezpieczeństwa narodowego wymagają systematycznego uzupełniania treści nauczania o kwestie związane z obronnością państwa, nabyciem dodatkowych umiejętności strzeleckich oraz przygotowaniem uczniów do radzenia sobie z zagrożeniami wywołanymi działaniami wojennymi.

W związku z powyższym zaprojektowane zmiany w podstawie programowej edukacji dla bezpieczeństwa muszą zakładać maksymalne wykorzystanie treści w wersji praktycznej. Na przykład, w reakcji młodzieży na zagrożenia w tym kryzysowe i wojenne. Reagowanie w sytuacji zagrożenia działaniami wojennymi, poprzez umiejętność survivalu, i budowaniu miejsca schronienia czy ukrycia przed atakami militarnymi⁶. Natomiast szkolenie strzeleckie nie może się tylko skupiać na poziomie teorii bezpiecznego obchodzenia się z bronią. Musi obejmować również strzelanie z częścią praktyczną, prowadzoną z wykorzystaniem broni do ćwiczeń strzeleckich, takich jak np. broń kulowa, pneumatyczna, repliki broni strzeleckiej (ASG), strzelnice wirtualne albo laserowe.

Z punktu widzenia zarządzania kryzysowego wartościowe będzie także szkolenie koncentrujące się wokół rodzajów zagrożeń życia i sposobów zapobiegania im, ochrony ludności i metod udzielania pierwszej pomocy. W związku z tym, wskazane jest przewartościowanie systemu przygotowania kandydatów przez szkoły z ochotników do zawodowej służby wojskowej na ochotników przeszkolonych do zasobów rezerw osobowych Sił Zbrojnych (podsystem militarny) oraz na potrzeby reagowania kryzysowego (podsystem niemilitarny). Realizacja tego celu pozwoli na rozbudowę systemu obrony terytorialnej w ramach sił zbrojnych i przygotowanie do działania w zarządzaniu kryzysowym.

⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. z 2018 r. poz. 467 ze zm. oraz rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. z 2017 r. poz. 356 ze zm.

4. Edukacja z wojskiem

W obliczu współczesnych zagrożeń wynikających z dynamicznie zmieniającej się sytuacji geopolitycznej, w poczuciu odpowiedzialności za bezpieczeństwo uczennic i uczniów polskich szkół, Minister Edukacji oraz Minister Obrony Narodowej podjęli wspólne działania na rzecz edukacji proobronnej w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych w ramach przedsięwzięcia nt. „Edukacja z wojskiem”⁷. Celem tego przedsięwzięcia jest podniesienie świadomości dzieci i młodzieży w obszarze bezpieczeństwa, kształtowanie odpowiednich postaw w sytuacjach zagrożenia oraz nabycie praktycznych umiejętności zachowania w takich sytuacjach.

W ramach przedsięwzięcia są organizowane zajęcia z edukacji proobronnej (w formie teoretycznej i praktycznej), które są realizowane przez żołnierzy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej wyznaczonych przez Ministra Obrony Narodowej⁸. Przedsięwzięcie to ma za zadanie przyczynić się do wzrostu zainteresowania uczniów zagadnieniami związanymi z tematyką obronności. Program w 2025 roku obejmie ok. 3,5 tys. szkół w całej Polsce.

Celem przedsięwzięcia jest:

- 1) podniesienie świadomości dzieci i młodzieży w obszarze bezpieczeństwa;
- 2) kształtowanie odpowiednich postaw w sytuacjach zagrożenia;
- 3) poznanie i stosowanie zasad reagowania w sytuacjach zagrożenia, w tym bezpośredniego zagrożenia życia i zdrowia;
- 4) nabycie praktycznych umiejętności zachowania w sytuacjach zagrożenia;
- 5) wzrost zainteresowania uczniów zagadnieniami związanymi z tematyką obronności⁹.

Program polega na prowadzeniu przez żołnierzy Wojska Polskiego specjalnie przygotowanych szkoleń w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. Jego głównym celem jest podniesienie świadomości dzieci i młodzieży w obszarze bezpieczeństwa i obronności oraz kształtowanie podstawowych nawyków, umiejętności z zakresu obrony i ochrony ludności oraz zachowania w sytuacjach kryzysowych. 3-lekcyjne szkolenia łączą teorię i praktykę, zawierają treści z pogranicza wojskowości, obronności, bezpieczeństwa, pomocy medycznej oraz obrony cywilnej. Uczniowie zapoznają się m.in. z: zasadami alarmowania, sposobami szukania i wzywania pomocy, podstawami ewakuacji i schronienia oraz nawykami udzielania pomocy. Program jest realizowany we wszystkich grupach wiekowych z wyjątkiem klas VIII szkół podstawowych i I klas szkół ponadpodstawowych, w których realizowany jest przedmiot edukacja dla bezpieczeństwa. Do tej pory przeprowadzono dwie edycje tego programu.

⁷ „Edukacja z wojskiem” – to już trzecia edycja wspólnego program MON i MEN – Ministerstwo Obrony Narodowej, <https://www.gov.pl/> – [dostęp: 15.04.2025 r.].

⁸ <https://wcrsandomierz.wp.mil.pl/aktualnosci/edukacja-z-wojskiem-ii-edycja/> – [dostęp: 23.04.2025 r.].

⁹ <https://www.gov.pl/web/edukacja/edukacja-z-z-wojskiem> – [dostęp: 21.03.2025 r.].

5. Trenuj z wojskiem

Ministerstwo Obrony Narodowej w 2025 roku już po raz szósty rusza z projektem dobrowolnych, praktycznych, bezpłatnych i atrakcyjnych szkoleń wojskowych pt. „Trenuj z wojskiem”. 8-godzinne szkolenia są prowadzone przez instruktorów wojskowych, którzy wprowadzają uczestników w tematykę strzelania, rzutu granatem, walki wręcz, pierwszej pomocy w warunkach polowych, przetrwania w terenie, schronienia, reagowania na alarmy i wielu innych¹⁰. Ochotnicy mogą trenować w jednostkach różnych specjalności w kraju np. u pancerniaków, terytorialsów, spadochroniarzy, marynarzy, logistyków, ale także w akademiach wojskowych czy wojskowych centrach szkoleniowych. „Trenuj z wojskiem” to podstawowe, bezpłatne, sobotnie szkolenie wojskowe. To inicjatywa prospołeczna i proobronna.

Plan szkolenia zakłada nabycie podstawowych umiejętności związanych z bezpieczeństwem i obronnością. W poprzednich pięciu edycjach oraz jednej edycji specjalnej wzięło udział ok. 28 tys. Polaków. Warto pokreślić, że ponad 98% uczestników wyraziło zadowolenie z uczestnictwa w szkoleniu i wskazuje, że spełniło ich oczekiwania, a 99% zamierza polecić je swoim bliskim i znajomym.

W szóstej edycji projektu, w 2025 roku, planuje się zapewnienie miejsc również dla kilku tys. chętnych¹¹. Projekt „Trenuj z wojskiem” nie jest formą służby wojskowej i nie zawiera elementów przysięgi wojskowej czy jakiegokolwiek mobilizacji. Nie jest też formą zapowiadanego przez rząd powszechnego szkolenia wojskowego. „Trenuj z wojskiem” jest kontynuacją sprawdzonego formatu szkoleń dla chętnych, prowadzonych przez żołnierzy. Jest formą nauczania się podstaw przetrwania i radzenia sobie w trudnych warunkach zagrożeń wojennych i kryzysowych.

6. Program pilotażowy MON dla szkół prowadzących Oddziały Przygotowania Wojskowego

Program pilotażowy MON dla szkół prowadzących Piony Certyfikowanych Wojskowych Klas Mundurowych miał na celu wsparcie wytypowanych placówek oświatowych w zakresie spójnego i aktualnie obowiązującego w siłach Zbrojnych RP szkolenia wojskowego. Realizacja materiału nauczania trwała 1,5 roku nauki – druga klasa liceum oraz pierwszy semestr trzeciej klasy liceum (adekwatnie trzeciej oraz czwartej klasy technikum). Program pilotażowy, który został uruchomiony we wrześniu 2017 r., trwał dwa lata i miał formę zajęć teoretycznych i praktycznych, w tym także w postaci szkolenia poligonowego. Powyższe zajęcia odbywały się przy wsparciu jednostek wojskowych i instytucji podległych MON.

Absolwenci szkoły biorący udział w programie mogą po zakończeniu nauki przejść skrócone szkolenie poligonowe zakończone przysięgą wojskową. Mają również pierwszeństwo w ubieganiu się o przyjęcie do zawodowej służby wojskowej,

¹⁰ „Trenuj z wojskiem” po raz szósty. Startuje kolejna edycja szkoleń wojskowych – Ministerstwo Obrony Narodowej, <https://www.gov.pl/> – [dostęp: 21.03.2025 r.].

¹¹ Ibidem.

jak również do Wojsk Obrony Terytorialnej. Natomiast uczniowie pragnący kontynuować naukę na wyższych uczelniach wojskowych mogą liczyć na dodatkowe punkty w trakcie egzaminów kwalifikacyjnych. Aktualnie kontynuacją tego programu są Oddziały Przygotowania Wojskowego. Celem tych programów MON jest wspieranie systemu odbudowy rezerw osobowych Sił Zbrojnych RP poprzez wykorzystanie potencjału uczniów pobierających naukę w tzw. klasach wojskowych oraz kształtowanie postaw proobronnych i patriotycznych młodzieży.

Dzięki temu programowi szkoły osiągają wymierne korzyści w zakresie szkolenia. Udostępniany jest teren i obiekty szkoleniowe jednostek wojskowych do prowadzenia zajęć praktycznych. Dowódcy również delegują instruktorów ze sprzętem wojskowym do prowadzenia zajęć na wojskowych obiektach szkoleniowych. Organizowane są obozy szkoleniowe w oparciu o infrastrukturę wojskową z udziałem instruktorów wojskowych. Realizacja programu jest ukierunkowana na wspieranie systemu odbudowy rezerw osobowych Sił Zbrojnych RP.

Celem programu jest też upowszechnienie wiedzy z zakresu zagadnień obronno-ochronnych, a w szczególności umiejętności racjonalnych zachowań w obliczu zagrożeń naturalnych, cywilnych i militarnych, jak również przygotowanie młodzieży do świadomego i efektywnego uczestnictwa w przedsięwzięciach obronnych. Pilożowy program wspierania szkół ponadgimnazjalnych prowadzących piony certyfikowanych wojskowych klas mundurowych, w ramach którego realizowany jest program nauczania przedmiotu edukacja wojskowa, stanowi próbę instytucjonalizacji wysiłków wielu podmiotów biorących udział w kształceniu obronnym młodzieży w ramach wojskowych innowacji pedagogicznych. Jest także „krokiem milowym” we współpracy dwóch ministerstw partycypujących w tym przedsięwzięciu: Ministerstwa Obrony Narodowej i Ministerstwa Edukacji Narodowej. Daje również nadzieję na stabilne regulacje formalnoprawne w zakresie edukacji w klasach mundurowych, które pozwoliłyby na wyeksponowanie potencjału obronnego uczniów klas wojskowych¹².

Działania resortu Obrony Narodowej, ukierunkowane na wsparcie profesjonalnego procesu szkolenia uczniów w ramach programów Certyfikowane Wojskowe Klasy Mundurowe (dalej jako: CWKM), Oddziały Przygotowania Wojskowego, CYBER.MIL z klasą spowodowały znaczne zwiększenie wyszkolonych zasobów osobowych dla Sił Zbrojnych RP (dalej jako: SZ RP). Na podstawie danych statystycznych Centralnego Wojskowego Centrum Rekrutacji MON, na dzień 20 marca 2023 roku, łącznie w projektach bierze udział około 20 tys. uczniów z blisko 280 szkół. CWKM realizowały program w latach 2017-2024. Liczba kadetów, która wzięła i bierze udział w projekcie to około 16 tys. uczniów. Stan obecny CWKM to około 4,5 tys. uczniów w 112 szkołach. Oddziały Przygotowania Wojskowego to projekt, który rozpoczął się od 2020 roku – bezterminowo. Stan liczebny kadetów to obecnie około 15 tys. uczniów w 238 szkołach. Obecnie szkolenie odbywa się w klasach 1-3,

¹² I. Urych, *Potencjał obronny klas wojskowych. Teoretyczno-empiryczne aspekty kształcenia obronnego*, Warszawa 2019, s. 114.

a pierwsi absolwenci zakończyli program w 2024 r. Czas programu CYBER.MIL z klasą do realizacji obejmuje lata 2021-2030. Stan obecny to około 450 uczniów w 16 szkołach, po jednej na województwo. Pierwsi absolwenci ukończą naukę w 2025 roku. Spośród 11634 absolwentów CWKM do 2022 r., do SZ RP wstąpiło 3516 kadetów, w tym 405 rozpoczęło studia w uczelniach wojskowych¹³.

7. Legia Akademicka

Edukowanie obronne dla studentów nie jest przewidziane obecnie w wymiarze formalnym na uczelniach. Natomiast od 2017 r. realizowany jest projekt pn. „Legia Akademicka”. Odbywa się on na podstawie zawartego porozumienia pomiędzy Ministrem Obrony Narodowej a ówczesnym Ministrem Edukacji i Nauki w sprawie realizacji ochotniczego szkolenia wojskowego studentów i absolwentów uczelni w Szkołach Legii Akademickiej. Realizacja zadania w ramach projektu powierzana jest rokrocznie około 50 uczelniom. Projekt ten realizowany jest na podstawie zadań zleconych przez Ministra Nauki w trybie art. 404 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce¹⁴. Edukacja wojskowa studentów w ramach Legii Akademickiej obejmuje dwie części szkolenia – część teoretyczną realizowaną przez uczelnie zgodnie z opracowanym przez Ministra Obrony Narodowej programem szkoleniowym oraz część praktyczną (ćwiczenia wojskowe) organizowaną przez Ministra Obrony Narodowej¹⁵. Głównym celem części teoretycznej jest opанowanie wiedzy i umiejętności z zakresu tematyki wojskowej niezbędnej do odbycia szkolenia w ramach ćwiczeń wojskowych realizowanych w jednostkach wojskowych. Minister Obrony Narodowej jest odpowiedzialny za zrealizowanie procesu, w ramach części praktycznej projektu, w jednostkach wojskowych, centrach i ośrodkach szkolenia. W ramach projektu uczelnia jest zobowiązana do realizacji zajęć teoretycznych kończących się egzaminem. W programie ćwiczeń praktycznych Legii Akademickiej realizowane są ćwiczenia z zakresu zielonej i czarnej taktyki (teren niezabudowany i miejski), przekazywanie wiedzy z podstaw survivalu i radzenia sobie w trudnych warunkach, nauka obsługi sprzętu używanego obecnie w Wojsku Polskim.

8. Program rządowy szkolenie obronne – Gotowi na wszystko, czyli szkolenia wojskowe dla chętnych

W obliczu wojny wywołanej przez Rosję za naszą wschodnią granicą na terenie Ukrainy, Europa zrozumiała, że musi sama zadbać o swoje bezpieczeństwo. To przebudzenie ze strefy komfortu musi dotyczyć także wszystkich europejskich społeczeństw.

¹³ Na podstawie danych statystycznych Centralnego Wojskowego Centrum Rekrutacji MON, na dzień 20 marca 2023 r. Pismo Centralnego Wojskowego Centrum Rekrutacji nr 2382/23 z dnia 21 marca 2023 r.

¹⁴ Tj. z dnia 11 września 2024 r., Dz.U. z 2024 r. poz. 1571.

¹⁵ Legia Akademicka – Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, <https://www.gov.pl/> – [dostęp: 23.04.2025 r.].

czeństw. Stąd pomysł rządu polskiego, aby każdy kto chce, miał możliwość wojskowego przeszkolenia: zapoznania się z bronią czy zasadami udzielenia pierwszej pomocy¹⁶. Doświadczenia ukraińskie pokazują, że społeczeństwo musi być świadome i obeznane z podstawowymi zasadami budowania bezpieczeństwa i obronności. W związku z powyższym rząd podjął działania, które mają na celu umożliwić, a równocześnie zachęcić do przeszkolenia wojskowego jak największą liczbę kobiet i mężczyzn. Dla każdego, kto jest chętny, sprawny i zdolny do przeszkolenia i – jak podkreślają autorzy projektu – nie chodzi tu o powrót do zasadniczej służby wojskowej. Obecnie trwają prace przygotowujące na wielką skalę szkolenia wojskowe dla każdego dorosłego mężczyzny w Polsce (również dla kobiet chętnych). W zamierzeniach rząd ma kilka modeli. Jeden z najbardziej docenianych to model szwajcarski, uchodzący za jeden z najskuteczniejszych. W Szwajcarii do odbycia służby wojskowej zobowiązani są wszyscy zdolni do tego mężczyźni, w większości przypadków dotyczy to mężczyzn w wieku od 18 do 30 lat. Kobiety do wojska mogą zgłosić się dobrowolnie. W Szwajcarii szkolenie podstawowe trwa zazwyczaj około trzech miesięcy. Uczy się na nim technik walki, obsługi broni i sprzętu wojskowego.

Według założeń, żeby wziąć udział w szkoleniu, trzeba mieć ukończony osiemnasty rok życia, górnej granicy wieku nie ma, więc szkolić mogą się także osoby starsze. W ramach zachęty będą wynagrodzenie lub dodatkowe dni wolne w pracy. Co ważne, szkolenie będzie dobrowolne. Wojsko wciąż potrzebuje żołnierzy, choć ich liczba w naszej armii stale rośnie. Dziś w jej szeregach służy ponad 200 tys. osób, a w razie potrzeby do dyspozycji jest jeszcze ponad 300 tys. rezerwistów. Warto zaznaczyć, że od 2017 r. w Polsce działają Wojska Obrony Terytorialnej, kształcące żołnierzy-ochotników, którzy przechodzą szkolenie wstępne trwające 8 lub 16 dni, a potem biorą udział w dwudniowych szkoleniach co najmniej raz w miesiącu. WOT liczą ponad 40 tys. żołnierzy. Równolegle działa Dobrowolna Zasadnicza Służba Wojskowa. Młodzi ludzie do tej formy służby wstępują przede wszystkim z pobudek patriotycznych, to warto podkreślić, pieniądze są ważne, ale patriotyzm stoi na pierwszym miejscu, a za nim operacyjność armii. Jedno musi wynikać z drugiego, tylko wtedy armia będzie efektywna. W tym działaniu niezwykle istotna jest świadomość, wiedza, umiejętności obywateli w zakresie obronności. Programy szkoleń wojskowych dają taką możliwość. Jednak zanim osiągniemy zdolności do masowego szkolenia należy zbudować dodatkową infrastrukturę i przygotować nowych instruktorów. Rozwiązaniem jest zaangażowanie żołnierzy rezerwy weteranów, dla których strzelanie czy taktyka wojskowa jest pasją i mogą oni od razu wejść w tryb szkolenia cywilów. Jak zapewniają doświadczeni „misjonarze”, to ćwiczenia taktyczne powinny być podstawą tych szkoleń. Czyli to w jaki sposób poruszać się po polu walki, jak zajmować stanowiska ogniowe, jak wykorzystać teren po to, żeby

¹⁶ D. Kowalska, *Gotowi na wszystko, czyli szkolenia wojskowe dla chętnych*, <https://i.pl/gotowi-na-wszystko-czyli-szkolenia-wojskowe-dla-chetnych/ar/c1p2-27347491> – [dostęp: 21.03.2025 r.].

zapewnić sobie ochronę, jak prowadzić działania w małych zespołach z wykorzystaniem podręcznych środków walki, a w szczególności broni osobistej żołnierza. Polska powinna dążyć do budowy silnej armii rezerwowej, a także zapewnić obywatelom powszechne przeszkolenie obronne. Powinniśmy budować filozofię budowania armii nie tylko czynnej, ale także rezerwowej i to na zasadzie ochotniczej, jednak z uwzględnieniem skutecznych zachęt do dobrowolnego udziału w szkoleniach i utrzymania gotowości rezerwowej. Postrzeganie bezpieczeństwa jako „poczucia pewności” i przekonania o braku zagrożeń¹⁷ zmusza do refleksji, że obok obiektywnie istniejących zagrożeń na poziom bezpieczeństwa człowieka składają się także subiektywne ich oceny oraz podejmowane na ich podstawie decyzje i działania. Subiektywny charakter mają także wiedza i umiejętności w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom¹⁸, co stawia wysokie oczekiwania działaniom ukierunkowanym na jakość edukacji w zakresie bezpieczeństwa.

9. Organizacje proobronne

Organizacje proobronne, zwłaszcza te masowo zrzeszające młodzież, tworzą własne programy nauczania i systemy szkolenia. Przykładem są Ochotnicze Straże Pożarne, które w umiejętny sposób zostały włączone w zarządzanie kryzysowe, a ogólnopolska edukacja skutkuje właściwym przygotowaniem do działań w sytuacjach kryzysowych. Organizacje proobronne np. związki strzeleckie, harcerze czy myśliwi posiadają też potencjał w postaci kadr instruktorskich, dysponując również bazą sprzętową pozwalającą na wspieranie edukacji obronnej i ochronnej. Możliwe jest także prowadzenie przez te podmioty zajęć dodatkowych w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa, kursów pierwszej pomocy i innych zajęć, odbywających się na terenie szkół lub w środowisku taktycznym. Polem działalności dla organizacji proobronnych może być udział ich przedstawicieli w pracach np. Zespołów Zarządzania Kryzysowego w administracji samorządowej. Organizacje te stanowią wsparcie dla wszystkich służb, inspekcji, straży i innych podmiotów niosących bezpośrednią pomoc ofiarom np. wzorem Wodnego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego.

Organizacje te wielokrotnie udowodniły, że potrafią sprawnie działać w sytuacjach kryzysowych wspierając i uzupełniając służby w ich działaniach. Istnieją sytuacje, w których potrzebna jest prosta pomoc każdego człowieka np. przy umacnianiu zagrożonych wałów przeciwpowodziowych. Wówczas zaangażować mogą się wszystkie organizacje, wykorzystując swoje struktury, siły i możliwości wsparcia. Mogą zapewnić pierwszą pomoc poszkodowanym, a także zabezpieczenie rejonu katastrofy. Współpracując z organizacjami proobronnymi, administracja i służby zapewniają sobie lepszą komunikację społeczną. Są lepiej poinformowane o potrzebach poszkodowanych i mogą prowadzić efektywniejszą dystrybucję niezbędnych

¹⁷ Z. Ściborek, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy problemów z zakresu bezpieczeństwa. Podręcznik Akademicki*, Toruń 2016, s. 207.

¹⁸ J. Kunikowski, *Wiedza obronna. Wybrane problemy edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 2000, s. 52.

poszkodowanym materiałów. Bardzo często działające organizacje proobronne, docierając jako pierwsze bezpośrednio do poszkodowanych, pomagają im i służbom w usuwaniu zniszczeń wywołanych katastrofą oraz w odtwarzaniu zasobów i infrastruktury.

Efektywnie realizowana edukacja dla bezpieczeństwa powinna uwzględniać także podstawowe kompetencje, dzięki którym człowiek może bezpiecznie funkcjonować w otaczającej rzeczywistości. Są to: przewidywanie zagrożeń, zapobieganie niebezpieczeństwom, przygotowanie na wyzwania współczesnego świata (czasu pokoju i czasu wojny) oraz umiejętne reagowanie na zagrożenia¹⁹.

Włączając młodych ludzi do działań obronnych należy pamiętać, że międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych, w szczególności Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 roku, dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych i Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej z dnia 18 października 1907 r., stanowią, że organizacje paramilitarne skupiające osoby dorosłe mogą być włączone do działań bojowych pod warunkiem, że przewodzi im osoba odpowiedzialna za nich, noszą oni stałą i dającą się rozpoznać z daleka odznakę wyróżniającą, jawnie noszą broń i przestrzegają w swych działaniach praw i zwyczajów wojennych. Strona konfliktu, która wciela do swych sił zbrojnych organizację paramilitarną lub uzbrojoną służbę porządku publicznego, powinna powiadomić o tym inne strony konfliktu. Do działań bojowych nie mogą być natomiast wykorzystane dzieci i młodzież, ponieważ konwencje zakazują angażowania do walki dzieci-żołnierzy, tj. osób poniżej 18 roku życia.

10. Podsumowanie

Dzięki edukacji wojskowej realizowanej przez ustawę o ochronie ludności i Obronie Cywilnej oraz ustawę o obronie Ojczyzny, zostanie zintensyfikowana, uporządkowana i lepiej zorganizowana współpraca społeczeństwa z resortem Ministerstwa Obrony Narodowej oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Usystematyzowany i zaktualizowany zostanie zasób wiedzy o przeszkolonych obywatelach. Powstanie system zwiększenia rezerw osobowych Sił Zbrojnych, który uzupełni malejące zasoby rezerwistów. Powstanie system wsparcia samorządów w sytuacjach kryzysowych poprzez tworzenie jednostek (pododdziałów) reagowania kryzysowego.

Dzięki tym działaniom edukacyjnym i szkoleniowym zwiększy się liczba osób, stanowiących zaplecze społeczne Sił Zbrojnych. Poprzez wprowadzenie ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej oraz rozporządzeń wykonawczych, stworzony zostanie system jednostek ochronno-obronnych, możliwych do zaangażowania w reagowanie kryzysowe o charakterze niemilitarnym oraz działań militarnych. Wzrośnie zaangażowanie obywateli w obronność kraju oraz poczucie społecznego bezpieczeństwa. Dzięki edukacji młodzież w większym zakresie zostanie włączona w system wychowania patriotyczno-obronnego, co spowoduje kształtowanie pożądanых z punktu widzenia obronności postaw społecznych.

¹⁹ E. Jagiełło, G. Wierzbicki, *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa dzieci*, Siedlce 2017, s. 23.

Społeczne organizacje proobronne (stowarzyszenia, grupy rekonstrukcyjne) będą odgrywać coraz większą rolę w systemie obronnym, realizując zadania kształtowania postaw obywateli i społeczności lokalnych, w szczególności młodzieży na rzecz bezpieczeństwa państwa, wychowania na historii i tradycjach oręża polskiego. Jeśli chcemy zachować narodowość, tożsamość i wszystkie elementy państwowości musimy być państwem silnym, zorganizowanym, będącym w stanie sobie i swoim obywatelom zagwarantować bezpieczeństwo²⁰.

Głównym założeniem tych wszystkich przedsięwzięć jest wsparcie systemu obronnego Rzeczypospolitej Polskiej poprzez udział wymienionych podmiotów w szkoleniu rezerw osobowych Sił Zbrojnych, przygotowanie do zadań występujących w sytuacji militarnego zagrożenia państwa oraz przygotowanie do systemowych działań w zarządzaniu kryzysowym. Realizacja tych zadań wymaga ścisłej współpracy MON, MSWiA, MEN oraz MNiSW oraz organów samorządu terytorialnego. W tym obszarze współpraca powinna polegać przede wszystkim na stałej koordynacji działań wymienionych resortów w zakresie kształtowania i doskonalenia organizacyjnych, szkoleniowych, logistycznych oraz finansowych założeń współpracy. Koordynacja tej współpracy powinna zapewnić efektywne przygotowanie wyszkolonych rezerw osobowych dla potrzeb mobilizacyjnego rozwinięcia jednostek wojskowych, w tym nowo formowanych jednostek obrony terytorialnej oraz ochotników do zawodowej służby wojskowej. Wzrastające zagrożenie bezpieczeństwa międzynarodowego wymaga zmiany myślenia o bezpieczeństwie w kwestiach związanych z obronnością państwa, nabyciem umiejętności wojskowych oraz przygotowaniem społeczeństwa do radzenia sobie z zagrożeniami wywołanymi działaniami wojennymi oraz podstawami ratownictwa w sytuacjach kryzysowych.

Bibliografia

Literatura

1. Araucz-Boruc A., *Bezpieczeństwo i obronność w edukacji młodzieży*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2015.
2. Jagiełło E., Wierzbicki G., *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa dzieci*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2017.
3. Jakubczak R., Flis J., *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku*, Warszawa 2006.
4. Kitler W., *Istota bezpieczeństwa narodowego*, [w:] *Edukacja obronna społeczeństwa*, B. Wiśniewski, W. Fehler (red.), Białystok 2006.
5. Korzeniowski L.F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa 2017.
6. Kunikowski J., *Wiedza obronna. Wybrane problemy edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 2000.
7. Ściborek Z., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy problemów z zakresu bezpieczeństwa. Podręcznik Akademicki*, Toruń 2016.

²⁰ <https://www.msn.com/pl-pl/wiadomosci/polska/gotowo%C5%9B%C4%87-obronna-to-nie-tylko-szkolenia-wojskowe/> – [dostęp: 23.03.2025 r.].

8. Tyrała P., *Zarządzanie bezpieczeństwem w warunkach gospodarki rynkowej*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, (red). P. Tyrała, Kraków 2000.
9. Urych I., *Potencjał obronny klas wojskowych. Teoretyczno-empiryczne aspekty kształcenia obronnego*, Warszawa 2019.
10. Pismo CWCR nr 2382/23 z 21 marca 2023 r. dane statystyczne Centralnego Wojskowego Centrum Rekrutacji MON, na dzień 20 marca 2023 r.

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. z 2013 r., poz. 1166.
2. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Tj. z dnia 11 września 2024 r., Dz.U. z 2024 r. poz. 1571.
3. Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 1 sierpnia 2022 r., poz. 1717.
4. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. z 2018 r. poz. 467 ze zm.
5. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. z 2017 r. poz. 356 ze zm.

Źródła internetowe

1. Edukacja z wojskiem – to już trzecia edycja wspólnego program MON i MEN – Ministerstwo Obrony Narodowej, <https://www.gov.pl/> – [dostęp: 15.04.2025 r.].
2. <https://wcrsandomierz.wp.mil.pl/aktualnosci/edukacja-z-wojskiem-ii-edycja/> – [dostęp: 23.04.2025 r.].
3. <https://www.gov.pl/web/edukacja/edukacja-z-wojskiem> – [dostęp: 26.03.2025 r.].
4. Trenuj z wojskiem po raz szósty. Startuje kolejna edycja szkoleń wojskowych - Ministerstwo Obrony Narodowej - Portal Gov.pl – [dostęp: 21.03.2025 r.].
5. Legia Akademicka – Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, <https://www.gov.pl/> – [dostęp: 23.04.2025 r.].
6. D. Kowalska, *Gotowi na wszystko, czyli szkolenia wojskowe dla chętnych*, <https://i.pl/gotowi-na-wszystko-czyli-szkolenia-wojskowe-dla-chetnych/ar/c1p2-27347491> – [dostęp: 21.03.2025 r.].
7. <https://www.msn.com/pl-pl/wiadomosci/polska/gotowo%C5%9B%C4%87-obronna-to-nie-tylko-szkolenia-wojskowe/> – [dostęp: 23.03.2025 r.].

st. kpt. dr Damian Witczak¹

Problemy praktyczne i kierunki reform dotyczące odpowiedzialności dyscyplinarnej w Państwowej Straży Pożarnej

Abstrakt

Celem niniejszej pracy jest analiza problemów praktycznych związanych z funkcjonowaniem systemu odpowiedzialności dyscyplinarnej w Państwowej Straży Pożarnej, ze szczególnym uwzględnieniem podstaw prawnych, skuteczności istniejących mechanizmów kontrolnych oraz kierunków potencjalnych reform. Szczególną uwagę poświęcono regulacjom ustawowym określającym zasady odpowiedzialności dyscyplinarnej, a także praktyczne aspekty stosowania poszczególnych kar dyscyplinarnych. Praca ma na celu udzielenie odpowiedzi na zasadnicze pytanie, czy obowiązujące w PSP przepisy dyscyplinarne zapewniają wystarczające gwarancje sprawiedliwości proceduralnej i ochrony praw funkcjonariuszy. Problemy badawcze zostały ujęte w formie następujących pytań: czy obecne podstawy prawne regulujące odpowiedzialność dyscyplinarną w PSP zapewniają przejrzystość, proporcjonalność i skuteczność postępowań dyscyplinarnych? Na ile skuteczne są istniejące mechanizmy kontrolne i odwoławcze? Jakie zmiany legislacyjne i organizacyjne są potrzebne, aby zwiększyć gwarancje ochrony praw funkcjonariuszy PSP?

Hipoteza badawcza zakłada, że mimo formalnej przejrzystości przepisów, system odpowiedzialności dyscyplinarnej w PSP jest w praktyce stosowany w sposób niejednolity, co może prowadzić do naruszenia zasady proporcjonalności. Sytuacja ta wskazuje na potrzebę reform o charakterze legislacyjnym i organizacyjnym.

W analizie zastosowano głównie metodę dogmatycznoprawną, polegającą na szczegółowym badaniu obowiązujących przepisów prawa, ich interpretacji oraz ugruntowanej praktyki orzeczniczej w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność dyscyplinarna, strażak, Państwowa Straż Pożarna, upomnienie na piśmie, kara dyscyplinarna, odwołanie.

1. Wprowadzenie

Państwowa Straż Pożarna (dalej jako: PSP) to jedna z formacji mundurowych utożsamiana z wielką odwagą strażaków, ich poświęceniem i gotowością niesienia

¹ Adiunkt w Katedrze Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego WPiA URad., radca prawny.

pomocy w niemal każdej sytuacji. Funkcjonariusze pożarnictwa cieszą się ogromnym zaufaniem społecznym, a ich służba często wykracza poza standardowe obowiązki zawodowe. Strażacy często narażają swoje życie, by ratować innych. Jednak z tą szlachetną misją idzie w parze również skomplikowana struktura organizacyjna i system norm prawnych, który reguluje zachowania funkcjonariuszy pożarnictwa także w wewnętrznym aspekcie działań służbowych – jednym z takich mechanizmów jest odpowiedzialność dyscyplinarna.

Odpowiedzialność dyscyplinarna w PSP pełni niezwykle istotną rolę. Ma ona na celu zapewnienie porządku służbowego, wzmacnianie dyscypliny i dbałość o etykę zawodową. Jednak, choć przepisy regulujące tę kwestię są jasno określone przez ustawodawcę, w praktyce mogą rodzić różne trudności. Pojawiają się wątpliwości dotyczące proporcjonalności stosowanych kar oraz rzeczywistej ochrony praw funkcjonariuszy. W kontekście odpowiedzialności dyscyplinarnej istotne znaczenie ma kara upomnienia na piśmie, która wydaje się być łagodna, a może nieść poważne konsekwencje zarówno zawodowe, jak i psychologiczne.

Niniejsza praca jest próbą zrozumienia, jak obecny system odpowiedzialności dyscyplinarnej strażaków funkcjonuje w praktyce oraz jakie problemy się z tym wiążą. Warto przeanalizować, czy przepisy, które powinny chronić i regulować, nie powodują czasem dodatkowych trudności dla samych funkcjonariuszy oraz czy istnieją możliwości ich usprawnienia.

2. Podstawy prawne odpowiedzialności dyscyplinarnej w Państwowej Straży Pożarnej

Najważniejszym aktem prawnym regulującym kwestie związane z odpowiedzialnością dyscyplinarną w PSP jest ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej². Zasadnicze znaczenie mają przepisy rozdziału 11 przywołanej ustawy. W postępowaniu dyscyplinarnym w pierwszej kolejności zastosowanie mają przepisy ustawy o Państwowej Straży Pożarnej, zaś w nieuregulowanym w ustawie zakresie stosownie do treści przepisu art. 124n ustawy o PSP stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego³. Postępowanie dyscyplinarne wobec funkcjonariusza pożarnictwa ma charakter postępowania represyjnego. Przepisy ustawy o Państwowej Straży Pożarnej (art. 115-124n) zawierają regulację materialnoprawną i procesową postępowania dyscyplinarnego. Przepisy te w zasadzie całościowo regulują zasady odpowiedzialności i tryb postępowania dyscyplinarnego.

Analiza funkcjonowania przepisów dyscyplinarnych obowiązujących w Państwowej Straży Pożarnej pozwala stwierdzić, że normy dotyczące oskarżyciela publicznego stosuje się do rzecznika dyscyplinarnego, a uregulowania odnoszące się

² Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej, t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1443 ze zm., (dalej jako: ustawa o PSP).

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 46 ze zm.

do podejrzanego (oskarżonego) stosuje się do obwinionego. Postępowanie dyscyplinarne przeprowadzone jest przez uprawnione do tego organy, stosownie do treści przepisu art. 121 ust. 1 ustawy o PSP. W pierwszej instancji orzekają Komisje Dyscyplinarne I instancji, a w drugiej instancji – Odwoławcza Komisja Dyscyplinarna przy Komendancie Głównym PSP. Każda komisja dyscyplinarna funkcjonuje na zasadach sądu⁴.

Ponadto, na mocy art. 124m ustawy o PSP wydane zostało rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 21 listopada 1997 r. w sprawie szczegółowej organizacji komisji dyscyplinarnych oraz szczegółowych zasad wykonywania kar dyscyplinarnych wobec strażaków Państwowej Straży Pożarnej⁵. Przepisy Kodeksu postępowania karnego – stosownie do art. 124n ustawy o PSP – stosuje się w postępowaniu dyscyplinarnym jedynie w sprawach nieuregulowanych. Taka regulacja oznacza, że do spraw dotyczących postępowania dyscyplinarnego strażaków nie będą miały zastosowania przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego. Wynika to z faktu wyczerpania zagadnień proceduralnych postępowania dyscyplinarnego strażaków w ustawie o Państwowej Straży Pożarnej uzupełnionej Kodeksem postępowania karnego⁶.

Zgodnie z art. 115 ust. 1 ustawy o PSP, strażak odpowiada dyscyplinarnie za zawinione, nienależyte wykonywanie obowiązków służbowych oraz za czyny sprzeczne ze złożonym ślubowaniem. Stosownie zaś do treści art. 115 ust. 2 ustawy, strażak odpowiada dyscyplinarnie również za popełnione przestępstwa lub wykroczenia, niezależnie od odpowiedzialności karnej⁷.

Postępowanie dyscyplinarne wiąże się z prowadzeniem wewnętrznego postępowania w przypadku nienależytego i zawinionego wykonywania obowiązków służbowych. Warunkiem zastosowania odpowiedzialności dyscyplinarnej jest nie tylko wykazanie nienależytego wykonywania obowiązków służbowych oraz popełnienie czynów sprzecznych ze złożonym ślubowaniem, lecz także wykazanie, że były ono zawinione⁸. Ten rodzaj odpowiedzialności dotyczy naruszenia obowiązków zawodowych, postępowania niezgodnego z deontologią zawodową oraz czynów nieetycznych uchybiających godności zawodu. Istotą odpowiedzialności dyscyplinarnej jest

⁴ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 12 lutego 2024 r., II SA/Wa 654/23, LEX nr 3755830.

⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 21 listopada 1997 r. w sprawie szczegółowej organizacji komisji dyscyplinarnych oraz szczegółowych zasad wykonywania kar dyscyplinarnych wobec strażaków Państwowej Straży Pożarnej, Dz.U. nr 144, poz. 968.

⁶ Wyrok NSA z dnia 15 stycznia 2025 r., III OSK 6315/21, LEX nr 3852116.

⁷ K. Nowak, *Postępowania dyscyplinarne w służbach mundurowych podległych Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji w szczególności na tle ustawy o Państwowej Straży Pożarnej oraz ustawy o Straży Granicznej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Służby Pożarniczej” 2020, Nr 75/3, s. 241-259.

⁸ Wyrok NSA z dnia 11 lutego 2010 r., I OSK 1044/09, LEX nr 1611986.

zastosowanie sankcji typu represyjnego za czyn stanowiący przewinienie dyscyplinarne. Mając na uwadze znaczenie problematyki moralnej w wykonywaniu zawodu strażaka i jego służebną rolę wobec społeczeństwa, a także konieczność wzmocnienia oraz uzupełnienia obowiązków i praw strażaka, ustanowiono Zasady etyki zawodowej funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej, które zatwierdził Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej⁹.

Według utrwalonej linii orzeczniczej, odpowiedzialność dyscyplinarna strażaka jest niezależna i autonomiczna względem odpowiedzialności karnej. Oznacza to, że w przypadku zbiegu obu rodzajów odpowiedzialności podczas postępowania dyscyplinarnego ponownie analizuje się okoliczności dotyczące popełnionego czynu, a także weryfikuje się podstawy prawne odpowiedzialności karnej. Odpowiedzialność dyscyplinarna ma charakter następczy wobec odpowiedzialności karnej, co oznacza, że ukaranie strażaka w postępowaniu dyscyplinarnym wymaga uprzedniego prawomocnego wyroku sądu karnego potwierdzającego popełnienie przez niego przestępstwa¹⁰.

W kwestii kar dyscyplinarnych, ustawa o PSP w art. 117 ust. 1 jasno precyzuje katalog sankcji. Kary te są uszeregowane według stopnia surowości – od najłagodniejszej do najsurowszej. System ten obejmuje pięć rodzajów kar: upomnienie, nagana, wyznaczenie na niższe stanowisko służbowe, obniżenie stopnia oraz wydalenie ze służby. Ten zamknięty katalog zapewnia jasność i przejrzystość w stosowaniu kar oraz daje przełożonym narzędzia dostosowane do wagi przewinienia¹¹.

W przypadku drobniejszych przewinień, które nie uzasadniają wszczęcia pełnego postępowania dyscyplinarnego, na podstawie art. 118 ustawy o PSP, przełożony ma prawo wymierzyć strażakowi karę upomnienia na piśmie. Ważne jest jednak, aby kara ta została wymierzona nie później niż trzy miesiące od momentu, gdy przełożony dowiedział się o przewinieniu. Takie brzmienie przepisu gwarantuje, że nie będzie ona stosowana zbyt późno, co mogłoby podważyć jej sens i skuteczność. Istotą wprowadzenia tego rozwiązania było natychmiastowe zdyscyplinowanie strażaków bez konieczności wszczynania postępowania dyscyplinarnego. Upomnienie na piśmie jest wymierzane przez przełożonego dyscyplinarnego¹².

Z kolei postępowanie dyscyplinarne prowadzone w oparciu o art. 115 ust. 1 lub 2 ustawy o PSP toczy się przed właściwą komisją dyscyplinarną, która po przeprowadzeniu postępowania wydaje stosowne orzeczenie. Od orzeczenia wydanego przez komisję dyscyplinarną w pierwszej instancji przysługuje prawo do złożenia

⁹ Zasady etyki zawodowej funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej, <https://www.gov.pl/web/kppsp-aleksandrow-kujawski/zasady-etyki-zawodowej-funkcjonariuszy-psp> – [dostęp: 10.06.2025r.].

¹⁰ Wyrok NSA z dnia 1 czerwca 2022 r., III OSK 1490/21, LEX nr 3370955.

¹¹ K. Kwapisz-Krygel, [w:] *Ustawa o Państwowej Straży Pożarnej. Komentarz*, Warszawa 2014, art. 117.

¹² A. Witczak, D. Witczak, *Upomnienie na piśmie*, „Przegląd Pożarniczy” 2024, Nr 9, s. 30-33.

odwołania. Z tej możliwości mogą skorzystać zarówno obwiniony strażak, jak i jego obrońca, a także rzecznik dyscyplinarny, który reprezentuje interesy przełożonego dyscyplinarnego. Dzięki temu procesowi odwoławczemu możliwe jest ponowne rozpatrzenie sprawy przez komisję drugiej instancji.

Jeżeli którakolwiek ze stron uzna, że rozstrzygnięcie odwoławcze nadal jest niesprawiedliwe lub narusza przepisy prawa, istnieje również możliwość wniesienia skargi do właściwego terytorialnie dla „siedziby OKD” sądu administracyjnego. W dalszej kolejności, po rozpatrzeniu skargi przez sąd, możliwe jest złożenie skargi kasacyjnej do Naczelnego Sądu Administracyjnego.

3. Praktyczne problemy na gruncie stosowania przepisów o odpowiedzialności dyscyplinarnej

System odpowiedzialności dyscyplinarnej w Państwowej Straży Pożarnej wydaje się być spójny i wystarczająco precyzyjny na poziomie legislacyjnym. Jednak jego praktyczne stosowanie ujawnia kilka problemów interpretacyjnych oraz trudności o charakterze proceduralnym. W efekcie mogą one wpływać nie tylko na przejrzystość samego postępowania, lecz także na poczucie sprawiedliwości wśród funkcjonariuszy, a także na zapewnienie dyscypliny w służbie. W istocie oznacza to, że pomimo istniejących, uporządkowanych zasad odpowiedzialności dyscyplinarnej, praktyka ich stosowania w służbie rodzi pewne wątpliwości.

Odpowiedzialność dyscyplinarna strażaków w Państwowej Straży Pożarnej to bardzo istotny element dla funkcjonowania całej formacji. Zawarta w art. 115 ustawy o PSP reguła odpowiedzialności, obejmuje bardzo szeroki zakres – strażak może zostać pociągnięty do odpowiedzialności nie tylko za zawinione, nienależyte wykonywanie swoich obowiązków służbowych, ale także za czyny, które są sprzeczne z treścią złożonego ślubowania. Przepisy te zawierają pojęcia dość ogólne. Z jednej strony umożliwia elastyczność i dostosowanie się do różnorodnych sytuacji, z jakimi mogą się mierzyć funkcjonariusze, ale z drugiej strony – otwiera drzwi do szerokich interpretacji i wątpliwości. Co dokładnie oznacza „nienależyte wykonywanie obowiązków służbowych”? Jakie konkretne zachowania można uznać za „czyny sprzeczne ze ślubowaniem”? Odpowiedź na te pytania nie jest jednoznaczna ani oczywista. Brak precyzyjnych definicji i kryteriów sprawia, że ocena danego zachowania bardzo często zależy od indywidualnego podejścia przełożonych, a także od miejscowych zwyczajów i praktyk w poszczególnych jednostkach PSP. W efekcie można mówić o ryzyku arbitralności w decyzjach dyscyplinarnych – sytuacje pozornie podobne mogą być kwalifikowane zupełnie inaczej. Taka niejednorodność budzi uzasadnione obawy zarówno z punktu widzenia służby, jak i samych strażaków.

Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie w wyroku z dnia 10 lutego 2012 r. wskazał, że choć ustawa o Państwowej Straży Pożarnej nie wskazuje wprost, co należy rozumieć przez zawinione, nienależyte wykonywanie obowiązków służbowych, to stawienie się na służbę w stanie wskazującym na spożycie alkoholu i to w sytuacji, gdy strażak pełni samodzielnie odpowiedzialną funkcję, jest czynem nagannym,

który można zakwalifikować jako zawinione, nienależyte wykonywanie obowiązków służbowych. Tego rodzaju przewinienie można rozpatrywać w kategoriach sprzeniewierzenia się złożonemu ślubowaniu¹³.

Ta ogólność przepisów, choć może być atutem, bo daje możliwość uwzględnienia różnorodności i specyfiki sytuacji, jednocześnie stanowi wyzwanie dla całego systemu odpowiedzialności dyscyplinarnej. Powstaje pytanie, czy nie warto byłoby wprowadzić bardziej szczegółowych wytycznych lub kryteriów, które pomogłyby ograniczyć subiektywność ocen i ułatwiłyby podejmowanie decyzji. Tym bardziej, że w służbie takiej jak PSP, gdzie od strażaka wymaga się nie tylko fachowości, ale również odpowiedzialności moralnej i etycznej, jasność i przewidywalność prawa dyscyplinarnego jest niezbędna do budowania zaufania i poczucia bezpieczeństwa wśród funkcjonariuszy.

W praktyce, brak jednoznacznych granic i definicji oznacza, że sytuacje będące na granicy „nienależytego wykonywania obowiązków” czy „czynów sprzecznych ze ślubowaniem” mogą być różnie interpretowane. Jeden przełożony może uznać dane zachowanie za drobne uchybienie, które nie wymaga wszczęcia postępowania dyscyplinarnego, podczas gdy inny może potraktować to jako poważne naruszenie, skutkujące nałożeniem kary. Taka rozbieżność nie sprzyja stabilności wewnętrznej dyscypliny.

Odpowiedzialność dyscyplinarna strażaków za przestępstwa i wykroczenia, przewidziana w art. 115 ust. 2 ustawy o PSP, to temat niezwykle złożony i budzący liczne kontrowersje. Przepis ten jednoznacznie stanowi, że funkcjonariusz odpowiada dyscyplinarnie nie tylko za naruszenia związane bezpośrednio z pełnieniem obowiązków służbowych, ale także za wszelkie przestępstwa i wykroczenia, które popełnił – niezależnie od odpowiedzialności karnej, jaka może mu zostać postawiona. Taka konstrukcja prawa powoduje, że zakres odpowiedzialności dyscyplinarnej jest jeszcze szerszy niż mogłoby się wydawać. Literalne brzmienie przepisu wskazuje, iż nawet czyny popełnione poza służbą, w życiu prywatnym, mogą podlegać ocenie dyscyplinarnej. To budzi istotne wątpliwości natury interpretacyjnej i praktycznej, ponieważ należy przypomnieć, że ustawa o PSP jest przede wszystkim pragmatyką służbową. Odpowiedzialność dyscyplinarna powinna więc koncentrować się przede wszystkim na zachowaniach funkcjonariuszy, które mają bezpośredni wpływ na jakość i rzetelność pełnienia obowiązków służbowych lub które mogą negatywnie oddziaływać na wizerunek i zaufanie do całej formacji. Pojawia się zatem zasadniczy dylemat: czy każde wykroczenie popełnione przez strażaka poza służbą, takie jak np. przekroczenie przepisów drogowych czy inne przewinienia w sferze prywatnej, powinno bezwzględnie skutkować wszczęciem postępowania dyscyplinarnego? W aktualnym stanie prawnym brak jest klarownych kryteriów i wytycznych, które pozwoliłyby precyzyjnie ocenić, w jakim stopniu dany czyn jest powiązany z pełnioną służbą i czy rzeczywiście podważa zdolność funkcjonariusza do prawidłowego wykonywania zadań w PSP. Z tego wynika praktyczny wniosek, że wykroczenia popełnione

¹³ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 10 lutego 2012 r., II SA/Wa 1912/11, LEX nr 1123259.

przez strażaków powinny być oceniane przede wszystkim pod kątem intencji oraz związku z obowiązkami służbowymi, a nie automatycznie stanowić podstawę do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego. Taka perspektywa pozwoliłaby uniknąć nadmiernego formalizmu i niesprawiedliwych konsekwencji za przewinienia o charakterze prywatnym, które nie mają istotnego wpływu na służbę czy wizerunek PSP.

W kontekście niezależności odpowiedzialności karnej od dyscyplinarnej, osoba skazana może zostać obciążona zarówno sankcjami karnymi, jak i dyscyplinarnymi. Artykuł 115 ust. 2 ustawy o PSP wskazuje, że strażak podlega odpowiedzialności dyscyplinarnej za przestępstwa lub wykroczenia, niezależnie od postępowania karnego. Jak słusznie wskazał M. Rogalski, w tak zaistniałym stanie prawnym, w przypadku strażaka, nie stosuje się zasady *ne bis in idem* między postępowaniami karnym i dyscyplinarnym. Godzi się to z przepisami konstytucyjnymi (zgodnie z wyrokiem TK z dnia 8 października 2002 r., K 36/00), choć może budzić wątpliwości w świetle Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r.¹⁴, który ustanawia zakaz podwójnego karania za ten sam czyn już prawomocnie osądzony lub uniewinniony według systemu prawnego danego kraju¹⁵. W myśl Kodeksu postępowania karnego, zasada ta jest przesłanką, której spełnienie skutkuje umorzeniem postępowania, które po prawomocnym zakończeniu nie może być ponownie wszczynane w tym samym zakresie wobec tej samej osoby, zgodnie z zasadą *ne bis in idem*¹⁶.

W wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 15 kwietnia 2004 r.¹⁷ wskazano, że postępowanie dyscyplinarne charakteryzuje się samodzielnością i odrębnością od karnego, gdzie odpowiedzialność dyscyplinarna jest prowadzona niezależnie od karnej. Ważne jest, aby każde z tych postępowań przeprowadzone było na podstawie indywidualnie ustalonych i ocenianych dowodów. Nie można ograniczać postępowania dowodowego do materiału zebranego w innym postępowaniu¹⁸. Kiedy zaistnieją przesłanki, które mogą wskazywać, że czyn stanowi zarówno przestępstwo, jak i przewinienie dyscyplinarne, przełożony dyscyplinarny zobowiązany jest do wszczęcia odpowiedniego postępowania dyscyplinarnego. Zasada legalizmu, analogicznie jak w przypadku prokuratora, obowiązuje także przełożonego dyscyplinarnego¹⁹.

¹⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167.

¹⁵ M. Rogalski, [w:] *Państwowa Straż Pożarna. Komentarz*, (red.) P. Szustakiewicz, M. Wieczorek, LEX/el. 2024, art. 115.

¹⁶ Por. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, (red.) P. Hofmański, Warszawa 1999, s. 129.

¹⁷ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 15 kwietnia 2004 r., sygn. akt II SA 1561/03, LEX nr 150843.

¹⁸ Wyrok WSA w Gliwicach z dnia 30 października 2009 r., sygn. akt IV SA/Gl 560/09, LEX nr 574086.

¹⁹ D. Korczyński, *Zbieg odpowiedzialności dyscyplinarnej z odpowiedzialnością karną lub za wykroczenie*, [w:] *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, (red.) P. Jóźwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011, s. 59.

W przepisach ustawy o Państwowej Straży Pożarnej (art. 117 ust. 1) zawarto katalog kar dyscyplinarnych, które mogą zostać nałożone na strażaka w przypadku naruszenia obowiązków służbowych lub innych przewinień. Choć na pierwszy rzut oka katalog ten wydaje się klarowny i precyzyjny, w praktyce pojawiają się istotne wątpliwości związane zwłaszcza z karami degradacji – zarówno stanowiskowej, jak i stopniowej. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem komisja dyscyplinarna, która wydaje orzeczenie, nie ma prawa do tego, aby w osnowie orzeczenia wskazywać dokładnie, na jakie niższe stanowisko służbowe zostanie przeniesiony ukarany strażak, ani do jakiego stopnia zostanie zdegradowany. Komisja dyscyplinarna nie ma uprawnień do samodzielnego decydowania o konkretnym stanowisku lub stopniu na które ma zostać przeniesiony strażak. Jej rola ogranicza się do orzekania o winie i wymierzania kary, a nie do wskazywania konkretnego stanowiska lub stopnia w ramach tej kary. Ustawa określa katalog kar, a komisja wybiera odpowiednią karę w ramach tego katalogu, ale nie ma kompetencji do decydowania o tym, na jakie konkretnie stanowisko lub stopień powinien zostać przeniesiony ukarany strażak. Taka rozdzielność pomiędzy wymiarem kary a jej wykonaniem wynika z zasady rozdzielienia kompetencji: komisja ustala rodzaj i zakres kary, natomiast jej realizacja należy do właściwych przełożonych uprawnionych do powołania lub mianowania, czyli właściwych komendantów.

Praktyczne skutki tego rozwiązania bywają problematyczne. Strażacy często nie mają jasności co do ostatecznego wymiaru nałożonej na nich kary degradacyjnej. Brak precyzyjnej informacji o tym, do jakiego stopnia został obniżony stopień lub na jakie stanowisko strażak został przeniesiony, generuje poczucie braku przejrzystości i może prowadzić do niepewności co do dalszej drogi służbowej. Ten stan rzeczy bywa również powodem częstych zarzutów w odwołaniach składanych od orzeczeń komisji dyscyplinarnych, gdzie podnosi się argumenty o niejasności i niedostatecznym uzasadnieniu wymiaru kary. W tym miejscu warto zaznaczyć, że w myśl art. 124e ustawy o PSP uzasadnienie orzeczenia komisji dyscyplinarnej sporządza się na piśmie w terminie 7 dni od dnia ogłoszenia orzeczenia, które wraz z uzasadnieniem, doręcza się rzecznikowi dyscyplinarnemu i obwinionemu lub jego obrońcy. Praktyka orzecznicza wśród poszczególnych komisji dyscyplinarnych pozwala wysnuć wniosek, że w przypadku wymierzenia kary dyscyplinarnej wyznaczenia na niższe stanowisko służbowe lub obniżenie stopnia to właśnie w treści uzasadnienia warto wskazać do jakiego dokładnie odpowiednio – stanowiska służbowego lub stopnia – należy zdegradować strażaka.

4. Kierunki reform i postulaty *de lege ferenda*

W świetle analizy dotychczasowych regulacji oraz praktycznych problemów związanych ze stosowaniem odpowiedzialności dyscyplinarnej w Państwowej Straży Pożarnej, niezbędne wydają się działania zmierzające do modernizacji i usprawnienia tego systemu. Proponowane kierunki reform powinny uwzględniać zarówno aspekty prawne, jak i organizacyjne, aby zagwarantować przejrzystość, sprawiedliwość oraz efektywność postępowania dyscyplinarnego.

Niniejsza analiza pozwala wysnuć wniosek, że obecne regulacje, choć stosunkowo precyzyjne, pozostawiają pole do interpretacji, co prowadzi do niejednolitego stosowania prawa. W szczególności dotyczy to takich kwestii jak zakres odpowiedzialności dyscyplinarnej, gdyż istnieje potrzeba jednoznacznego określenia, czy odpowiedzialność obejmuje czyny popełnione poza służbą oraz w jakim zakresie strażak może być pociągnięty do odpowiedzialności za wykroczenia i przestępstwa, które nie mają bezpośredniego związku z wykonywaniem obowiązków służbowych. Warto także precyzyjnie określić katalog kar dyscyplinarnych – zwłaszcza w zakresie kar takich jak obniżenie stopnia czy wyznaczenie na niższe stanowisko, gdzie obecnie brak jest jasnych wytycznych dotyczących szczegółów wykonania kary. Wprowadzenie katalogu bardziej szczegółowych sankcji i procedur ich stosowania pozwoli uniknąć niepewności i sporów interpretacyjnych.

Kolejnym istotnym aspektem, który wymaga pilnej uwagi, jest etap czynności sprawdzających. Zaznaczenia wymaga, że kluczowym elementem postępowania dyscyplinarnego jest właściwy wybór rzecznika dyscyplinarnego, który powinien posiadać odpowiednie doświadczenie, kompetencje i przygotowanie oraz cieszyć się szacunkiem i uznaniem wśród strażaków. Obecne regulacje ograniczają się do określenia, iż funkcję tę pełni oficer pełniący służbę w komendzie wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej, nie przewidując jednak dodatkowych kryteriów. W opinii autora, niezbędna jest nowelizacja uwzględniająca przepisy pozwalające na powoływanie na rzecznika dyscyplinarnego strażaka z wiedzą i doświadczeniem koniecznymi do prawidłowego wykonywania tej roli, w tym posiadanie pozytywnej opinii służbowej oraz znajomość przepisów dyscyplinarnych PSP. Dodatkowo, warto rozważyć wprowadzenie wymogu niekaralności dyscyplinarnej oraz przepisu wymuszającego pisemną zgodę na pełnienie tej funkcji. Aktualnie, rozdział 11 ustawy o PSP przewiduje wybór rzecznika do konkretnej sprawy. Warto zastanowić się nad utworzeniem w strukturach PSP zespołów rzeczników dyscyplinarnych przy komendantach wojewódzkich, Akademii Pożarniczej oraz Komendancie Głównym PSP. Proponuje się powoływanie członków tych zespołów spośród strażaków zarówno z poszczególnych województw, jak i szkół pożarniczych. Logicznym byłoby, aby zespoły były ustanawiane przez Komendanta Głównego PSP na okres czterech lat, z liczebnością dostosowaną do obszaru działania, z minimalną liczbą członków wynoszącą osiem osób, a maksymalną – piętnaście. Nowelizacja mogłaby także umożliwiać uzupełnianie zespołów w dowolnym momencie, co ułatwiłoby ich członkom uczestnictwo w procesach szkoleniowych, które mogłyby być organizowane przez Komendę Główną PSP. Warto zauważyć, że bieżące przepisy nie przewidują procedury odwołania rzecznika dyscyplinarnego. Dlatego, zdaniem autora niniejszego artykułu, Komendant Główny PSP powinien posiadać prawo do odwoływania rzecznika w przypadkach uzasadniających ustanie stosunku służbowego, ukaranie dyscyplinarne lub przeniesienie poza obszar danego województwa. Nie pozostawia wątpliwości fakt, że rzecznik dyscyplinarny musi być wyposażony w precyzyjnie określone uprawnienia do zbierania dowodów i podejmowania działań niezbędnych dla wyjaśnienia sprawy, włączając w to przesłuchiwanie świadków i obwinionego oraz

przeprowadzanie w szczególności oględzin i konfrontacji. Powinien mieć także uprawnienie do zlecania ekspertyz i badań oraz kontrolowania materiału dowodowego w celu oceny zasadności wniosku o wszczęcie postępowania. Reforma powinna zawierać zapis, zgodnie z którym koszty tych działań pokrywałby przełożony dyscyplinarny strażaka, którego dotyczy postępowanie²⁰.

Równie ważne jest jasne ustalenie i konsekwentne przestrzeganie terminów postępowania dyscyplinarnego. Unikanie przewlekłości oraz nieuzasadnionych opóźnień ma kluczowe znaczenie, ponieważ długotrwałe oczekiwanie na rozstrzygnięcie może wywoływać znaczny stres, wpływać negatywnie na stan psychiczny strażaka oraz zaburzać jego funkcjonowanie zarówno zawodowe, jak i osobiste. Ponadto doświadczenie orzecznicze poszczególnych komisji dyscyplinarnych pokazuje, że dla dobra służby postępowanie powinno zostać zakończone możliwie w jak najkrótszym czasie. Obecnie ustawodawca wskazuje, że postępowanie dyscyplinarne w pierwszej instancji powinno być zakończone w terminie 30 dni od dnia wpływu wniosku. W uzasadnionych przypadkach postępowanie może być przedłużone na czas oznaczony²¹. Z uwagi na odpowiednie stosowanie przepisów kodeksu postępowania karnego terminy te nie są zachowywane. Tytułem przykładu można tu wskazać na przepisy dotyczące m.in. doręczeń także konieczności zawiadomienia obwinionego na siedem dni przed planowanym terminem pierwszej rozprawy. Z kolei w art. 124f ustawy o PSP ustawodawca wskazał, że odwołanie powinno być rozpoznane przez komisję II instancji w terminie 7 dni od dnia jego wpływu do odwoławczej komisji dyscyplinarnej. Aspekty te powinny być jak najszybciej znowelizowane.

Jednym z kluczowych wyzwań, z jakim mierzy się system odpowiedzialności dyscyplinarnej w Państwowej Straży Pożarnej, jest zapewnienie spójności orzecznictwa komisji dyscyplinarnych na różnych szczeblach. Brak jednolitego stosowania przepisów prowadzi do rozbieżności w decyzjach, co z kolei może powodować poczucie niesprawiedliwości wśród funkcjonariuszy i obniżać zaufanie do całego systemu.

W odpowiedzi na te trudności, rekomenduje się wprowadzenie wytycznych lub instrukcji interpretacyjnych, które stanowiłyby stały punkt odniesienia dla komisji dyscyplinarnych. Takie dokumenty miałyby na celu usystematyzowanie kryteriów oceny przewinień dyscyplinarnych oraz wskazanie jednolitych standardów orzekania, co sprzyjałoby większej przejrzystości i przewidywalności decyzji.

Istotnym elementem w tym procesie są także regularne szkolenia członków komisji dyscyplinarnych, które powinny obejmować zarówno aktualizację wiedzy z zakresu prawa dyscyplinarnego, jak i doskonalenie umiejętności proceduralnych.

²⁰ D. Witczak, *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Państwowej Straży Pożarnej – uwagi de lege ferenda dotyczące czynności sprawdzających prowadzonych przez rzeczownika dyscyplinarnego*, [w:] *Prawo publiczne i prywatne w obliczu współczesnych wyzwań jury-sprudencji*, Ł. Pilarz (red.), Lublin 2023, s. 32-33.

²¹ Art. 124b ustawy o PSP.

Systematyczne podnoszenie kompetencji osób decydujących o losach funkcjonariuszy pomaga ograniczyć błędy, minimalizować arbitralność i wspierać profesjonalizm orzecznictwa.

Ponadto w celu zwiększenia transparentności i możliwości monitorowania skuteczności systemu, warto rozważyć publikację zanonimizowanych zbiorczych statystyk dotyczących orzeczeń dyscyplinarnych. Takie raporty pozwolą nie tylko na identyfikację powtarzających się problemów czy obszarów wymagających zmian, lecz także na budowanie świadomości wśród strażaków oraz społeczeństwa na temat funkcjonowania systemu odpowiedzialności dyscyplinarnej oraz poziomu dyscypliny w służbie.

System odpowiedzialności dyscyplinarnej w Państwowej Straży Pożarnej powinien wykraczać poza czysto represyjny charakter i uwzględniać również aspekty psychologiczne oraz resocjalizacyjne. Warto podkreślić, że funkcjonariusze, którzy naruszyli dyscyplinę, często znajdują się w trudnej sytuacji emocjonalnej lub życiowej, co może mieć wpływ na ich zachowanie i efektywność służby. Dlatego też nowoczesne podejście do odpowiedzialności dyscyplinarnej powinno obejmować wsparcie psychologiczne, które pozwoli strażakom radzić sobie ze stresem, presją oraz trudnościami wynikającymi z postępowania dyscyplinarnego.

Ponadto zamiast skupiać się wyłącznie na wymierzaniu kary, warto rozważyć wprowadzenie środków naprawczych i prewencyjnych. Takie działania mogą obejmować programy szkoleniowe, coaching czy indywidualne plany poprawy postawy i zachowania, które umożliwią strażakom powrót do pełnej sprawności zawodowej i odbudowanie zaufania w jednostce. Podejście to sprzyja reintegracji funkcjonariuszy, minimalizuje negatywne skutki izolacji czy stygmatyzacji, a także wzmacnia kulturę wsparcia i odpowiedzialności w całej formacji. W ten sposób system dyscyplinarny staje się nie tylko narzędziem karania, ale również narzędziem rozwoju i odbudowy zawodowej tożsamości strażaka.

Procedura w systemie odpowiedzialności dyscyplinarnej Państwowej Straży Pożarnej wymaga istotnych usprawnień, które zwiększą jej efektywność oraz zapewnią funkcjonariuszom sprawiedliwe i szybkie rozpatrzenie ich spraw. Jednym z kluczowych problemów jest także obecna długość postępowań, które często ciągną się miesiącami, powodując dodatkowy stres i niepewność dla obwinionych. W związku z tym konieczne jest stworzenie adekwatnych ram czasowych postępowania dyscyplinarnego, co przyczyni się do szybszego zamknięcia spraw i ograniczenia negatywnych skutków przewlekłości.

Równie ważne jest zapewnienie pełnej przejrzystości postępowania dyscyplinarnego. Warto rozważyć instytucję dobrowolnego poddania się karze, wprowadzenia mediacji lub innych alternatywnych metod rozwiązywania sporów dyscyplinarnych. Takie rozwiązania mogą nie tylko przyspieszyć postępowania, ale również pomóc w łagodzeniu konfliktów oraz sprzyjać polubownemu rozwiązaniu sporów, co w konsekwencji poprawi klimat w jednostkach PSP i zminimalizuje ryzyko dalszych napięć. Wdrożenie tych zmian w procedurze przyczyni się do większej skuteczności i sprawiedliwości całego systemu odpowiedzialności dyscyplinarnej.

Reformy w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej w Państwowej Straży Pożarnej są niezbędne dla podniesienia efektywności systemu, zapewnienia sprawiedliwości oraz ochrony praw funkcjonariuszy, jak i potrzeb służby. Proponowane zmiany powinny opierać się na jasnych i precyzyjnych przepisach oraz transparentnych procedurach, a także uwzględniać potrzeby i realia służby.

5. Podsumowanie

Odpowiedzialność dyscyplinarna w Państwowej Straży Pożarnej pełni niezwykle istotną funkcję w utrzymaniu porządku i etyki zawodowej w służbie o wyjątkowo wymagającym charakterze. Przeprowadzona analiza wykazała jednak, że pomimo istnienia jasnych ram prawnych ujętych w ustawie o PSP, rzeczywista praktyka stosowania przepisów w tym zakresie budzi poważne wątpliwości zarówno natury formalnej, jak i praktycznej. Szczególnie niepokojące jest to, że brak jednoznacznych kryteriów interpretacyjnych oraz niejednolite orzecznictwo mogą prowadzić do sytuacji arbitralnego traktowania funkcjonariuszy i naruszeń zasady proporcjonalności kar.

Zidentyfikowane problemy – takie jak niejasność przesłanek odpowiedzialności, możliwość pociągania strażaków do odpowiedzialności za czyny niezwiązane z pełnieniem służby czy trudności w egzekwowaniu kar degradacyjnych – pokazują, że obecny system wymaga pilnych usprawnień. Kluczowe znaczenie mają tu nie tylko zmiany legislacyjne, takie jak doprecyzowanie przepisów czy usprawnienie procedur, ale również działania organizacyjne – m.in. podnoszenie kwalifikacji członków komisji dyscyplinarnych, ujednolicenie praktyk orzeczniczych oraz uwzględnianie aspektów psychologicznych i resocjalizacyjnych w wymierzaniu kar.

Praca potwierdziła postawioną hipotezę badawczą: obecny model odpowiedzialności dyscyplinarnej, mimo swojej teoretycznej spójności, w praktyce charakteryzuje się dużą różnorodnością. Dlatego też konieczne jest rozpoczęcie szerszej debaty nad reformą tego systemu – tak, aby lepiej odpowiadał on współczesnym standardom państwa prawa i specyfice służby w PSP.

Bibliografia

Literatura

1. Hofmański P., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. 1*, red., Warszawa 1999.
2. Korczyński D., *Zbieg odpowiedzialności dyscyplinarnej z odpowiedzialnością karną lub za wykroczenie* [w:] *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Policji*, red. P. Józwiak, W.S. Majchrowicz, Piła 2011.
3. Kwapisz-Krygel K. [w:] *Ustawa o Państwowej Straży Pożarnej. Komentarz*, Warszawa 2014, art. 117.
4. Nowak K., *Postępowania dyscyplinarne w służbach mundurowych podległych Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji w szczególności na tle ustawy o Państwowej Straży Pożarnej oraz ustawy o Straży Granicznej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Służby Pożarniczej” 2020, Nr 75/3.
5. Rogalski M. [w:] *Państwowa Straż Pożarna. Komentarz*, red. P. Szustakiewicz, M. Wieczorek, LEX/el. 2024, art. 115.

6. Witczak A., Witczak D., *Upomnienie na piśmie*, „Przegląd Pożarniczy” 2024, Nr 9.
7. Witczak D., *Odpowiedzialność dyscyplinarna w Państwowej Straży Pożarnej – uwagi de lege ferenda dotyczące czynności sprawdzających prowadzonych przez rzecznika dyscyplinarnego* [w:] Ł. Pilarz (red.) *Prawo publiczne i prywatne w obliczu współczesnych wyzwań jurysprudencji*, Lublin 2023.

Akty prawne

1. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).
2. Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1443 ze zm.).
3. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 46 ze zm.).
4. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 21 listopada 1997 r. w sprawie szczegółowej organizacji komisji dyscyplinarnych oraz szczegółowych zasad wykonywania kar dyscyplinarnych wobec strażaków Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. Nr 144, poz. 968).

Orzecznictwo

1. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 października 2002 r., K 36/00, OTK-A 2002, nr 5, poz. 63.
2. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 11 lutego 2010 r., I OSK 1044/09, LEX nr 1611986.
3. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 1 czerwca 2022 r., III OSK 1490/21, LEX nr 3370955.
4. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 15 stycznia 2025 r., III OSK 6315/21, LEX nr 3852116.
5. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 15 kwietnia 2004 r., sygn. akt II SA 1561/03, LEX nr 150843.
6. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 30 października 2009 r., sygn. akt IV SA/Gl 560/09, LEX nr 574086.
7. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 10 lutego 2012 r., II SA/Wa 1912/11, LEX nr 1123259.
8. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 12 lutego 2024 r., II SA/Wa 654/23, LEX nr 3755830.

Źródła internetowe

1. <https://www.gov.pl/web/kppsp-aleksandrow-kujawski/zasady-etyki-zawodowej-funkcjonariuszy-psp> – [dostęp: 10.06.2025r.].

ROZDZIAŁ III
Standardy ochrony praw jednostki
w postępowaniu karnym

dr Katarzyna Siczek¹

Problemy i wyzwania dotyczące rzetelności postępowania karnego w świetle standardów strasburskich

Abstrakt

Aktualny model procesu karnego w Polsce, to wynik licznych zmian, które wprowadzali ustawodawcy poczynając od 1997 r. w treści najważniejszej kodyfikacji określającej prawa i obowiązki jego uczestników. Rzetelność procesu karnego to ta jego cecha, która jest poddawana procesowi kontroli przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu. Przez przeszło 25 lat od dnia ratyfikowania Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, polski proces karny przechodzi szereg przeobrażeń, które mają zapewnić naszym obywatelom odpowiedni poziom poszanowania ich prawa do rzetelnego procesu. Niestety nie jest to proces ukończony, gdyż wciąż zapadają orzeczenia nakładające na nasz kraj zobowiązania do poprawy legislacji w sferze stanowienia i stosowania prawa. Wymaga to niewątpliwie uwagi i podjęcia dyskusji nad kierunkiem zmian w sferze prawa i procesu karnego w Polsce.

Słowa kluczowe: rzetelny proces, zasada równości stron, kontrydiktoryjność w procesie karnym, dowody w rzetelnym procesie, sprawiedliwość proceduralna.

1. Wprowadzenie

Rzetelność procesu karnego to wartość, której wiele uwagi poświęca się w literaturze przedmiotu². Liczne spory dotyczyły zarówno definicji tego pojęcia, które próbowano ująć w ramy zasady prawa, by dojść do trafnej konstatacji, że jest to raczej cecha modelująca proces karny³. Poszukiwanie elementów warunkujących rzetelny proces karny to zadanie, z którym systematycznie mierzy się Europejski Trybunał Praw Człowieka (dalej jako: Trybunał, ETPC) w Strasburgu. Rozpoznając skargi indywidualne obywateli państw – członków Rady Europy, ETPC udziela

¹ Adiunkt w Katedrze Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego WPiA URad., Sędzia Sądu Rejonowego w Radomiu.

² P. Wiliński, *O koncepcji rzetelnego procesu karnego*, [w:] *Rzetelny proces karny. Materiały Konferencji Naukowej Trzebieiszowice 17-19 września*, (red.) J. Skorupka, W. Jasiński, Warszawa 2010, s. 181.

³ P. Wiliński, *Pojęcie rzetelnego procesu karnego*, [w:] *Skargowy model procesu karnego, Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008, s. 400.

wskazówek co do zakresu wartości, bez których postępowania karne nie mogą otrzymać tego miana. Jak trafnie konstatuje M.A. Nowicki, ETPC nie tylko rozpoznaje skargi indywidualne, ale swoim orzecznictwem tworzy wspólne zasady i standardy w sferze praw człowieka, określając minimalny poziom ich ochrony⁴. Podstawą tej działalności ETPC jest rzecz jasna stosowanie art. 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁵ dookreślającego prawo do rzetelnego procesu sądowego, iż tego powodu opatrzonego tytułem *Right to a fair trial*. Przepis ten stanowi:

„1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone

w całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność może przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości.

2. Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą.

3. Każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do:

- a) niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia;
- b) posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony;
- c) bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony, do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości;
- d) przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania obecności i przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia;
- e) korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie”.

⁴ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Warszawa 2017, s. 24.

⁵ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284 ze zm. Dalej jako: Konwencja Europejska.

Już na wstępie należy zaakcentować, że ETPC nie opowiada się za żadnym ze znanych modeli procesu karnego w Europie, dopuszczając istnienie zarówno przepisów ustanawiających modele stricte kontryktoryjne, jak też mieszane (inkwizycyjno-kontryktoryjne), znane szerokiej grupie państw kontynentalnych, w tym Polsce⁶. Powyższe przekonanie, o braku preferencji tej najbardziej znamiennej instytucji chroniącej prawa człowieka w naszym regionie, wypływa z analizy treści incydentalnych rozstrzygnięć. Wszak nie ma państwa w Europie, które nie mierzyłoby się z sytuacją przegranej sprawy przed ETPC oraz stwierdzeniem naruszenia praw jednostek do rzetelnego procesu w sprawach karnych.

2. Czynniki warunkujące rzetelność polskiego procesu karnego

Jeżeli chodzi o nasz system prawny, jest on poddawany ocenie ETPC pod tym kątem już od 1993 r. Wydawałoby się, że najwięcej problemów z rzetelnością procesu wywoływała transformacja prawa karnego wynikająca z przemian prawnych i ustrojowych, które nastąpiły po 1989 roku⁷. Rzeczywiście, po tej dacie prawo karne, tak jak cały jego podsystem, przestało służyć interesom grupy politycznej sprawującej władzę, a stało się dobrem i wartością, która ma zapewnić obywatelom bezpieczeństwo w ramach państwa, ale zarazem poszanowanie praw jednostek, które powinny ponosić konsekwencje łamania norm prawa, a mimo to nie czyni ich to wyrzucenymi poza nawias społeczeństwa, bowiem skazani poddawani są oddziaływaniom związanym z prewencją indywidualną, w tym resocjalizacji. Pojawiło się zarazem pojęcie sprawiedliwości proceduralnej procesu karnego, który może być oceniony dodatnie, jeśli był prowadzony rzetelnie, tj. z poszanowaniem i uznaniem podmiotowości jego biernej strony⁸.

Kodeks postępowania karnego, to ustawa, która w Polsce reguluje przebieg procesu karnego, prawa i obowiązki jego uczestników oraz definiuje część zasad procesowych. Niemniej, już na wstępie niniejszego opracowania trzeba przyjąć założenie, że o rzetelności procesu nie decydują wyłącznie te przepisy czy regulacje, które wprowadzają pewne jego ramowe idee, lecz również konkretne przepisy określające prawa i obowiązki stron i uprawnienia organów procesowych, a w pewnym stopniu również brak odpowiednich uregulowań w niezbędnym zakresie. Wreszcie, nie można pominąć faktu, że o braku lub o identyfikacji cech rzetelności procesu mogą decydować również działania legislacyjne w sferze nie tylko treści regulacji prawnych, ale również ich częstotliwości. Jako ostatni czynnik wpływający na rzetelność procesu, wymienić należy praktykę organów stosowania prawa.

Przechodząc do rozważań szczegółowych w zakresie stanu rzetelności polskiego procesu karnego, nie można nie zacząć od odnotowania istotnych etapów zmian legislacyjnych wprowadzanych do ustawy kodeksowej k.p.k.⁹ i założeń reformowania

⁶ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do...*, op. cit., s. 491.

⁷ P. Hofmański, *Ochrona praw człowieka*, Białystok 1994, s. 15.

⁸ J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013, s. 72.

⁹ Kodeks postępowania karnego z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz.U. Nr 89, poz.555. ze zm.

jego przebiegu. Każda reforma jest bowiem próbą zmiany na lepsze i staje się wynikiem dokonywanej na bieżąco oceny działania podstawowych instytucji wykonujących swoje funkcje w procesie karnym, tj. uprzedniego dostrzeżenia jakichś nieprawidłowości. Jeśli zaś szukać wspólnego mianownika dla kolejnych prób wprowadzania zmian i reformowania procesu karnego, niewątpliwie jedną z nich jest problem przewlekłości postępowań sądowych. To ta sprawa determinowała z całą pewnością działania legislatorów w dążeniu do przeobrażenia procesu. I znów w tym miejscu nieocenioną wręcz rolę odegrał ETPC w Strasburgu. W sprawie *Rutkowski przeciwko Polsce* stwierdził bowiem, że proces karny w Polsce wymaga usprawnienia tak, aby strony nie czekały latami na wyrok, rozstrzygnięcie o winie bądź niewinności w zakresie wniesionego aktu oskarżenia, a co najważniejsze, by owo oczekiwanie nie było połączone z długotrwałą izolacją w ramach najsurowszego środka zapobiegawczego, jakim jest tymczasowe aresztowanie. Przechodząc do powołania szczegółowej argumentacji ETPC przypominał, że rozsądny charakter czasu trwania postępowania należy oceniać w świetle okoliczności sprawy i z uwzględnieniem następujących kryteriów: złożoności sprawy, zachowania oskarżonego i właściwych organów oraz znaczenia sprawy dla interesów oskarżonego (pierwsze podwaliny tej doktryny sformułował zaś na gruncie sprawy *Frydlender przeciwko Francji*[WI], nr 30979/96, § 43, ETPC 2000-VII). Z kolei w zakończonej wydaniem wyroku pilotażowego sprawie *Rutkowski i inni przeciwko Polsce*, skarga nr 72287/10 i 2 inne, z dnia 7 lipca 2015 r., Trybunał stwierdził naruszenie art. 6 Konwencji Europejskiej w odniesieniu do długości postępowania sądowego. Nie ustalił żadnego faktu ani argumentu mogącego uzasadnić łączną długość postępowania (ponad 7 lat) na szczeblu krajowym. Mając na względzie swoje orzecznictwo w tym zakresie, Trybunał stwierdził, że długość postępowania w przedmiotowej sprawie była nadmierna, bowiem nie spełniała wymogu „rozsądnego terminu”¹⁰.

3. Próby zwiększenia kontrydiktoryjności procesu w Polsce

Początkowo zamiany i usprawnienia procedury karnej w Polsce dokonywały się stopniowo, by wreszcie znaleźć swój wyraz w wielkiej nowelizacji¹¹, która miała mieć charakter przełomowy: wprowadzeniu do kodeksu postępowania karnego zmian na rzecz większej kontrydiktoryjności. Jak wskazywano w literaturze, reforma procesu karnego w kierunku jego większej rzetelności, a co za tym idzie kontrydiktoryjności, wynikała z tego, że ta jej kulminacyjna faza, jaką jest rozprawa przed sądem, utraciła cechy swojej elementarnej kontrydiktoryjności przez skrajną nierówność stron, zaburzenie pozycji sądu, na którą wpływało „jednowładztwo przewodniczącego” składu orzekającego, który skupia wszystkie istotne funkcje poznawcze w procesie karnym, jako że kieruje jej przebiegiem, zadaje pytania osobom

¹⁰ Wyrok ETPC z dnia 7 lipca 2015 r. w sprawie *Rutkowski przeciwko Polsce*, skarga nr 72287/10 i 2 inne Legalis nr 3179453.

¹¹ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 27 września 2013 r., Dz.U. z 2013 r. poz. 12347.

przesłuchiwanym, bardzo często z urzędu dopuszcza dowody i poszukuje ich, co nie pozostawia niezbędnego pola dla aktywności stron toczącego się postępowania, które powinno być areną rozstrzygnięcia sporu i ustalenia prawdy¹². Z powyższego wynika, że owa reforma była wyczekiwany wydarzeniem, a przemodelowanie roli poszczególnych uczestników procesu karnego miało zdjąć z sędziów i sądu odium odpowiedzialności za ustalenie prawdy w procesie karnym. O ile bowiem prokurator – jako funkcjonariusz publiczny – mógł skutecznie odnaleźć swoje miejsce pomimo tak szerokich uprawnień procesowych, o tyle jednostka – czyli oskarżony, był niejednokrotnie w bardzo trudnej pozycji.

Odpowiedzią ustawodawcy na tak liczne diagnozowane problemy była wizja procesu, w którym redukcji miały ulec czynności postępowania przygotowawczego, tak aby postępowanie dowodowe było istotnie przeprowadzane, a nie powielane czy uzupełniane przed sądem, przesłuchanie świadków miały prowadzić strony, łącznie z obowiązkowym odczytywaniem dokumentów sporządzanych w śledztwie, po ich stronie miała pozostawać inicjatywa dowodowa, a sąd mógł przeprowadzać dowody z urzędu jedynie na korzyść oskarżonego. Dodatkowo, obecność oskarżonego na rozprawie przestała być obowiązkowa. Na jego wniosek należało mu każdorazowo przyznać obrońcę z urzędu, zaś wyrok wydany pod nieobecność oskarżonego podlegał doręczeniu jego osobie. Obok zwiększenia roli stron, dostrzegalne były zatem instrumenty mające służyć obronie oskarżonego.

Jednakowoż, co wymaga odnotowania, opisywane powyżej założenia, nigdy nie zostały zbadane i przetestowane w praktyce, bo choć niezwykle rzadko zdarzają się sytuacje, kiedy reforma ważnej dziedziny prawa zostaje odwrócona, zanim jeszcze na dobre weszła w życie, to taka sytuacja zdarzyła się w Polsce w 2016 r. Niedługo bowiem po jej wprowadzeniu (chodzi tu o cezurę czasową, jaką stanowiła data 1 lipca 2015 r.) – reforma opisywana powyżej – została usunięta, a kodeks postępowania karnego po raz kolejny znowelizowano. Przyczyny takiego stanu rzeczy w literaturze przedmiotu upatruje się w fakcie, że tak fundamentalnych zmian nie można było wprowadzać bez szerszych konsultacji społecznych, zaś czas dwóch lat pomiędzy uchwaleniem nowego prawa (zmienianego kilkakrotnie w czasie *vacatio legis*), okazał się czasem straconej szansy¹³.

4. Prowadzenie procesu pod nieobecność oskarżonego

W efekcie, z kluczowych założeń reformy wycofano się, pozostawiając w zamian pewne jej elementy, takie jak możliwość prowadzenia sprawy pod nieobecność oskarżonego poza przypadkami orzekania w sprawach o zbrodnie na pierwszej rozprawie. Jednocześnie, co znamienne, odebrano oskarżonemu możliwość korzystania z pomocy obrońcy z urzędu „na żądanie”, a nadto wyrok ogłaszany pod nieobecność

¹² D. Szumiło – Kulczycka, *Kilka uwag o reformie procesu karnego*, „Monitor Prawniczy” 2015, Nr 8, s. 422.

¹³ T. Gardocka, D. Jagiełło, P. Herbowski, *Zamęt w wymiarze sprawiedliwości karnej*, Warszawa 2016, s. 11.

stron i prowadzony w procesie *in absentia*, nie podlega co do zasady doręczeniu. Choć możliwość prowadzenia sprawy pod nieobecność oskarżonego jest praktyką znaną wielu systemom prawnym i akceptowaną przez ETPC, jej prawidłowe działanie, bez naruszenia prawa do rzetelnego procesu, jest warunkowane istnieniem kilku zabezpieczeń proceduralnych. Po pierwsze, aby procedować pod nieobecność, sąd musi dysponować jednoznacznym i jasnym dowodem, że oskarżony wie o terminie rozprawy¹⁴. Omawiana kwestia nabiera znaczenia w czasie procedowania w związku z przekazywaniem osób poszukiwanych, kiedy to sąd przed decyzją o wydaniu osoby bada, czy osobie ściganej zostało doręczone wezwanie lub czy w inny sposób została poinformowana o terminie i miejscu rozprawy, a jeżeli nie, to organ sądowy powinien również zapewnić o gwarancjach przysługujących osobie ściganej związanych z możliwością żądania ponownego przeprowadzenia postępowania sądowego z jej udziałem¹⁵. Okazuje się bowiem, że niejednokrotnie dochodzi do odmowy wydawania osób poszukiwanych Europejskim Nakazem Aresztowania przez Polskę właśnie z uwagi na kwestionowanie systemu doręczeń¹⁶, który obowiązuje w k.p.k. po 1 lipca 2015 r., ten zaś dopuszcza zawiadomienie za pomocą uznania skuteczności doręczenia pisma, które nie zostało podjęte po dwukrotnym awizowaniu. Jednocześnie osoba, która faktycznie nie odbierze przesyłki i nie wie o terminie rozprawy, może nie posiadać w sprawie żadnej reprezentacji w postaci obrońcy¹⁷. Wydaje się, że do tej pory problem ten nie znalazł dostatecznego miejsca w debacie nad rzetelnością procesu karnego w Polsce.

Kolejną instytucją, w pewnym stopniu sprzężoną z powyższymi uregulowaniami, przewidującą procedowanie pod nieobecność oskarżonego w kluczowych dla niego kwestiach, jest możliwość prowadzenia postępowania dowodowego pod nieobecność oskarżonego lub jego obrońcy, tj. art. 378 a k.p.k.¹⁸. Jak wskazuje się bowiem

¹⁴ K. Holy, *Dopuszczalność postępowania in absentia w międzynarodowym prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 6, s. 100 i nast.

¹⁵ B. Nita-Światłowska, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, J. Skorupka (red.), Wyd. 6, 2023, teza 3 do art. 607 r k.p.k., Legalis, Legalis - Art. 607r KPK red. Skorupka 2023, wyd. 6/Barbara Nita-Światłowska [dostęp: 1.05.2025 r.].

¹⁶ E. Skibińska, *Odmowa wykonania europejskiego nakazu aresztowania*, n.ius, Legalis, j.w. Legalis - Odmowa wykonania polskiego ENA [dostęp: 1.05.2025 r.].

¹⁷ Szerzej na ten temat zob. K. Siczek, *Prawo oskarżonego do obecności na rozprawie głównej w świetle znowelizowanego art. 374 k.p.k. i standardów strasburskich*, [w:] *W obliczu reformy sądownictwa w Polsce. Główne problemy przebiegu postępowań sądowych*, (red.) D. Gil, A. Piasecki, Lublin 2018, s. 87 i nast.

¹⁸ Art. 378 a k.p.k., jest to przepis nader rozbudowany, który posiada następujące brzmienie: § 1. Jeżeli oskarżony lub obrońca nie stawili się na rozprawę, będąc zawiadomiony o jej terminie, sąd, w szczególnie uzasadnionych wypadkach, może przeprowadzić postępowanie dowodowe podczas jego nieobecności, chociażby usprawiedliwił należycie niestawiennictwo, a w szczególności przesłuchać świadków, którzy stawili się na rozprawę, nawet jeżeli oskarżony nie złożył jeszcze wyjaśnień.

w literaturze, przepis ten niebezpiecznie zaburza zasadę równości stron – jako że dyscyplinuje się wyłącznie bierną stronę postępowania i jej pomocników procesowych¹⁹. Jednocześnie ograniczono do minimum możliwość podniesienia skutecznego zarzutu odwoławczego w opisywanej sytuacji. Do tej pory nie rozprawiono się z tą częścią powołanego przepisu, która pozwala prowadzić sprawę podczas jednoczesnej nieobecności oskarżonego i jego obrońcy, nawet w sytuacji obrony obligatoryjnej, choć – jak wskazuje orzecznictwo sądów powszechnych – przepis ten jest interpretowany zważając, a takie procedowanie uznaje się za wyczerpujące znamiona bezwzględnej przyczyny odwoławczej z art. 439 § 1 pkt 10 k.p.k.²⁰.

§ 2. W wypadku, o którym mowa w § 1, oskarżonego lub obrońcę należy wezwać lub zawiadomić o nowym terminie rozprawy, jeżeli termin ten nie był im znany. Przy doręczeniu wezwania lub zawiadomienia należy również doręczyć pouczenie, o którym mowa w § 7.

§ 3. Jeżeli sąd przeprowadził postępowanie dowodowe podczas nieobecności oskarżonego lub obrońcy w wypadku, o którym mowa w § 1, oskarżony lub obrońca może najpóźniej na kolejnym terminie rozprawy, o którym był należycie zawiadomiony przy jednoczesnym braku procesowych przeszkód do jego stawiennictwa, złożyć wniosek o uzupełniające przeprowadzenie dowodu przeprowadzonego podczas jego nieobecności. Prawo do złożenia wniosku nie przysługuje, jeżeli okaże się, że nieobecność oskarżonego lub obrońcy na terminie rozprawy, na którym przeprowadzono postępowanie dowodowe na podstawie § 1, była nieusprawiedliwiona.

§ 4. W razie niezłożenia wniosku w terminie, o którym mowa w § 3 zdanie pierwsze, prawo do jego złożenia wygasa i w dalszym postępowaniu nie jest dopuszczalne podnoszenie zarzutu naruszenia gwarancji procesowych, w szczególności prawa do obrony, wskutek przeprowadzenia tego dowodu podczas nieobecności oskarżonego lub obrońcy.

§ 5. We wniosku o uzupełniające przeprowadzenie dowodu oskarżony lub obrońca ma obowiązek wykazać, że sposób przeprowadzenia dowodu podczas jego nieobecności naruszał gwarancje procesowe, w szczególności prawo do obrony.

§ 6. W razie uwzględnienia wniosku o uzupełniające przeprowadzenie dowodu sąd przeprowadza dowód uzupełniający, jedynie w zakresie, w którym wykazano naruszenie gwarancji procesowych, w szczególności prawa do obrony.

§ 7. Jeżeli oskarżony lub obrońca stawi się na termin rozprawy, o którym mowa w § 3 zdanie pierwsze, przewodniczący poucza go o możliwości złożenia wniosku o uzupełniające przeprowadzenie dowodu przeprowadzonego podczas jego nieobecności oraz o treści przepisów § 4 i 5, a także umożliwia mu wypowiedzenie się co do tej kwestii.

¹⁹ J. Mierzińska-Lorencka, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do nowelizacji 2019*, Warszawa 2020, teza 20-21, stan prawny na 10 stycznia 2020 r., K. Siczek, *Prowadzenie postępowania dowodowego w czasie nieobecności oskarżonego w świetle orzecznictwa strasburskiego i nowych regulacji kodeksu postępowania karnego zawartych w art. 378a*, „Warmińsko – Mazurskie Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52, s. 16 i n.

²⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 8 sierpnia 2023 r., II AKa 152/23, niepub.

5. Zasada równości stron

Zaburzenie zasady równości stron jest również diagnozowane przez krytyków rozwiązań wzmacniających pozycję prokuratora w toku postępowania przed sądem: ma on prawo do wiążącego wnioskowania o rozprawę zdalną²¹, może swoim sprzeciwem tamować wyłączenie jawności rozprawy²² i zastosowanie²³ wolnościowych środków zapobiegawczych²⁴.

6. Inne problemy z rzetelnością

Problematicznym uregulowaniem, które może wpływać na uszczuplenie prawa do rzetelnego procesu, jest zasada szerokiej dopuszczalności dowodów, nawet tych uzyskanych z naruszeniem zasad postępowania karnego i prawa do obrony, które mogło mieć miejsce w postępowaniu przygotowawczym²⁵. Chodzi tu o wprowadzenie takich uregulowań, jak art. 168 a k.p.k., który dopuszcza przeprowadzenie dowodu uzyskanego za pomocą czynu zabronionego²⁶. Ponadto, ETPC w wydanym orzeczeniu *Lalik przeciwko Polsce*, zwraca uwagę na brak regulacji, które przeciwdziałają wprowadzeniu do podstawy faktycznej wyrokowania wyników czynności przedprocesowych stosowanych wobec sprawcy przestępstwa w trakcie czynności sprawdzających Policji, takich jak rozpytanie²⁷.

W doktrynie procesu karnego podnosi się również, że sama liczba zmian w sferze uprawnień oskarżonego, wynikająca z przytoczonych powyżej nowelizacji k.p.k., jak też niedostatecznie przejrzysta i przystępna forma pouczeń procesowych, może

²¹ Zob. art. 374 § 3 k.p.k. Przewodniczący, na wniosek prokuratora, wyraża zgodę na jego udział w rozprawie przy użyciu urządzeń technicznych, umożliwiających udział w rozprawie na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku, jeżeli nie stoją temu na przeszkodzie względy techniczne.

²² Zob. art. 360 § 2 k.p.k.: Jeżeli prokurator sprzeciwi się wyłączeniu jawności, rozprawa odbywa się jawnie.

²³ Zob. art. 257 § 3 k.p.k.: Jeżeli prokurator oświadczy, najpóźniej na posiedzeniu po ogłoszeniu postanowienia wydanego na podstawie § 2, że sprzeciwia się zmianie środka zapobiegawczego, postanowienie to, w zakresie dotyczącym zmiany tymczasowego aresztowania na poręczenie majątkowe, staje się wykonalne z dniem uprawomocnienia.

²⁴ B. Sygit, J. Duży, *Nowa pozycja prokuratora w świetle zmian w kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 7, str. 1 i n.; J. Kluza, *A privileged position of the prosecutor in jurisdictional proceedings as a result of changes in the Code of Criminal Procedure introduced in 2023*, „Monitor Prawniczy” 2025, nr 1/25.

²⁵ Wyrok ETPC z dnia 25 października 2007 r. w sprawie *Van Vondel przeciwko Holandii*, skarga nr 38258/03.

²⁶ Dowodu nie można uznać za niedopuszczalny wyłącznie na tej podstawie, że został uzyskany z naruszeniem przepisów postępowania lub za pomocą czynu zabronionego, o którym mowa w art. 1 § 1 Kodeksu karnego, chyba że dowód został uzyskany w związku z pełnieniem przez funkcjonariusza publicznego obowiązków służbowych, w wyniku: zabójstwa, umyślnego spowodowania uszczerbku na zdrowiu lub pozbawienia wolności.

²⁷ Wyrok ETPC z dnia 11 maja 2023 r. w sprawie *Lalik przeciwko Polsce*, skarga nr 47834/19.

naruszać taki element prawa do rzetelnego procesu, jak prawo do informacji i prawo do obrony. Jak wskazuje słusznie D. Czerniak, rozbudowanie katalogów pouczeń – które jest procesem dostrzegalnym w praktyce sądów i prokuratury – paradoksalnie nie służy wcale wzmocnieniu pozycji oskarżonego i jego prawa do obrony. W związku z mnogością obowiązków i czynności, jakimi obciążony jest organ orzekający w toku postępowania karnego w fazie jurysdykcyjnej, szeroki zakres informacji procesowej, swoistego rodzaju domniemanie, że w związku z otrzymaniem druku pouczenia oskarżony zyskuje odpowiednią wiedzę w sferze swoich praw i obowiązków, może być złudne. Co więcej, pozwala funkcjonariuszom wymiaru sprawiedliwości na marginalizowanie prawa oskarżonego do informacji na tle uprawnień innych uczestników postępowania, szczególnie profesjonalnych prawników. Pouczenia nie powinny różnicować się ze względu na przyjęty model procesu karnego. W procesie inkwizycyjnym rolą sądu jest to, by w większym stopniu korzystać z art. 16 § 2 k.p.k., umożliwiając oskarżonemu skorzystanie z informacji (a przede wszystkim skorelowanych z nimi praw procesowych). Powinno to jednak polegać na kierowaniu się przez organ orzekający dyrektywą lojalności procesowej, a nie tylko formalnym czy wręcz formalistycznym przekazaniem informacji lub druku. Takie powierzchowne i pozorne informowanie oskarżonego sprawi bowiem, że założenia ustawodawcy o sądzie jako gwarancie i strażniku praw procesowych oskarżonego (w tym prawa do rzetelnego procesu), pozostanie założeniem czysto utopijnym. Tymczasem, jak zauważa równie trafnie autorka, polski kodeks postępowania karnego, rezygnując z systemu darmowej pomocy obrońcy w każdej sprawie, stawia na taką wizję sądu i jego obowiązki²⁸.

7. Podsumowanie

Powyżej przedstawiono cenne uwagi o rzetelności procesu, które zwracają uwagę na to, że to sąd zawsze winien zabiegać o poziom rzetelności każdego konkretnego postępowania. Sędziowie nie mogą bowiem uspokajać sumienia, mówiąc, że są jedynie ustami ustawy, jak to określił kiedyś Z. Ziemiński²⁹, lecz stosować prawo zgodnie ze swoim sumieniem, z wykorzystaniem wszystkich metod i technik wykładni, pamiętając również o hierarchii źródeł prawa i zobowiązaniu do zapewnienia każdej jednostce prawa do rzetelnego procesu³⁰.

Bibliografia

Literatura

1. Czerniak D., *Prawo oskarżonego do informacji w postępowaniu przed sądem I instancji*, „Monitor Prawniczy” 2017, nr 12.
2. Hofmański P., *Ochrona praw człowieka*, Białystok 1994.

²⁸ D. Czerniak, *Prawo oskarżonego do informacji w postępowaniu przed sądem I instancji*, „Monitor Prawniczy” 2017, nr 12, s. 651.

²⁹ Z. Ziemiński, *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Lublin 1992, s. 126.

³⁰ Art. 1 Konwencji Europejskiej.

3. Holy K., *Dopuszczalność postępowania in absentia w międzynarodowym prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 6.
4. Gardocka T., Jagiełło D., Herbowski P., *Zamęt w wymiarze sprawiedliwości karnej*, Warszawa 2016.
5. Kluza J., *A privileged position of the prosecutor in jurisdictional proceedings as a result of changes in the Code of Criminal Procedure introduced in 2023*, „Monitor Prawniczy” 2025, nr 1/25.
6. Mierzińska-Lorencka J., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do nowelizacji 2019*, Warszawa 2020.
7. Nowicki M.A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Warszawa 2017.
8. Siczek K., *Prawo oskarżonego do obecności na rozprawie głównej w świetle znowelizowanego art. 374 k.p.k i standardów strasburskich*, [w:] *W obliczu reformy sądownictwa w Polsce. Główne problemy przebiegu postępowań karnych*, (red.) D. Gil, A. Piasecki, Lublin 2018.
9. Siczek K., *Prowadzenie postępowania dowodowego w czasie nieobecności oskarżonego w świetle orzecznictwa strasburskiego i nowych regulacji kodeksu postępowania karnego zawartych w art. 378a*, „Warmińsko-Mazurskie Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52/2021.
10. Skibińska E., *Odmowa wykonania europejskiego nakazu aresztowania*, n.ius, Legalis.
11. Skorupka J., *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013.
12. Skorupka J. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wyd. 6, 2023, publ. Legalis.
13. Szumiło-Kulczycka D., *Kilka uwag o reformie procesu karnego*, „Monitor Prawniczy” 2015, nr 8.
14. Sygit B., Duży J., *Nowa pozycja prokuratora w świetle zmian w kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 7.
15. Wiliński P., *O koncepcji rzetelnego procesu karnego*, [w:] *Rzetelny proces karny. Materiały Konferencji Naukowej Trzebieiszowice 17-19 września*, (red.) J. Skorupka, W. Jasiński, Warszawa 2010.
16. Wiliński P., *Pojęcie rzetelnego procesu karnego*, [w:] *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, Warszawa 2008.
17. Ziemiński Z., *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Lublin 1992.

Akty prawne

1. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona protokołami 3, 5 i 8, uzupełniona protokołem 2, Dz.U. z 1993 r., poz. 284.
2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. z 2021 r., poz. 534 ze zm.

Orzecznictwo

1. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie, z dnia 8 sierpnia 2023 r., II AKa 152/23, niepubl.
2. Wyrok ETPC z dnia 25 października 2007 r. w sprawie *Van Vondel przeciwko Holandii*, skarga nr 38258/03, www.echr.coe.int.
3. Wyrok ETPC z dnia 7 lipca 2015 w sprawie *Rutkowski przeciwko Polsce*, skarga nr 72287/10 i 2 inne, Legalis nr 3179453.
4. Wyrok ETPC z dnia 11 maja 2023 r. w sprawie *Lalik przeciwko Polsce*, skarga nr 47834/19, www.echr.coe.int.

dr Agnieszka Łozińska-Piekarska¹

Środki przymusu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi w procesie karnym – granice legalności i standardy ochrony

Abstrakt

Zaburzenia psychiczne są powszechne na całym świecie. Nie dotyczą one tylko pojedynczych jednostek, ale często całych grup społecznych oraz oddziałują na funkcjonowanie państw. Zaburzenia te nie są zależne od wieku czy płci, występują na skutek różnych czynników, w tym genetycznych czy społecznych. Często mają też bezpośrednie przełożenie na prawa osób nimi dotkniętych i ich ochronę w toczących się postępowaniach karnych czy sądowych. Definicje i terminy obecnie stosowane w polskich uregulowaniach, nie są dostosowane do osiągnięć medycznych. Wielokrotnie terminy medyczne nie pokrywają się z definicjami prawnymi, co z kolei powoduje zmniejszenie standardu ochrony tych osób, jak również zaburza granice legalności procesu karnego. Taki stan rzeczy może skutkować nieadekwatnym traktowaniem osób dotkniętych zaburzeniami psychicznymi, niedostosowaniem wymogów proceduralnych czy ryzykiem naruszenia ich praw. Wybrany temat ma kluczowe znaczenie dla omówienia kierunku zmian, które są niezbędne dla zapewnienia właściwego poziomu ochrony i standardów praw osób z zaburzeniami psychicznymi.

Słowa kluczowe: środki przymusu, osoby z zaburzeniami psychicznymi, proces karny, standardy ochrony, legalność procesu, Europejski Trybunał Praw Człowieka.

1. Wprowadzenie

Zaburzenia psychiczne to dolegliwość, z którą borykają się społeczeństwa w każdym kraju. To nie tylko problem jednostki, ale też całych grup społecznych, a niekiedy nawet problem oddziałujący na funkcjonowanie państwa. W zależności od przyjętej klasyfikacji grupa osób uznawanych za objęte takimi zaburzeniami będzie zróżnicowana. Zaburzenia psychiczne wpływają również na całą gospodarkę

¹ Adiunkt w Katedrze Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego WPiA URad., radca prawny.

i ekonomikę kraju. Jak wynika z przeprowadzonych badań, zwolnienia lekarskie wystawione w związku z zaburzeniami psychicznymi, stanowią aż 6% wszystkich zwolnień².

Z badań EZOP II przeprowadzonych przez Instytut Psychiatrii i Neurologii (dalej jako: IPiN) w latach 2018-2021 wynika, że ponad 25% Polaków – czyli ponad 8 mln osób cierpi na różne zaburzenia psychiczne. Przy czym jedynie 16% osób z tej grupy skorzystało z dostępnej pomocy psychiatrycznej lub psychologicznej³, co pokazuje na skalę zjawiska i istotę tego problemu. Liczba osób dotkniętych zaburzeniami psychicznymi, a także oddziaływanie tych zaburzeń na możliwość uczestniczenia przez te osoby w procesie karnym, jak i w życiu społecznym spowodowały zasadność zgłębienia tego tematu i podjęcia go w dalszych rozważaniach. Zaburzenia psychiczne występują niezależnie od wieku, płci czy statusu społecznego danej osoby⁴. Dotykają one zarówno osób dorosłych, jak i dzieci.

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie granicy pomiędzy obecnie obowiązującymi regulacjami prawnymi a możliwością naruszenia praw osób z zaburzeniami psychicznymi oraz wpływu tych naruszeń na legalność procesu karnego. Teza postawiona w pracy przedstawia się następująco: Niedookreśloność terminów używanych w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego, jak i oddziaływanie naruszeń w zakresie stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi wymagają podjęcia niezwłocznych działań dla zagwarantowania właściwego poziomu ochrony tych osób i zabezpieczenia gwarancji legalnego procesu karnego. Osoby takie wymagają szczególnej ochrony ze strony państwa i zagwarantowania im odpowiedniego standardu ochrony ich praw. Zaburzenia psychiczne mają istotny wpływ na legalność procesu karnego, bowiem zadaniem państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa jednostce i ochrona jej naturalnych praw⁵.

W pracy zastosowano metodę historyczną – poprzez wskazanie tła zmian, jakie są związane ze stosowaniem środków przymusu bezpośredniego, metodę dogmatyczną w zakresie analizy literatury przedmiotu i aktów prawnych, a także metodę badań danych statystycznych w odniesieniu do przypadków naruszeń, które umożliwiają zobrazowanie skali problemu. Analiza poparta zostanie również wykładnią krajowych orzeczeń sądowych oraz orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, które przekładają się na aspekty i problemy występujące w praktyce stosowania aktualnie obowiązujących przepisów. Stan prawny w pracy określono na dzień 30 kwietnia 2025 r.

² <https://niewidacpomnie.org/2023/10/10/10-pazdziernika-2023-swiatowy-dzien-zdrowia-psychicznego/> – [dostęp: 14.05.2025 r.].

³ <https://stopuzaleznieniom.pl/artykuly/fakty-o-alkoholu/zaburzenia-psychiczne-w-polsce-wyniki-badania-ezop-ii/> – [dostęp: 14.05.2025 r.].

⁴ A. Barczyk-Nessel, *Psychologia, psychiatria i prawo wobec podsądnych zaburzonych psychicznie*, Mysłowice 2006, s. 38.

⁵ H. Izdebski, *Historia myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 1995, s. 136.

2. Definicja osób z zaburzeniami psychicznymi

Nazewnictwo, bądź też terminologia zjawisk klinicznych z zakresu zdrowia psychicznego często uzależniona jest od odbioru społecznego tych zjawisk, jego poglądów na zaburzenia psychiczne, które częstokroć balansują na granicy normy i patologii społecznej⁶.

Postrzeganie zaburzeń psychicznych może być wielotorowe. Mogą być one przedstawiane w ujęciu etiologicznym (przyczynowym), symptomatologicznym (objawowym), terapeutycznym (leczenie) czy wreszcie nozograficznym i systemowym (odnoszącym się do przyjmowanych klasyfikacji chorób)⁷. Z perspektywy niniejszego opracowania kluczowe będą zaburzenia psychiczne występujące odpowiednio w dacie popełnienia czynu zabronionego albo toczącego się postępowania karnego, niezależnie od ich przyczyn czy sposobu leczenia. W ocenie społecznej stosowanie środków przymusu bezpośredniego jest właśnie ściśle powiązane z prowadzeniem postępowania karnego. Sam proces karny kojarzony jest z kolei z postępowaniem wobec sprawców czynów zabronionych, którzy niejednokrotnie dopuścili się ich, jaskrawie naruszając obowiązujące normy prawne⁸. Stwierdzić zatem należy, że stosowanie środków przymusu bezpośredniego jest nierozzerwalnie połączone z postępowaniem karnym.

Kluczową ustawą w polskim porządku prawnym dla określenia prawnej definicji osoby z zaburzeniami psychicznymi jest ustawa o ochronie zdrowia psychicznego⁹. Zgodnie z brzmieniem art. 3 pkt 1 tejże ustawy, osoba z zaburzeniami psychicznymi to osoba: chora psychicznie (wykazująca zaburzenia psychotyczne), upośledzona umysłowo, wykazująca inne zakłócenia czynności psychicznych, które zgodnie ze stanem wiedzy medycznej zaliczane są do zaburzeń psychicznych, a osoba ta wymaga świadczeń zdrowotnych lub innych form pomocy i opieki niezbędnych do życia w środowisku rodzinnym lub społecznym. Przedstawiona powyżej definicja jest zatem definicją bardzo szeroką, obejmującą wiele zróżnicowanych stanów faktycznych¹⁰. Już sama definicja zawarta w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego, która umożliwia późniejsze zastosowanie w stosunku do takich osób środków przymusu bezpośredniego wzbudza więc uzasadnione wątpliwości. Pojęcia użyte w definicji są bowiem pojęciami medycznymi, a prawnicy, odpowiednio pełnomocnicy,

⁶ S. Pużyński, *Choroba psychiczna – problemy z definicją oraz miejscem w diagnostyce i regulacjach prawnych*, „Psychiatria Polska” 2007, t. XLI, nr 3, s. 299.

⁷ M. Burdzik, *Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako uczestnik procesu karnego*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/osoba-z-zaburzeniami-psychicznymi-jako-uczestnik-procesu-karnego-369617933> – [dostęp: 14.05.2025 r.].

⁸ A. Sikora, *Konstytucyjne granice stosowania przymusu bezpośredniego względem oskarżonego uwagi na tle orzecznictwa TK i ETPCZ*, „Studia Iuridica” 2017, t. LXIX, nr 69, s. 126.

⁹ Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, tj. Dz.U. z 2024 r. poz. 917 ze zm., (dalej jako: ustawa o ochronie zdrowia psychicznego).

¹⁰ D. Miedziak [w:] *Ochrona zdrowia psychicznego. Komentarz*, wyd. II, red. P. Drembowski, B. Kmiecik, R. Tymiński, Warszawa 2023, art. 3.

czy sędziowie, ani też organy ścigania w znacznej mierze nie posiadają wiedzy medycznej, co powoduje trudności interpretacyjne. Warto dla przykładu wskazać, że obecnie nie ma jednoznacznej i legalnej definicji choroby psychicznej, zaś w samej literaturze przedmiotu dominuje użycie pojęcia „zaburzenia psychiczne”. Co więcej, jak wskazują przedstawiciele doktryny, ustawodawca w ramach zmian definicji medycznych nie dostosowuje tychże definicji do postępowań naukowych, co powoduje, że używane terminologie medyczne i prawne przestają być spójne¹¹. Jest to kolejna przesłanka wskazująca za zasadnością zaktualizowania terminologii używanej w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego.

3. Podstawy stosowania środków przymusu, w tym przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi

Podstawą umożliwiającą stosowanie środków przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi jest art. 18 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego. Zgodnie z brzmieniem tego przepisu: „Przymus bezpośredni wobec osób z zaburzeniami psychicznymi, przy wykonywaniu czynności przewidzianych w niniejszej ustawie, można stosować tylko wtedy, gdy przepis niniejszej ustawy do tego upoważnia albo osoby te:

- 1) dopuszczają się zamachu¹² przeciwko:
 - a) życiu lub zdrowiu własnemu lub innej osoby lub
 - b) bezpieczeństwu powszechnemu, lub
- 2) w sposób gwałtowny niszczą lub uszkadzają przedmioty znajdujące się w ich otoczeniu, lub
- 3) poważnie zakłócają lub uniemożliwiają funkcjonowanie zakładu leczniczego udzielającego świadczenia zdrowotnego w zakresie psychiatrycznej opieki zdrowotnej, innego zakładu leczniczego lub jednostki organizacyjnej pomocy społecznej¹³”.

Każda ze wskazanych w ww. przepisie przesłanek stanowi przesłankę samodzielnego stosowania środków przymusu bezpośredniego. Wydaje się jednak, że trzecia

¹¹ K. Bobińska, P. Gałęcki [w:] *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, P. Gałęcki, K. Bobińska, K. Eichstaedt, Warszawa 2016, art. 3, nt 3, s. 41.

¹² Przez zamach w rozumieniu ustawy o ochronie zdrowia psychicznego rozumie się gwałtowne, w tym również drastyczne zachowanie pacjenta, które odpowiednio zagraża życiu lub zdrowiu lub bezpieczeństwu powszechnemu. Zob. szerzej: S. Dąbrowski, L. Kubicki, *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Przegląd najważniejszych zagadnień*, Warszawa 1995, s. 29.

¹³ W odniesieniu do tej przesłanki w doktrynie powszechnie przyjmuje się, że jest ona zbyt daleko idąca i bardzo niepokojąca. Samo zaś zjawisko zakłócania funkcjonowania zakładu leczniczego występuje nagminnie i samo w sobie nie powinno stanowić podstawy do stosowania wobec takiej osoby środków przymusu bezpośredniego, wielokrotnie bowiem takie działania wykraczają poza zakres usprawiedliwionych. Zob. szerzej: K. Bobińska, K. Eichstaedt, *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 119.

z nich – z uwagi na swoją niedookreśloność – wymaga bardzo restrykcyjnego dokonywania wykładni i bardzo ostrożnego powoływania się na tę przesłankę w ramach stosowania środków przymusu bezpośredniego¹⁴. Warto zatem zastanowić się nad sprecyzowaniem tego przepisu, bądź też jego wyeliminowaniem w ramach samodzielnej przesłanki do stosowania środków przymusu bezpośredniego.

Przepisy art. 18 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego, z jednej strony mają bardzo ogólny charakter, z drugiej zaś określają szczegółowe kwestie związane ze stosowaniem środków przymusu bezpośredniego¹⁵. Pomimo kontrolowania użycia środków przymusu bezpośredniego przez ww. akty prawne, nadal ograniczenie wolności i praw człowieka stawia dylematy natury etycznej. Z jednej bowiem strony środki te wielokrotnie stosowane są jako element terapii, z drugiej jednak ich stosowanie jest kontrowersyjne¹⁶. Sąd Apelacyjny w Krakowie uznał, że stosowanie środków przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stanowi „pewne ograniczenia dotyczące dóbr osobistych pacjentów, uzasadnione ich sytuacją zdrowotną, troską o zachowanie bezpieczeństwa zarówno pacjenta, jak i otoczenia”¹⁷. Choć taka niewątpliwie powinna być zasada stosowania środków przymusu bezpośredniego, nie zawsze istotą ich zastosowania jest właśnie wskazane powyżej zachowanie bezpieczeństwa.

Konsekwencją szczególnego charakteru powyżej zacytowanych przepisów ustawy o ochronie zdrowia psychicznego dotyczących stosowania przymusu bezpośredniego jest to, że na zasadzie *lex specialis derogat legi generali* wyłączają one stosowanie przepisów ustawy o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej¹⁸ wobec osób z zaburzeniami psychicznymi. Wyłączenie takie wynika wprost z art. 3 pkt 4 u.ś.p.b., zgodnie z którym ustawy tej nie stosuje się m.in. właśnie do przymusu bezpośredniego, o jakim mowa w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego.

Drugą kluczową dla omawianego zagadnienia ustawą jest ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób¹⁹. W rozdziale 6 tejże ustawy określono zasady dotyczące stosowania środków przymusu bezpośredniego

¹⁴ J. Ciechorski, *Dopuszczalność stosowania przymusu bezpośredniego w szpitalach innych niż psychiatryczne*, „Gubernaculum et Administratio” 2023, nr 1(27), s. 112.

¹⁵ G. Kowalski [w:] *Ochrona zdrowia psychicznego. Komentarz*, wyd. II, (red.) P. Drembowski, B. Kmiecik, R. Tymiński, Warszawa 2023, art. 18.

¹⁶ A. Lisowska, *Ograniczenie autonomii jednostki, a może ochrona konstytucyjnych praw i wolności człowieka? Normatywne aspekty stosowania „przymusu bezpośredniego” w psychiatrii*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2014, t. III (2), s. 111-138.

¹⁷ Wyrok SA w Krakowie z dnia 19 listopada 2018 r., I ACa 1481/17, LEX nr 2698090.

¹⁸ Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej, t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 555 ze zm., (dalej jako: „u.ś.p.b.”).

¹⁹ Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób, t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1689 ze zm.

wobec osób objętych działaniami tej ustawy. Niestety podobnie jak w powyżej omówionej ustawie, również w tej występuje szereg niedookreślonych pojęć, które mogą powodować zarówno wątpliwości interpretacyjne, jak i przyczynić się do naruszenia praw osób z zaburzeniami psychicznymi. Jako przykład takiego niedookreślonego pojęcia wskazać można na art. 34 ust. 2, zgodnie z brzmieniem którego: „Przymusu bezpośredniego nie można stosować dłużej niż wymaga tego potrzeba”. Takie określenie może niewątpliwie powodować wydłużenie okresu stosowania środków przymusu bezpośredniego z jednoczesnym powołaniem się na okoliczność, iż było to konieczne.

Na gruncie ww. aktów prawnych wydano również rozporządzenia wykonawcze, które w sposób szczegółowy odnoszą się odpowiednio do sposobu dokumentowania przypadków zastosowania przymusu bezpośredniego²⁰ oraz samego stosowania przymusu bezpośredniego wobec osoby z zaburzeniami psychicznymi²¹. Również w zakresie treści tych rozporządzeń występują liczne wątpliwości natury interpretacyjnej, związane chociażby z brakiem dookreślenia niektórych pojawiających się w nich pojęć. Wydaje się zatem, że przy uwzględnieniu ingerencji środków przymusu bezpośredniego na podstawowe wolności i prawa jednostki przepisy obejmujące stosowanie takich środków powinny zostać doprecyzowane i interpretowane ściśle, tak aby wyeliminować jak najwięcej przypadków naruszenia podstawowych praw i wolności przysługujących jednostkom.

4. Granice legalności ochrony praw osób z zaburzeniami i standardy ochrony tych praw

Powszechnie obowiązujące w Polsce przepisy prawa ustanawiają wiele praw przysługujących człowiekowi bądź obywatelowi. Praw tych nie są pozbawione osoby z zaburzeniami psychicznymi. Najważniejszy polski akt prawny – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej²² zapewnia wiele praw i wolności, w tym prawo do godności (art. 30 Konstytucji RP), prawo do wolności (art. 31 Konstytucji RP), prawo do równości (art. 32 Konstytucji RP), prawo do życia (art. 38 Konstytucji RP) czy też prawo do ochrony zdrowia (art. 68 Konstytucji RP). Niekiedy jednak ustawodawca przewidział możliwość ograniczenia tych praw – w przypadkach ściśle określonych w ustawie. Na podstawie art. 31 ust. 3 Konstytucji RP można wywieść zasady warunkujące możliwość ograniczenia konstytucyjnych wolności i praw²³. Takim przypadkiem niewątpliwie będzie stosowanie środków przymusu.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 16 stycznia 2014 r. w sprawie sposobu dokumentowania przypadków zastosowania przymusu bezpośredniego, Dz.U. z 2014 r. poz. 87.

²¹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 21 grudnia 2018 r. w sprawie stosowania przymusu bezpośredniego wobec osoby z zaburzeniami psychicznymi, Dz.U. z 2023 r. poz. 731.

²² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm., (dalej jako: Konstytucja RP).

²³ H. Zięba-Zalucka (red.), *System ochrony praw człowieka w RP*, Rzeszów 2015, s. 31.

Stosowanie środków przymusu, w tym przymusu bezpośredniego, musi być zgodne z powszechnie obowiązującymi przepisami prawa. Jest dopuszczalne wyłącznie w sytuacjach przewidzianych w przepisach i powinno być proporcjonalne do zagrożenia oraz stosowane z zachowaniem zasady minimalizacji szkody. W przypadku wątpliwości co do legalności stosowania tych środków, Europejski Trybunał Praw Człowieka w wielu swoich orzeczeniach wskazuje na konieczność każdorazowej oceny stopnia dolegliwości stosowanych środków przymusu bezpośredniego. Ocena taka jest zależna od wielu czynników, w tym m.in.: od czasu trwania konkretnego zachowania, jego skutków fizycznych i psychicznych dla osoby, wobec której środki takie są stosowane, oraz wieku, płci bądź stanu zdrowia takiej osoby²⁴. W orzecznictwie sądów powszechnych podkreśla się również konieczność respektowania przez organy procesowe godności ludzkiej, a także ochrony podstawowych praw człowieka przy stosowaniu środków przymusu bezpośredniego, które w toku toczących się postępowań karnych często są nieuniknione²⁵.

Zdrowie psychiczne każdego człowieka zostało zaliczone przez polskiego ustawodawcę do zbioru fundamentalnych dóbr osobistych jednostki. Wynika to wprost z preambuły do ustawy o ochronie zdrowia psychicznego, z której wywodzić należy, iż ochrona praw osób z zaburzeniami psychicznymi należy – niejako *in genere* – do obowiązków państwa²⁶. Zdrowie i życie człowieka to najważniejsze dobra prawne, dlatego w prawie używa się wszelkich dostępnych środków do ich ochrony²⁷.

Stosowanie środków przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi jest złożoną i kontrowersyjną kwestią. Na jednej szali położyć trzeba bowiem dążenie do zapewnienia takim osobom jak najlepszych oddziaływań leczniczych, a na drugiej – dbanie o przestrzeganie podstawowych praw człowieka²⁸. Takie dylematy i problemy stanowią niejednokrotnie codzienność z jaką mierzą się wielokrotnie zarówno członkowie personelu medycznego, jak i profesjonalni pełnomocnicy, także w toku postępowań karnych.

Udział osób z zaburzeniami psychicznymi w toku postępowania karnego może obejmować zarówno oskarżonego *sensu largo*, jak i pokrzywdzonego, a niekiedy

²⁴ Zob. Wyrok ETPCz z dnia 21 listopada 2013 r. w sprawie *Bouyid przeciwko Belgii*, skarga nr 23380/09, LEX nr 1391532; wyrok ETPCz z dnia 13 lutego 2014 r. w sprawie *Tali przeciwko Estonii*, skarga nr 66393/10, LEXnr 1422145; wyrok ETPCz z 31 marca 2009 r. w sprawie *Wiktorko przeciwko Polsce*, skarga nr 14612/02, LEX nr 498950; wyrok ETPCz z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie *Polanowski przeciwko Polsce*, skarga nr 16381/05, LEX nr 576503.

²⁵ Wyrok SA w Warszawie z dnia 13 maja 2015 r., VI ACa 880/14, LEX nr 1814846.

²⁶ M. Burdzik, *Ochrona interesów pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi na gruncie polskiej procedury karnej (uwagi w kontekście pełnomocnictwa obligatoryjnego)*, „Państwo i prawo” 2022, nr 12, s. 116-132.

²⁷ M. Sułkowski, K. Bargiel, R. Safin, *Przymus w psychiatrii, „Sztuka Leczenia”* 2023, t. XXVIII, nr 1, s. 45.

²⁸ A. Kiejna, M.H. Jakubczyk, T.M. Gondek, B. Rajba, *Kwestionariusz Postaw Personelu wobec Przymusu (SACS) – polska adaptacja*, „Psychiatria Polska” 2020, nr 1, s. 114.

także ich przedstawicieli. Osoby te wywołują dość powszechne zainteresowanie w szczególności w odniesieniu do konieczności zagwarantowania im odpowiednich gwarancji i standardów przestrzegania ich praw. M. Burdzik w jednym ze swoich opracowań zaproponował wprowadzenie do procedury karnej instytucji obligatoryjnego pełnomocnika dla osób z zaburzeniami psychicznymi²⁹, co zasługuje na pełną aprobatę. Autor ten, jako argument przemawiający za takim rozwiązaniem, wskazuje na wielokrotne trudności w egzekwowaniu przez takie osoby przysługujących im praw, pomimo formalnego zachowania zdolności do czynności prawnych.

Naczelna Rada Adwokacka na początku 2025 r. przeprowadziła badania ankietowe –wśród adwokatów i radców w zakresie „Ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi intelektualnymi i osób starszych w postępowaniu cywilnym”. Celem przeprowadzonego badania było m.in. poznanie problemów komunikacyjnych z osobami z zaburzeniami psychicznymi, postrzeganie równowagi między wspieraniem tych osób a zasadami bezstronności i równości broni oraz funkcjonowanie w wymiarze sprawiedliwości stereotypów dotyczących osób z zaburzeniami psychicznymi. Wydaje się, że wyniki tych badań mogą zostać przełożone również na grunt innych postępowań, w tym postępowań karnych. Za słuszne należy uznać stwierdzenie, iż liczba osób dotkniętych zaburzeniami psychicznymi w przypadku postępowań karnych może być znacznie większa. W omawianym badaniu wzięła udział grupa 247 adwokatów i radców prawnych. Pełnomocnicy ci wskazali, że liczba osób z zaburzeniami psychicznymi jest znaczna i zwiększa się z roku na rok. Ankietowani jednoznacznie uznali, że koniecznym jest prowadzenie wśród profesjonalnych pełnomocników szkoleń i kursów, które umożliwią im poznanie narzędzi i zdobycie umiejętności w zakresie komunikacji z osobami z zaburzeniami psychicznymi. Respondenci oczekiwali w tym zakresie działań przedstawicieli samorządów zawodowych oraz stosownych broszur informacyjnych. Wydaje się, że broszury takie powinny być ogólnodostępne, co może znacznie ułatwić nawiązywanie kontaktu i utrzymywanie relacji z takimi osobami. Jednym z rozwiązań zaproponowanych przez respondentów było także wprowadzenie do procedury cywilnej osoby wspomagającej osoby z zaburzeniami psychicznymi³⁰. Taki postulat mógłby zostać również wystosowany w ramach procedury karnej, w której, choć występuje obrona obligatoryjna, częstokroć ma ona przełożenie na same działania w ramach toczących się postępowań i ochrony praw takich osób, nie zaś na same te osoby.

Jak natomiast wynika z przeprowadzanych badań i kontroli w ramach stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi, przypadki nadużywania stosowania takich środków wobec osób z zaburzeniami psychicznymi są częste. Wskazuje się, iż w wielu podmiotach stosuje się wobec takich osób środki, które nie są w ogóle znane ustawie, bądź też środki takie są stosowane ponad

²⁹ Tamże, s. 114.

³⁰ Zob. szerzej: <https://www.adwokatura.pl/ogolnoprawne/wyniki-badania-pt-ochrona-praw-osob-z-zaburzeniami-psychicznymi-intelektualnymi-i-osob-starszych-w-postepowaniu-cywilnym-a-bariery-komunikacyjne/> [dostęp: 15.05.2025 r.].

konieczność (np. stosowanie kaftanów podczas spacerów) i w sposób długotrwały (np. stosowanie ich ponad rok). Dużym problemem jest również brak poszanowania intymności takich osób – dla przykładu wskazać można na zabezpieczanie osób przy użyciu pasów bez jednoczesnego stosowania np. parawanów odgradzających³¹.

Choć ustawa o ochronie zdrowia psychicznego nakazuje przy wyborze środka przymusu bezpośredniego kierować się regułą najmniejszej uciążliwości dla osoby, wobec której środek ten ma być stosowany³², w praktyce reguła ta nie zawsze jest przestrzegana. Warto zatem zadbać, aby zmienić praktykę stosowania jej w odniesieniu do aktualnie obowiązujących przepisów prawa, nim przepisy te zostaną zmienione.

5. Wzmocnienie standardu ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi

Ochrona praw osób z zaburzeniami psychicznymi jest realizowana przez różne instytucje i na różne sposoby. Najważniejszymi podmiotami działającymi na rzecz takich osób wydają się być Rzecznicy Praw Pacjenta Szpitali Psychiatrycznych, którzy w ramach swoich czynności pomagają pacjentom z zaburzeniami psychicznymi i ich rodzinom w dochodzeniu przysługujących im praw i rozpatrywaniu skarg. Aktywność rzeczników była bardzo widoczna w dobie po pandemii koronawirusa SARS-CoV-2. Wówczas rozpatrzyli oni łącznie 600 skarg oraz 4000 zapytań i zgłoszeń nie skargowych. Ponadto 5700 razy podejmowali działania z własnej inicjatywy³³. W 2021 r. Departament ds. Zdrowia Psychicznego w Biurze Rzecznika Praw Pacjenta podjął 8839 tysięcy różnego rodzaju spraw, których celem była pomoc osobom z zaburzeniami psychicznymi³⁴. Warto poddać rozważeniu poszerzenie katalogu uprawnień przysługujących tym rzecznikom, np. w zakresie weryfikacji zasadności i legalności stosowania wobec takich osób środków przymusu bezpośredniego.

Jednym z problemów związanych ze stosowaniem przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi jest brak jednolitości terminologii w odniesieniu do kwestii prawnych i medycznych, w szczególności zaś brak uwzględnienia przez aktualnie obowiązujące przepisy prawa wyników obecnych postępów w dziedzinie medycyny, jak i bardzo szeroki katalog osób, które uznawane są za osoby z zaburzeniami psychicznymi. Niedookreśloność niektórych pojęć powoduje z kolei możliwość stosowania wykładni rozszerzającej, co również nie powinno

³¹ <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/ke-ochrona-zdrowia-psychicznego-srodki-przymusu-bezposredniego> [dostęp: 16.05.2025 r.].

³² Odnośnie do zasady najmniejszej uciążliwości zob. szerzej: Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 29 kwietnia 2010 r., IV CSK 9/10, LEX nr 1360297, także J. Ciechorski, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 27 kwietnia 2013 r., I ACa 361/13*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2015, nr 4, poz. 41.

³³ <https://www.gov.pl/web/rpp/przestrzeganie-praw-osob-z-zaburzeniami-psychicznymi-w-2020-roku-raport> [dostęp: 15.05.2025 r.].

³⁴ <https://www.gov.pl/web/rpp/raport-z-przestrzegania-praw-osob-z-zaburzeniami-psychicznymi-w-2021-roku> [dostęp: 15.05.2025 r.].

mieć miejsca przy ingerowaniu w podstawowe prawa i wolności przysługujące jednostce. Co z kolei oznacza konieczność zaktualizowania i ograniczenia obecnie obowiązujących definicji, w szczególności zaś definicji osoby z zaburzeniami psychicznymi. Warto też rozważyć ograniczenie ustawowych przesłanek ustawowych dających podstawę do stosowania środków przymusu bezpośredniego poprzez wyeliminowanie trzeciej z powyżej omówionych przesłanek.

Kolejnym postulatem jest konieczność ograniczenia kręgu osób, wobec których mogą być stosowane środki przymusu bezpośredniego – do tych sytuacji i wypadków, które są oczywiste w odniesieniu do ochrony życia i zdrowia tych osób lub osób trzecich. Jak wskazywano już uprzednio, w ramach innych opracowań dotyczących praw osób z zaburzeniami psychicznymi, niezbędne jest wprowadzenie rozwiązań gwarantujących wyższe standardy ochrony, aniżeli te obowiązujące obecnie. Dla przykładu środki przymusu bezpośredniego nie mogą być stosowane profilaktycznie albo jako forma kary dla pacjentów znajdujących się w domach pomocy. Ich stosowanie musi być bardzo wyważone i ograniczone do przypadków koniecznych³⁵, dlatego wydaje się konieczne przeprowadzenie systematycznych szkoleń zarówno dla personelu medycznego, jak i pracowników organów ścigania, celem właściwego doboru środków, identyfikacji występujących zagrożeń, jak i właściwego kontaktowania się z takimi osobami. Rozpowszechnianie wiedzy na temat praw osób z zaburzeniami psychicznymi, jak i standardów ochrony ich praw i godności niewątpliwie przyczyni się do zmian w zakresie praktyki stosowania tych środków i zminimalizuje ryzyko ich nadużywania.

Reasumując, oprócz niezbędnych zmian ustawodawczych, koniecznym jest również zadbanie o wzrost świadomości społecznej oraz wiedzy, umiejętności i kompetencji służb i organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo wewnętrzne państwa, które mają styczność z osobami borykającymi się z zaburzeniami psychicznymi.

6. Podsumowanie

Jak wynika z przedstawionych w pracy analiz, problem stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi nadal pozostaje istotnym problemem – nie tylko w odniesieniu *per se* do postępowań karnych, ale i życia codziennego. Przypadki naruszenia praw tych osób są problemem występującym dość powszechnie, zwłaszcza w zakresie nadużywania stosowania wobec nich środków przymusu, dlatego kluczowym wydaje się podjęcie niezwłocznych działań zarówno w zakresie wprowadzenia zmian w regulacjach prawnych, jak i w praktyce ich stosowania.

Jak słusznie wskazuje M. Burdzik, „każdy człowiek, a co za tym idzie każdy uczestnik postępowania karnego, cechuje się określonym poziomem inteligencji,

³⁵ Zob. szerzej: A. Łozińska-Piekarska, *Przyczyny nadużywania stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi – analiza historyczna i postulaty de lege ferenda*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2023, t. XXIII, z. 3, s. 219-237.

wykształcenia, czy szerzej – wiedzy ogólnej. Parametry te zależą zarówno od czynników genetycznych, jak i środowiskowych, a zatem są osobniczo zmienne.”³⁶. Niewątpliwie cechy te i czynniki wpływają także na zdolność takich osób do udziału w procesie karnym, a w szczególności zaś ochrony swoich interesów i praw, dlatego istniejące u takich osób zaburzenia psychiczne bezpośrednio oddziałują także na granice legalności procesu karnego. Granice stosowania środków przymusu bezpośredniego powinny być przez prawo wyraźnie nakreślone i ograniczone do przypadków, kiedy są rzeczywiście niezbędne. Trzeba również pamiętać o odpowiednim wyważeniu w zakresie dóbr – jakie z jednej strony występują w odniesieniu do zasadności ich stosowania – np. zachowania skuteczności i sprawności toczącego się postępowania karnego, a pozostającymi po drugiej stronie podstawowymi prawami i wolnościami, takimi jak prawo do godności czy wolności.

Osoby z zaburzeniami psychicznymi winny być zakwalifikowane do kategorii osób zasługujących na szczególną opiekę, których dobra prawne powinny zostać otoczone opieką państwa. Zgodnie bowiem z art. 32 Konstytucji RP, każdy jest równy wobec prawa³⁷.

Przestrzeganie opisanych w niniejszym artykule standardów i praw zmniejszyłoby skalę występujących nadużyć w zakresie niewłaściwego stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi. Problemy te często obejmują niewłaściwy dobór środka przymusu bezpośredniego czy też przypadki przekraczania jego proporcjonalności³⁸, dlatego tak ważnym wydaje się podniesienie kwalifikacji i doświadczenia funkcjonariuszy właśnie w tym zakresie. Proces karny będzie spełniał wymóg rzetelności w sytuacji, gdy realizowane będą wszystkie jego standardy, a przede wszystkim wówczas, gdy zachowane będą prawa i wolności osób biorących w nim udział, tj. jego uczestników³⁹.

Bibliografia

Literatura

1. Barczyk-Nessel A., *Psychologia, psychiatria i prawo wobec podsądnych zaburzonych psychicznie*, Mysłowice 2006.
2. Bobińska K., Eichstaedt K., *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, Warszawa 2013.
3. Bobińska K., Gałęcki P. [w:] P. Gałęcki, K. Bobińska, K. Eichstaedt, *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, Warszawa 2016, art. 3, nt 3.

³⁶ Zob. szerzej: M. Burdzik, *Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako uczestnik procesu karnego*, Warszawa 2025, s. 23.

³⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm., art. 32 ust. 1.

³⁸ A. Sikora, *Konstytucyjne granice stosowania przymusu bezpośredniego względem oskarżonego uwagi na tle orzecznictwa TK i ETPCZ*, „Studia Iuridica” 2017, t. LXIX, nr 69, s. 119.

³⁹ Tamże, s. 128.

4. Burdzik M., *Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako uczestnik procesu karnego*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/osoba-z-zaburzeniami-psychicznymi-jako-uczestnik-procesu-karnego-369617933> [dostęp: 14.05.2025 r.].
5. Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi na gruncie polskiej procedury karnej (uwagi w kontekście pełnomocnictwa obligatoryjnego)*, „Państwo i Prawo” 2022, z. 12.
6. Ciechorski J., *Dopuszczalność stosowania przymusu bezpośredniego w szpitalach innych niż psychiatryczne*, „Gubernaculum et Administratio” 2023, nr 1(27).
7. Ciechorski J., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 27 kwietnia 2013 r., I ACa 361/13*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2015, nr 4, poz. 41.
8. Dąbrowski S., Kubicki L., *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Przegląd najważniejszych zagadnień*, Warszawa 1995.
9. Izdebski H., *Historia myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 1995.
10. Kiejna A., Jakubczyk M.H., Gondek T.M., Rajba B., *Kwestionariusz Postaw Personelu wobec Przymusu (SACS) – polska adaptacja*, „Psychiatria Polska” 2020, nr 1.
11. Kowalski G. [w:] *Ochrona zdrowia psychicznego. Komentarz*, art. 18, wyd. II, red. P. Drembkowski, B. Kmieciak, R. Tymiński, Warszawa 2023,.
12. Lisowska A., *Ograniczenie autonomii jednostki, a może ochrona konstytucyjnych praw i wolności człowieka? Normatywne aspekty stosowania „przymusu bezpośredniego” w psychiatrii*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2014, t. III (2).
13. Łozińska-Piekarska A., *Przyczyny nadużywania stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi – analiza historyczna i postulaty de lege ferenda*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2023, t. XXIII, z. 3.
14. Miedziak D. [w:] *Ochrona zdrowia psychicznego. Komentarz*, wyd. II, red. P. Drembkowski, B. Kmieciak, R. Tymiński, Warszawa 2023, art. 3.
15. Pużyński S., *Choroba psychiczna – problemy z definicją oraz miejscem w diagnostyce i regulacjach prawnych*, „Psychiatria Polska” 2007, t. XLI, nr 3.
16. Sikora A., *Konstytucyjne granice stosowania przymusu bezpośredniego względem oskarżonego uwagi na tle orzecznictwa TK i ETPCZ*, „Studia Iuridica” 2017, t. LXIX, nr 69.
17. Sułkowski M., Bargiel K., Safin R., *Przymus w psychiatrii*, „Sztuka Leczenia” 2023, t. XXXVIII, nr 1.
18. Zięba-Załucka H. (red.), *System ochrony praw człowieka w RP*, Rzeszów 2015.

Akty prawne

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.
2. Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 917 ze zm.
3. Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej, t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 555 ze zm.

4. Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób, t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1689 ze zm.
5. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 16 stycznia 2014 r. w sprawie sposobu dokumentowania przypadków zastosowania przymusu bezpośredniego, Dz.U. z 2014 r. poz. 87.
6. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 21 grudnia 2018 r. w sprawie stosowania przymusu bezpośredniego wobec osoby z zaburzeniami psychicznymi, Dz.U. z 2023 r. poz. 731.

Orzecznictwo

1. Wyrok ETPCz z 31 marca 2009 r. w sprawie *Wiktorko przeciwko Polsce*, skarga nr 14612/02, LEX nr 498950.
2. Wyrok ETPCz z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie *Polanowski przeciwko Polsce*, skarga nr 16381/05, LEX nr 576503.
3. Wyrok ETPCz z dnia 21 listopada 2013 r. w sprawie *Bouyid przeciwko Belgii*, skarga nr 23380/09, LEX nr 1391532.
4. Wyrok ETPCz z dnia 13 lutego 2014 r. w sprawie *Tali przeciwko Estonii*, skarga nr 66393/10, LEX nr 1422145.
5. Postanowienie SN z dnia 29 kwietnia 2010 r., IV CSK 9/10, LEX nr 1360297.
6. Wyrok SA w Warszawie z dnia 13 maja 2015 r., VI ACa 880/14, LEX nr 1814846.
7. Wyrok SA w Krakowie z dnia 19 listopada 2018 r., I ACa 1481/17, LEX nr 2698090.

Źródła internetowe

1. <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-przymus-stosowanie-oddzialy-niepsychiatryczne-mz-odpowiedz> [dostęp: 14.05.2025 r.].
2. <https://stopuzaleznieniom.pl/artykuly/fakty-o-alkoholu/zaburzenia-psychiczne-w-polsce-wyniki-badania-ezop-ii/> [dostęp: 14.05.2025 r.].
3. <https://www.adwokatura.pl/ogolnoprprawne/wyniki-badania-pt-ochrona-praw-osob-z-zaburzeniami-psychicznymi-intelektualnymi-i-osob-starszych-w-postepowaniu-cywilnym-a-bariery-komunikacyjne/> [dostęp: 15.05.2025 r.].
4. <https://www.gov.pl/web/rpp/przestrzeganie-praw-osob-z-zaburzeniami-psychicznymi-w-2020-roku-raport> [dostęp: 15.05.2025 r.].
5. <https://www.gov.pl/web/rpp/raport-z-przestrzegania-praw-osob-z-zaburzeniami-psychicznymi-w-2021-roku> [dostęp: 15.05.2025 r.].
6. <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/ke-ochrona-zdrowia-psychicznego-srodk-przymusu-bezposredniego> [dostęp: 16.05.2025 r.].

dr Mirosław Kopec¹

Strona podmiotowa przygotowania do zabójstwa a gwarancyjna funkcja prawa karnego

Abstrakt

Artykuł przedstawia motywy ustawodawcy, dla których ten zdecydował się na wprowadzenie karalności przygotowania do zabójstwa w typie podstawowym oraz kwalifikowanym. Autor wskazuje, że przedstawiona zmiana legislacyjna stoi w sprzeczności z gwarancyjną funkcją prawa karnego. Przygotowanie do zabójstwa w znakomitej większości przypadków niczym nie będzie różniło się od zwykłych czynności dnia codziennego.

Czynnikiem przesądzającym o karalności jest strona podmiotowa – zamiar bezpośredni kierunkowy sprawcy. Sprawca musi bowiem podjąć czynności w celu dokonania zabójstwa. Oceny strony podmiotowej dokonuje ostatecznie sąd, przy czym swoboda jego orzekania jest dość szeroka. Należy stwierdzić, że wprowadzona karalność przygotowania do zabójstwa mogłaby stać się narzędziem do eliminacji osób niewygodnych, szczególnie w systemach autorytarnych. Wystarczy bowiem do zwykłych czynności przypisać zamiar bezpośredni kierunkowy, co pozwala na pociągnięcie do odpowiedzialności karnej. Zatem Autor proponuje zmienić konstrukcję przygotowania do zabójstwa tak, aby odpowiadała ona rzeczywistym celom zakreślonym przez ustawodawcę.

Słowa kluczowe: prawo karne, przygotowanie do zabójstwa, funkcja gwarancyjna prawa karnego, strona podmiotowa.

1. Wprowadzenie

Na podstawie art. 1 pkt 56 ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw² ustawodawca wprowadził do polskiego prawa karnego karalność przygotowania do przestępstwa zabójstwa, zarówno w typie podstawowym, jak i w typie kwalifikowanym. Przygotowanie do przestępstwa zabójstwa stało się karalne z dniem wejścia w życie ustawy zmieniającej, tj. z dniem 1 października 2023 r.

¹ Adiunkt w Katedrze Nauk o Bezpieczeństwie i Prawa Karnego, adwokat.

² Dz.U. z 2022 r., poz. 2600.

Wspomniana ustawa wprowadziła wiele zmian w polskim prawie karnym, przede wszystkim w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny³. Uzasadnienie projektu ustawy z dnia 7 lipca 2022 r.⁴, szczególnie w zakresie zmian dotyczących przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu – bardzo mocno akcentuje potrzebę ochrony życia ludzkiego, jako najwyższej wartości. Z tak określonym założeniem aksjologicznym nie sposób się nie zgodzić. Mając na uwadze zwiększenie prawnokarnej ochrony zdrowia i życia ludzkiego, ustawodawca wprowadził szereg zmian, polegających m.in. na zwiększeniu sankcji za istniejące przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, jak np. w przypadku przestępstwa nieumyślnego spowodowania śmierci. Jednak wspomniana ustawa znacząco rozszerzyła zakres karalnego zachowania, wprowadzając m.in. karalność przygotowania do przestępstwa zabójstwa oraz wprowadziła całkiem nowe przestępstwo – przyjęcie zlecenia zabójstwa. Zatem wprowadzone zmiany należy uznać za bardzo istotne, wobec których nauka prawa karnego nie może przejść obojętnie.

Celem artykułu jest wykazanie, że obecne brzmienie art. 148 § 5 k.k. nie spełnia wymogów gwarancyjnego charakteru prawa karnego, a co za tym idzie – naraża na arbitralne pociągnięcie do odpowiedzialności karnej.

2. *Ratio legis* wprowadzenia karalności przygotowania do przestępstwa zabójstwa

Zgodnie z art. 148 § 5 k.k., kto czyni przygotowania do przestępstwa określonego w § 1, 2 lub 3, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 15. Art. 148 § 1 określa przestępstwo zabójstwa w typie podstawowym. Zgodnie z tym przepisem, kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 10 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. Kolejne dwa paragrafy określają przestępstwo zabójstwa w typie kwalifikowanym. Zgodnie z art. 148 § 2 k.k., kto zabija człowieka ze szczególnym okrucieństwem, w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie, z użyciem materiałów wybuchowych⁵, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 15 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. Takiej samej karze podlega ten, kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo oraz sprawca zabójstwa funkcjonariusza publicznego popełnionego podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi lub ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego.

Argumenty uzasadniające wprowadzenie karalności przygotowania do przestępstwa zabójstwa, jak również zaostrzające odpowiedzialność karną w przypadku

³ T.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 383; w czasie uchwalania zmian – Dz.U. z 2022 r., poz. 1138, 1726, 1855, 2339.

⁴ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw stanowi druk sejmowy nr 2024, IX.2024, <https://www.sejm.gov.pl/> – [dostęp: 15.04.2025 r.].

⁵ Przesłanki określone są w sposób rozłączny.

przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu można podzielić na dwie grupy. Pierwsza grupa argumentów dotyczy zaostrzenia odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Ustawodawca wskazuje, że zasadniczym założeniem, które legło u podstaw prac nad projektem zmian Kodeksu karnego, była potrzeba wzmocnienia ochrony prawnokarnej w zakresie czynów godzących w tak fundamentalne dobra prawne jak: życie i zdrowie człowieka. Dla realizacji założonego celu niezbędne jest odpowiednie ukształtowanie rodzaju i wysokości sankcji karnej grożącej za dany typ przestępstwa, uwzględniając potrzebę surowej represji wobec sprawców czynów o wysokim stopniu karygodności, ale w sposób, który nie przekracza stopnia społecznej szkodliwości czynu oraz winy sprawcy. W tym celu zaproponowano, a następnie przyjęto rozwiązanie polegające na zaostrzeniu przede wszystkim górnej granicy ustawowego zagrożenia, tak aby w dalszym ciągu sędziowski wymiar kary mógł uwzględniać stopień społecznej szkodliwości czynu oraz winę sprawcy, zarówno w dolnych granicach ustawowego zagrożenia, jak i jego górnej granicy. Zdaniem projektodawcy, dotychczasowe przepisy nie pozwalały na prawidłowy wymiar kary w przypadku czynów o bardzo wysokim stopniu karygodności czynu lub winy sprawcy⁶.

Druga grupa argumentów sprowadza się do zwiększenia represyjności niektórych przestępstw, co miało za zadanie również zmniejszenie popełnianej ich liczby. Projektodawca wskazał, że zwiększenie sankcji musi prowadzić do zmniejszenia liczby popełnianych przestępstw. To z kolei ma ustanowić odpowiedni poziom ochrony praw człowieka lub innych interesów jednostki. Ilekroć w prawie karnym wspomina się o godności osoby ludzkiej, tylekroć ma się na myśli godność sprawy, zapominając o godności pokrzywdzonego. Właściwe ukształtowanie zagrożeń karnych, poprzez ich zaostrzenie, pozwala na lepsze zabezpieczenie praw pokrzywdzonego i ochronę jego godności.

Wprowadzając karalność przygotowania do przestępstwa zabójstwa, ustawodawca podkreślił, że w systemie prawa polskiego stadium przygotowania popełnienia przestępstwa jest karalne rzadko, a więc ma charakter zupełnie wyjątkowy. Wśród ogółu typów przestępstw stypizowanych w Kodeksie karnym ustawodawca jedynie w kilkunastu wypadkach przewidział karalność stadium przygotowania. W tym kontekście, zdaniem projektodawcy, nie można aprobować tego, że aktualnie ustawa karna nie przewiduje karalności przygotowania do zabójstwa z art. 148 k.k., a więc przestępstwa zagrożonego najsurowszą karą spośród tych skierowanych przeciwko życiu i zdrowiu. Zatem ustawodawca łączy surowe zagrożenie karą z karalnością przygotowania. Inaczej rzecz ujmując, kryterium wprowadzenia karalności przygotowania do przestępstwa uzależnione jest od surowości ustawowego zagrożenia karą za to przestępstwo. Skoro dokonanie jest wysoce społecznie szkodliwe, to tym samym już samo przygotowanie jest na tyle społecznie szkodliwe, że nie może pozostać obojętne z punktu widzenia prawa karnego.

⁶ Druk sejmowy IX.2024, op. cit., s. 1.

W uzasadnieniu projektu zmian Kodeksu karnego poprzez wprowadzenie karalności przygotowania do zabójstwa wskazano, że Kodeks karny z 1997 r. przewiduje karalność usiłowania nieudolnego (art. 13 § 2 k.k.), którego bezprawie opiera się wyłącznie na zamiarze, a nie na stworzeniu zagrożenia dla dobra prawnego, gdyż usiłowanie nieudolne żadnego niebezpieczeństwa nie stwarza. W tym kontekście brak karalności przygotowania do zbrodni zabójstwa można ocenić jako niespójność systemową, gdyż w takim wypadku sprawca podejmuje konkretne czynności, które stwarzają pośrednie zagrożenie dla życia człowieka, a więc dla najcenniejszego dobra osobistego.

Analogicznie za niespójność systemową w kontekście braku karalności przygotowania do zbrodni zabójstwa, zdaniem projektodawców zmian należy uznać występującą w Kodeksie karnym karalność przygotowania do przestępstwa podrobienia lub przerobienia dokumentu w celu użycia za autentyczny lub użycia takiego dokumentu jako autentycznego (art. 270 § 3 k.k.). Nie sposób nie zauważyć, że stopień bezprawia takiego czynu jest znacznie niższy niż przygotowania do zbrodni zabójstwa człowieka.

Mając na uwadze przebieg całego procesu legislacyjnego należy wskazać, że ustawodawca zdecydował się na wprowadzenie karalności przygotowania do zabójstwa ze względu na surowe ustawowe zagrożenie tego przestępstwa oraz jego wysoką społeczną szkodliwość, przejawiającą się przede wszystkim w tym, że godzi ono w życie i zdrowie człowieka. Dodatkowo ustawodawca odniósł się do zasadności karalności usiłowania nieudolnego. Skoro w przypadku usiłowania nieudolnego ciężar karygodności spoczywa na zamiarze sprawcy przy braku obiektywnego zagrożenia dla dobra prawnego, to w przypadku przygotowania do zabójstwa karalność jawi się jako oczywiste, skoro przygotowanie jest zachowaniem już zagrażającym zdrowiu i życiu. Jednocześnie, zdaniem ustawodawcy skoro przygotowanie do mniej groźnych przestępstw niż zabójstwo jest karalne, to trudno uznać, aby nie wprowadzić karalności do przestępstwa zabójstwa.

W nauce prawa karnego postulowano wprowadzenie karalności przygotowania do zabójstwa⁷. Projektowana zmiana jest zbieżna z poglądami wyrażanymi w literaturze prawa karnego, w której z aprobatą odnoszono się do wprowadzenia karalności przygotowania do zabójstwa, wskazując, że „przesunięcie tej ochrony na etap przedpola usiłowania zamachu na życie można traktować jako wyraz swoistego dowartościowania tego dobra, którego prawnokarna ochrona w kontekście znamion zabójstwa zaczyna się już wtedy, gdy sprawca podejmuje działania mające dopiero stworzyć warunki do urzeczywistnienia zamachu, a więc zanim rozpocznie bezpośrednie

⁷ R. Kokot, *Penalizacja przygotowania zabójstwa w nowelizacji kodeksu karnego z 13 czerwca 2019 roku*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2020, t. 120, s. 70; tenże, *Założenie racjonalnego prawodawcy w polskim porządku prawnym*, [w:] *Księga Jubileuszowa z okazji siedemdziesięciopięciolecia Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2020, t. 120, s. 109 i n.; por. A. Gorczowska, *Problemy karalności przygotowania do zabójstwa*, „Zeszyty Prawnicze” 2020 nr 2, s. 101-118.

zmierzanie do naruszenia tego dobra”. Takie rozwiązanie ocenia się w literaturze jako „wyraz konsekwencji ustawodawcy i dążenia do spójnego unormowania prawnokarnej ochrony tego dobra”⁸.

W literaturze podkreśla się także wysoką karygodność przygotowania do przestępstwa. W ocenie społecznej szkodliwości przygotowania do niektórych przestępstw zagrożenie dla dobra prawnego schodzi na drugi plan. Podkreśla się przy tym, że zwiększona społeczna szkodliwość przygotowania wyraża się przede wszystkim w ocenie strony podmiotowej zachowania sprawcy. Zamiar popełnienia czynu zabronionego znacznie zwiększa niebezpieczeństwo osiągnięcia przez sprawcę swojego celu. Skoro zatem sprawca podjął zamiar popełnienia czynu zabronionego, to podjęcie przez niego działań mających na celu stworzenie warunków do jego popełnienia jest już na tyle społecznie szkodliwe, że uzasadnia wprowadzenie karalności przygotowania. W ten sposób ustawodawca chce zapobiec takim zachowaniom, które w przyszłości będą zmierzały do ich dokonania. Penalizacja przygotowania ma zatem zdusić w zarodku chęć popełnienia czynu zabronionego, jakim jest zabójstwo człowieka⁹.

3. Przygotowanie w prawie karnym

Ustawodawca, wprowadzając karalność przygotowania do przestępstwa, posługuje się dwoma metodami. Pierwszą można określić jako metoda ogólna – polega ona na określeniu przygotowania w części ogólnej Kodeksu karnego. W części szczególnej tego kodeksu lub w ustawie przewidującej typ czynu zabronionego, ustawodawca wprowadza klauzulę karalności przygotowania. Druga metoda polega na określeniu typu czynu zabronionego, który sam przez siebie stanowi przygotowanie do przestępstwa. Tą metodą ustawodawca posługuje się wyjątkowo, stąd można nazwać ją szczególną. Jako przykład można wskazać art. 130 § 3 k.k., zgodnie z którym, kto zgłasza gotowość działania na rzecz obcego wywiadu przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej albo w celu udzielenia obcemu wywiadowi wiadomości, których przekazanie może wyrządzić szkodę Rzeczypospolitej Polskiej, gromadzi je lub przechowuje lub wchodzi do systemu informatycznego w celu ich uzyskania, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8¹⁰. Ustawodawca wprowadza karalność przygotowania

⁸ R. Kokot, *Założenie...*, op. cit., s. 109 i n.

⁹ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 195, E. Kunze, *Przygotowanie przestępstwa w ujęciu polskiego prawa karnego*, Poznań 1991, s. 7. Inaczej T. Bojarski, *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2006, s. 191.

¹⁰ Kolejnymi przykładami takiego określenia przygotowania może być art. 264 § 3 k.k., zgodnie z którym, kto organizuje innym osobom przekraczanie wbrew przepisom granicy Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8, oraz art. 343 § 3 k.k., zgodnie z którym żołnierz, który wchodzi w porozumienie z innymi żołnierzami w celu popełnienia czynu zabronionego określonego w § 1 lub 2 (odmowa wykonania rozkazu), podlega karze ograniczenia wolności, aresztu wojskowego albo pozbawienia wolności do lat 2.

do zabójstwa na zasadzie wyjątku od zasady jego niekaralności, ale robi to głównie pierwszą z opisanych metod¹¹.

Przygotowanie zostało określone w art. 16 § 1 k.k. Zgodnie z tym przepisem, przygotowanie zachodzi tylko wtedy, gdy sprawca w celu popełnienia czynu zabronionego podejmuje czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do jego dokonania, w szczególności w tymże celu wchodzi w porozumienie z inną osobą, uzyskuje lub przysposabia środki, zbiera informacje lub sporządza plan działania.

W zakresie strony przedmiotowej przygotowanie ma stworzyć warunki do usiłowania, łącząc w jednym czynie zabronionym wielość zachowań. Czynności przygotowawcze, umożliwiające czy ułatwiające usiłowanie czynu, zostały wymienione przykładowo, przez wskazanie najczęstszych postaci. Nie jest to katalog zamknięty. Pozostałe podlegają ocenie z punktu widzenia definicji przygotowania¹². Przykładowo przygotowaniem jest przybycie na miejsce planowanego czynu, ukrycie się i oczekiwanie na dogodny moment podjęcia ataku¹³.

Sąd co do zasady wymierza karę za przygotowanie w granicach zagrożenia przewidzianego za sprawstwo. Jednak ustawodawca zdecydował się na autonomiczne określenie ustawowego zagrożenia karą w przypadku przygotowania do zabójstwa. Zgodnie z art. 148 § 5 k.k., kto czyni przygotowania do przestępstwa określonego w § 1, 2 lub 3, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 15. Wydaje się, że przepis szczególnie, jakim jest art. 148 § 5 k.k. modyfikuje jedynie ustawowe zagrożenia karą za przygotowanie do przestępstwa zabójstwa, nie wykluczając możliwości odstąpienia od wymierzenia kary na podstawie art. 17 § 1 k.k., zgodnie z którym nie podlega karze za przygotowanie, kto dobrowolnie od niego odstąpił, w szczególności zniszczył przygotowane środki lub zapobiegł skorzystaniu z nich w przyszłości; w razie wejścia w porozumienie z inną osobą w celu popełnienia czynu zabronionego, nie podlega karze ten, kto nadto podjął istotne starania zmierzające do zapobieżenia dokonaniu.

Przygotowanie, w zakresie strony podmiotowej, wymaga działania w zamiarze bezpośrednim kierunkowym. Konieczne jest wykazanie, że podjęta czynność pozostaje na drodze przestępstwa i podjęta została w celu dokonania zabójstwa. Wymaga to dowodowego wykazania ścisłego związku czynności realizowanych na płaszczyźnie strony przedmiotowej z czynem, który ma zostać dokonany¹⁴. Wydaje się, że na płaszczyźnie strony podmiotowej przygotowania do przestępstwa zabójstwa pojawia się najwięcej kontrowersji, szczególnie w kontekście gwarancyjnej funkcji prawa karnego.

¹¹ M. Małecki, *Przygotowanie do przestępstwa. Analiza dogmatycznoprawna*, Warszawa 2016, s. 236-246, M. Surkont, *Prawo karne*, Bydgoszcz-Gdynia 2001, s. 82.

¹² J. Kulesza, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, A. Behan, M. Filipczak, M. Grudecki i in., Warszawa 2025, art. 16, Lex, [dostęp: 4.06.2025 r.].

¹³ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 25 kwietnia 2019 r., II AKa 415/17, LEX nr 2728176.

¹⁴ J. Kulesza, [w:] *Kodeks karny...*, op. cit.

4. Strona podmiotowa przygotowania do przestępstwa zabójstwa

Przygotowanie do przestępstwa zabójstwa ma charakter działania kierunkowego. Działanie sprawcy w zakresie strony podmiotowej wymaga, aby działał on w zamiarze bezpośrednim kierunkowym – w celu dokonania zabójstwa w typie podstawowym lub kwalifikowanym. W tym celu sprawca podejmuje czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do dokonania. Wypełnienie czynności strony przedmiotowej w zamiarze bezpośrednim lub ewentualnym jest niewystarczające. Zatem zamiar bezpośredni kierunkowy towarzyszący czynnością sprawcy przesądza w tym przypadku o ujemnej zawartości czynności przygotowawczych¹⁵.

W literaturze prawa karnego wskazywano dotychczas, że przygotowanie do przestępstwa zabójstwa nie powinno być karalne z przyczyn dotyczących strony podmiotowej. Wskazuje się na trudności w zakresie postępowania dowodowego. Przygotowanie do przestępstwa zabójstwa może być znacznie oddalone w czasie od samego dokonania¹⁶. To oddalenie może być na tyle istotne, że nie jest możliwe uchwycenie rzeczywistego zamiaru działania sprawcy. Zamiar sprawcy pozostaje tylko w jego głowie i w żaden sposób nie jest manifestowany na zewnątrz¹⁷.

Czynności przygotowawcze do zamachu na życie człowieka co do zasady nie pozwalają na jednoznaczne i niewątpliwe ustalenie, że zostały podjęte z bezpośrednim zamiarem spowodowania śmierci człowieka. T. Bojarski podkreśla, że przygotowanie winno być karalne tylko w tych przypadkach, gdzie sprawca jasno manifestuje czynności przygotowawcze do dokonania. Czynności te są charakterystyczne dla danego typu czynu zabronionego – inaczej rzecz ujmując – nie da się wytłumaczyć, że sprawca podjął określone czynności przygotowawcze w celu innym niż dokonanie czynu zabronionego. Z drugiej strony – jeżeli czynności przygotowawcze są trudno rozpoznawalne jako podjęte w celu dokonania czynu zabronionego – tak jak w przypadku zabójstwa – wówczas zachowania te winny zostać bezkarne¹⁸.

Ponadto w przypadku przygotowania do przestępstwa zabójstwa, czynności sprawcy w zakresie strony przedmiotowej mogą w niczym nie odbiegać od zwykłych czynności dnia codziennego. Zakup noża na potrzeby życia dnia codziennego niczym nie różni się od zakupu noża w celu dokonania zabójstwa¹⁹. Jedyna różnica

¹⁵ J. Giezek, [w:] *Prawo karne materialne*, (red.) M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, Warszawa 2017, s. 261.

¹⁶ Z. Ciopiński, *Typizacja przygotowania*, „*Studia Iuridica*” 1982, nr 10, s. 107.

¹⁷ R. Zawłocki, *Komentarz do art. 16 k.k.* [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1-31*, (red.) M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2001, s. 663-664.

¹⁸ T. Bojarski, *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2006, s. 191, inaczej G. Gworys, *Problemy przygotowania do przestępstwa (na przykładzie przygotowania do zabójstwa)*, „*Prokuratura i Prawo*” 2025, nr 2, s. 11-49.

¹⁹ W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1989, s. 189.

dotyczy strony podmiotowej takiego sprawcy. Należy jednak pamiętać, że odczytanie strony podmiotowej jedynie z samego zachowania mogącego mieć miejsce również w życiu codziennym, jest praktycznie niemożliwe.

Można stwierdzić, że skoro czynności przygotowawcze do przestępstwa zabójstwa mogą stanowić zwykłe czynności życia społecznego, to czynnikiem uzasadniającym karalność przygotowania do przestępstwa zabójstwa będzie strona podmiotowa sprawcy takich czynów. To zamiar bezpośredni, nakierowany na zabójstwo przesądza, jak się wydaje, ocenę społecznej szkodliwości tego typu zachowań, oraz pozwala na przyjęcie istnienia niebezpieczeństwa dla życia człowieka. To nie zachowanie sprawcy stanowi niebezpieczeństwo dla życia i wpływa na ujemną ocenę zachowania, tylko strona podmiotowa sprawcy. Strona podmiotowa to jedyne kryterium przesądzające o społecznej szkodliwości czynności dnia codziennego, bowiem są one nakierowane na pozbawienie życia ludzkiego.

W literaturze podnoszono, że wprowadzenie karalności przygotowania uzasadnione jest tym, że popełnienie niektórych przestępstw nie jest możliwe bez podjęcia wstępnych czynności przygotowawczych. Czynności te są na tyle widoczne, że w sposób jednoznaczny wskazują na przygotowanie do przestępstwa. Przygotowanie łatwo jest wówczas wyodrębnić na płaszczyźnie faktycznej, a zamiar podjęcia ich jest jednoznaczny. W takiej sytuacji łatwo uchwycić czynności przygotowawcze, a w konsekwencji udowodnić zamiar bezpośredni kierunkowy również na płaszczyźnie strony podmiotowej²⁰. Jednak w literaturze podnosi się także, że zabójstwo nie jest przestępstwem, które co do zasady wymaga jakiegoś szczególnego przygotowania. Przestępstwo zabójstwa często jest popełniane bez uprzedniego planowania, nie wymaga też użycia żadnych specjalistycznych narzędzi ani metod. Znamiona zabójstwa mogą być wypełnione w każdym czasie i miejscu²¹. Co więcej, przestępstwo zabójstwa nie jest co do zasady przestępstwem planowanym. Badania przeprowadzone w zakresie motywów zabójstwa ukazują, że w przeważającej większości przypadków przestępstwo to ma charakter emocjonalno-afektywny, zatem zamiar zabójstw pojawia się nagle²².

Argument dotyczący trudności dowodowych wydaje się w literaturze mało przekonujący. Trudności dowodowe w zakresie przygotowania do przestępstwa występują w każdym przypadku. Można nawet wskazać, że problem ten ma charakter

²⁰ K. Buchała, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1997, s. 290; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 241.

²¹ V. Konarska-Wrzošek, *Komentarz do art. 148*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, (red.) A. Lach, J. Lachowski, T. Oczkowski, i in., Warszawa 2023, s. 136.

²² Zob. J.K. Gierowski, M. Szaszkiewicz, *Osobowości i motywacja sprawców zabójstw*, [w:] J.K. Gierowski (red.), *Zabójcy i ich ofiary. Psychologiczne podstawy profilowania nieznanymi sprawców zabójstw*, Kraków 2002, s. 40 i n.; zob. także: S. Niedzielska-Popek, *Motywy zabójstw*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 2007, nr 1(3), s. 92-93.

uniwersalny. Trudności dowodowe są bowiem naturalnie wpisane w etapie przygotowania do przestępstwa²³. Poza tym, organy ścigania dysponują coraz to nowszymi narzędziami oraz technikami pozwalającymi na odczytanie zachowań stanowiących przygotowanie do zabójstwa, co ustawodawca zauważył już w uzasadnieniu zmian Kodeksu karnego.

5. Uwagi dotyczące strony podmiotowej zabójstwa w kontekście funkcji gwarancyjnej prawa karnego

Prawo karne winno spełniać funkcję gwarancyjną. Funkcja ta ma na celu ochronę obywateli przed arbitralnym działaniem państwa i zapewnienie, że nie zostaną oni ukarani za zachowania, które nie były zabronione ustawą w momencie ich popełnienia. Jest to fundamentalne dla państwa prawa i odzwierciedla zasady *nullum crimen sine lege* i *nulla poena sine lege*.

Funkcja gwarancyjna stoi w sprzeczności z funkcją ochronną prawa karnego. Funkcja ta jest realizowana w interesie osób, które mogą być pociągnięte do odpowiedzialności karnej. Trafnie wskazuje się w literaturze, że funkcja gwarancyjna prawa karnego odnosi się do relacji pomiędzy państwem – władzą państwową a obywatelem²⁴. W demokratycznym państwie prawa jednostka korzysta bowiem z praw i wolności, które podlegać mogą ograniczeniom tylko ze względu na prawa i wolności innych osób, a także z uwagi na dobro wspólne, przy czym ograniczenia takie muszą być wyraźnie sformułowane w normie prawnej w postaci zakazu albo nakazu określonego zachowania²⁵. Absolutne minimum gwarancyjne wyraża się zatem w wynikającej dla obywatela z norm prawa karnego pewności, że nie będzie on pociągnięty do odpowiedzialności karnej za zachowanie, które w czasie jego popełnienia nie było określone przez ustawodawcę jako zabronione pod groźbą kary. W przeciwnym razie nikt nie mógłby czuć się odpowiednio zabezpieczony przed stanowiącymi przejawy nadużyć działaniami aparatu państwowego, w tym przed arbitralnym pociągnięciem go do odpowiedzialności karnej²⁶. W tym zakresie funkcja gwarancyjna ma również swoją podstawę w normach ustawy zasadniczej. Niedopuszczalne jest wkraczanie władzy sądowej w dziedzinę zarezerwowaną dla władzy ustawodawczej, co jest nieuprawnione z uwagi na zasadę podziału władz oraz zasadę legalizmu, wyrażoną w art. 10 w zw. z art. 89 Konstytucji RP²⁷. Brak gwarancyjnego

²³ M. Małecki, *Przygotowanie do przestępstwa...*, op. cit., s. 22.

²⁴ P. Kardas, *O relacjach między demokracją a prawem, czyli kilka uwag o istocie demokracji konstytucyjnej*, „Palestra” 2017, nr 1-2, s. 13 i n.

²⁵ K. Buchała, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1997, s. 13-14.

²⁶ J. Giezek, *Funkcje prawa karnego w autorytarnym systemie sprawowania władzy*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021, 43, nr 1, s. 187.

²⁷ A. Zoll, „Pozaustawowe” okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną w świetle konstytucyjnej zasady podziału władzy [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego:*

charakteru prawa karnego powodowałby, że sądy określałyby lub dookreślałyby, co jest zabronione, a co nie, a tym samym, jakie zachowania są karalne, a jakie nie.

Funkcja gwarancyjna prawa karnego przejawia się w wielu aspektach. Z uwagi na zakres problemu określonego niniejszym opracowaniem, należy zwrócić uwagę na aspekt precyzyjnego określenia granic zakazu karnego. Ustawodawca, określając zakres zabronionego zachowania, winien zrobić to precyzyjnie – aby nie było wątpliwości, co do zakresu zabronionego zachowania.

W przypadku wprowadzenia karalności przygotowania do przestępstwa zabójstwa wydaje się, że funkcja gwarancyjna prawa karnego nie została zachowana. Ustawodawca wprowadza karalność czynności, które w znakomitej większości przypadków niczym nie różnią się od zwykłych czynności dnia codziennego. Przygotowanie do przestępstwa zabójstwa w swojej płaszczyźnie przedmiotowej nie wymaga podjęcia żadnych, szczególnych czynności charakterystycznych dla przestępstwa zabójstwa. Przestępstwo zabójstwa często jest popełniane na skutek emocji, nie jest planowane, zatem faza przygotowania będzie bardzo krótka lub nie będzie jej wcale.

Z uwagi na fakt, że przygotowanie do przestępstwa zabójstwa w większości przypadków niczym nie różni się od zwykłych czynności dnia codziennego, konieczne jest ustalenie strony podmiotowej. Z uwagi na normatywną teorię winy, stronę podmiotową określamy na podstawie całokształtu okoliczności, towarzyszących sprawcy podczas czynu. Należy zbadać cały kontekst oraz wszelkie czynności towarzyszące zachowaniu, aby odczytać faktyczny zamiar sprawcy. Zgodnie z art. 410 Kodeksu postępowania karnego, podstawę wyroku może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych w toku rozprawy głównej. Zatem, to sąd ostatecznie ocenia, jaki zamiar miał sprawca w czasie czynu. Tutaj też wydaje się, że jest największe niebezpieczeństwo kolizji z gwarancyjną funkcją prawa karnego. To od organu wymiaru sprawiedliwości ostatecznie będzie zależeć, jaki zamiar zostanie przypisany sprawcy do czynności niczym nie różniących się od czynności dnia codziennego. Jest to o tyle niebezpieczne, o ile ustalenie sądu dotyczy przeżyć psychicznych sprawcy – a więc przeżyć dotyczących strony podmiotowej.

Wydaje się, że możliwość przypisania obywatelowi zamiaru zabójstwa do zwykłych czynności dnia codziennego, daje możliwość nadużywania władzy sądowniczej. Instytucja karalnego przygotowania do zabójstwa może w łatwy sposób stać się narzędziem do skazywania osób, które z jakichś przyczyn stały się niewygodne dla władzy. Szukając możliwości obrony przed takim skazaniem, naturalnym instrumentem wydaje się być apelacja. Należy jednak pamiętać, że zarzut błędnej oceny dowodów nie może być skuteczny, jeżeli z materiału dowodowego można wyprowadzić inne wnioski, jak te, które wyprowadził sąd pierwszej instancji. Jeżeli całokształt materiału dowodowego pozwala na wyprowadzenie różnych wniosków, to wówczas

nie można sądowi skutecznie zarzucić, że przyjął wniosek mniej korzystny dla oskarżonego. Z uwagi na umiejscowienie problemu na płaszczyźnie dowodowej – możliwość skutecznego wniesienia kasacji wydaje się prawie niemożliwa.

Finalnie należy stwierdzić, że ustawodawca w swoim uzasadnieniu zmian jest niekonsekwentny. Nie wprowadził karalności przygotowania do przestępstwa zabójstwa w typie uprzywilejowanym tj. zabójstwa eutanatycznego oraz dzieciobójstwa. Trudno znaleźć przyczyny, dla których przygotowanie do zwykłego zabójstwa jest karalne, a przygotowanie do zabójstwa w typie uprzywilejowanym już nie. Ustawodawca nie wyjaśnia tego rozróżnienia w uzasadnieniu do zmian. Trudno też jest doszukać się przyczyn, dla których życie człowieka nie jest chronione w przypadku przygotowania do zabójstwa eutanatycznego lub dzieciobójstwa.

Tak samo trudno doszukać się przyczyn, dla których przygotowanie do przestępstw przeciwko zdrowiu nie jest karalne. Ustawodawca jest w tym zakresie niekonsekwentny oraz daje znakomitą możliwość uwolnienia się od zarzutu przygotowania do zabójstwa. Przygotowanie do zabójstwa niczym nie różni się od przygotowania do ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Jeżeli sprawca będzie kamuflował zamiar zabójstwa, a manifestował zamiar spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu – wówczas jego zachowanie nie będzie karalne, bowiem ustawodawca nie przewidział karalności przygotowania do ciężkiego uszczerbku na zdrowiu.

Końcowo można zauważyć, że wprowadzenie karalności przygotowania do zabójstwa daje możliwość skazania tylko w przypadku, gdy działania przygotowawcze sprawcy objęte są zamiarem bezpośrednim kierunkowym. Będzie to dotyczyło tylko jaskrawych przypadków, gdzie zgodnie z obowiązującymi zasadami – zamiar bezpośredni kierunkowy sprawcy nie będzie budził wątpliwości. Jednak w znakomitej większości przypadków zamiar bezpośredni kierunkowy nie będzie manifestowany, a co za tym idzie – nie będzie możliwe jego odczytanie. W takim przypadku sprawca pozostanie bezkarny, bowiem jego zamiar bezpośredni kierunkowy nie będzie mógł być udowodniony. Ustawodawca wprowadził karalność przygotowania do zabójstwa, bez możliwości ścigania wszystkich przypadków, kiedy takie przygotowanie będzie miało miejsce. Brak tej możliwości wynika z braku możliwości udowodnienia zamiaru bezpośredniego kierunkowego.

6. Podsumowanie

Ustawodawca wprowadził do polskiego porządku prawnego karalność przygotowania do przestępstwa zabójstwa w typie podstawowym oraz w typie kwalifikowanym. W ten sposób chciał podkreślić znaczenie dobra prawnego, jakim jest życie ludzkie. Ustawodawca podkreślił, że życie ludzkie jest najwyższą wartością i z tym stwierdzeniem trudno się nie zgodzić. Jednocześnie wprowadzenie karalności przygotowania do przestępstwa zabójstwa miało wypełnić lukę, jaka dotąd miała miejsce w systemie. Skoro karalne jest przygotowanie do mniej poważnych przestępstw oraz funkcjonuje karalność usiłowania nieudolnego – to brak przygotowania do przestępstwa zabójstwa należało uznać za istotny brak prawa karnego.

Zastrzeżenia budzi sposób wprowadzenia karalności przygotowania do zabójstwa. Ustawodawca odwołał się do ogólnej definicji przygotowania, co należy uznać za zabieg chybiony. Takie określenie przygotowania do przestępstwa zabójstwa pozwala na zakwalifikowanie zwykłych czynności dnia codziennego jako realizujących znamiona przedmiotowe przygotowania do zabójstwa. Jedyną różnicą jest strona podmiotowa – czynności realizowane w ramach przygotowania do zabójstwa muszą być podjęte z zamiarem bezpośrednim kierunkowym – w celu dokonania zabójstwa. Jednak oceny tej dokonuje sąd rozpoznający sprawę na podstawie wszystkich przeprowadzonych w sprawie dowodów. Zatem istnieje możliwość, że zwykłe czynności dnia codziennego będą kwalifikowane jako przygotowanie do zabójstwa, a co za tym idzie – karalne. Z tych też przyczyn – wprowadzona zmiana stoi w opozycji z gwarancyjną funkcją prawa karnego. Pozwala bowiem do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej za czynności dnia codziennego, przypisując tym czynnością zamiar bezpośredni, ukierunkowany na zabójstwo. Bez wątpienia taka konstrukcja byłaby szczególnie niebezpieczna w państwach autorytarnych, bowiem mogłaby służyć do eliminacji osób z różnych przyczyn niewygodnych władzy.

De lege ferenda należy zaproponować zmianę konstrukcji przygotowania do przestępstwa zabójstwa, poprzez określenie przygotowania w sposób autonomiczny. Należy określić, na czym konkretnie to przygotowanie miałoby polegać. Nie chodzi tutaj oczywiście o posługiwanie się kazuistyką, bowiem wszelkie wyliczenia w prawie karnym nie mają sensu. Życie jest o wiele bogatsze aniżeli wyobrażenia ustawodawcy. Niemniej jednak należy karalność przygotowania ograniczyć tylko do tych przypadków, które ustawodawca chce, aby podlegały karze. To uchroni obywateli przed możliwością arbitralnego pociągnięcia do odpowiedzialności karnej i pozwoli na realizację gwarancyjnej funkcji prawa karnego. Przy okazji można zastanowić się nad karalnością zabójstwa w typie uprzywilejowanym oraz karalnością przygotowania do przestępstw przeciwko zdrowiu – przynajmniej tych najpoważniejszych.

Bibliografia

Literatura

1. Behan A., Filipczak M., Grudecki M. i in. *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2025, Lex.
2. Bojarski M., Giezek J., Sienkiewicz Z., *Prawo karne materialne*, Warszawa 2017.
3. Bojarski T., *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2006.
4. Buchała K., Zoll A., *Polskie prawo karne*, Warszawa 1997.
5. Ciopiński Z., *Typizacja przygotowania*, „*Studia Iuridica*” 1982, nr 10.
6. Gierowski J.K., Szaszkiewicz M., *Osobowości i motywacja sprawców zabójstw*, [w:] J.K. Gierowski (red.), *Zabójcy i ich ofiary. Psychologiczne podstawy profilowania nieznanych sprawców zabójstw*, Kraków 2002.
7. Giezek J., *Funkcje prawa karnego w autorytarnym systemie sprawowania władzy*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis, Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*” 2021, 43, nr 1.

8. Gorczowska A., *Problem karalności przygotowania do zabójstwa*, „Zeszyty Prawnicze” 2020, nr 2.
9. Gworys G., *Problemy przygotowania do przestępstwa (na przykładzie przygotowania do zabójstwa)*, „Prokuratura i Prawo” 2025, nr 2.
10. Kardas P., *O relacjach między demokracją a prawem, czyli kilka uwag o istocie demokracji konstytucyjnej*, „Palestra” 2017, nr 1-2.
11. Kokot R., *Penalizacja przygotowania zabójstwa w nowelizacji kodeksu karnego z 13 czerwca 2019 roku*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2020, t. 120.
12. Kokot R., *Założenie racjonalnego prawodawcy w polskim porządku prawnym*, [w:] *Księga Jubileuszowa z okazji siedemdziesięciolecia Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2020, t. 120.
13. Królikowski M., Zawłocki R., *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1-31*, Warszawa 2001.
14. Kunze E., *Przygotowanie przestępstwa w ujęciu polskiego prawa karnego*, Poznań 1991.
15. Lach A., Lachowski J., Oczkowski T., Zgoliński I., Ziółkowska A., Konarska-Wrzosek V. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2023.
16. Małecki M., *Przygotowanie do przestępstwa. Analiza dogmatycznoprawna*, Warszawa 2016.
17. Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2011.
18. Niedzielska-Popek S., *Motywy zabójstw*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 2007, nr 1(3).
19. Surkont M., *Prawo karne*, Bydgoszcz-Gdynia 2001.
20. Świda W., *Prawo karne*, Warszawa 1989.
21. Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010.
22. Zoll A., *„Pozaustawowe” okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną w świetle konstytucyjnej zasady podziału władzy*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego: księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, (red.) L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda, Lublin 2005.

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483.
2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 383.
3. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 46 ze zm.
4. Ustawa z dnia 7 lipca 2022r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2022 r., poz. 2600.

Orzecznictwo

1. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 25 kwietnia 2019 r., II AKa 415/17, LEX nr 2728176.

Inne

1. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw stanowi druk sejmowy nr 2024, IX.2024, <https://www.sejm.gov.pl/> [dostęp: 15.04.2025 r.].